

T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE BURSA'DA GÜNDELİK YAŞAM
(1923-1950)

YÜKSEK LİSANS TEZİ
SELMA GÜLER BİLGİ

BURSA 2006

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE BURSA'DA GÜNDELİK YAŞAM
(1923-1950)

YÜKSEK LİSANS TEZİ
SELMA GÜLER BİLGİ

DANIŞMAN: Prof. Dr. Yusuf OĞUZOĞLU

BURSA 2006

İÇİNDEKİLER.....	I
KISALTMALAR.....	IV
ÖNSÖZ.....	V
GİRİŞ.....	1
I. BÖLÜM: KENTSEL YAŞAMIN SÜRDÜRÜLDÜĞÜ ORTAMA İLİŞKİN BİLGİLER	
A. KENTİN FİZİKİ YAPISI.....	4
B. DEMOGRAFİK YAPI	
1. Nüfusun Gelişimi.....	11
2. Göçler ve Göçmenler.....	12
C. EKONOMİK YAPI	
1. Bursa' nın Osmanlı' dan Devraldığı Ekonomik Miras.....	14
2. Devletçilik ve Bursa' ya Dönük Yatırımlar.....	16
3. İktisadi Kurumlar	
a. Bankalar.....	19
b. Ticaret ve Sanayi Odası.....	21
c. Bursa Ticaret Borsası.....	22
d. Bursa Milli Sanayi Birliği.....	22
e. Umum Emlak Acenteliği.....	23
f. Umum Emlak ve İnşaat Cemiyeti.....	23
g. Bursa Havluculuk Kooperatifi.....	23
h. Şirketler.....	24
D. KENTİN İDARİ YAPISI.....	24
1. Devlet Teşkilatı.....	26
2. Devlet Müesseseleri	
a. Evkaf Müdürlüğü.....	30
b. Posta, Telgraf, Telefon Baş Müdürlüğü.....	31
c. Türkiye Cumhuriyeti İnhisarlar (Tekel) Bursa Baş Müdürlüğü.....	32
3. Mahalli Teşkilat.....	32
4. Cumhuriyet Halk Partisi ve Bursa Parlamenterleri.....	33

5. Belediye Teşkilatı.....	36
a. Hesap İşleri.....	38
b. Sağlık işleri.....	40
c.Fen (İmar) İşleri.....	43
d. Zabıta İşleri.....	43
e. Seyyahin (Turizm) İşleri.....	44
f. Evlendirme İşleri.....	44
g. Yangın Söndürme İşleri.....	45
h. Temizlik İşleri.....	45
ı. Sular İşletmesi.....	45
i. Otobüs İşletmesi.....	46
j. Elektrik İşleri.....	47

II. BÖLÜM: BURSA’DA GÜNDELİK YAŞAMI ETKİLEYEN KÜLTÜREL YAPI

A. EĞİTİM KURUMLARI.....	49
1. Millet Mektepleri.....	53
2. İlkokul, Ortaokul ve Liseler.....	54
3. Meslek Okulları.....	57
4. Özel okullar.....	62
B. KÜTÜPHANELER.....	62
C. BASIN.....	65
1. Matbaalar.....	65
2. Gazeteler.....	66
3. Dergiler.....	70
D.TOPLUMSAL KURUMLAR	
1. Bursa Halkevi.....	70
2. Bursa Barosu.....	72
3. Eski Eserleri Sevenler Kurumu.....	72
4. Türk Tayyare Cemiyeti.....	73
5. Himaye-i Etfal Cemiyeti.....	75

6. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti.....	76
7. Dağ Sporları Kulübü.....	76
8. Bursa Türk Musiki Cemiyeti.....	76
9. Türk Kadınlar Birliği.....	76
10. Bursa Gazeteciler Cemiyeti.....	77

III. BÖLÜM: CUMHURİYET DÖNEMİNDE BURSA'DA GÜNDELİK YAŞAM (1923-1950)

A. ULAŞIM.....	78
B. KILIK-KIYAFET.....	86
C. BAYRAMLAR.....	92
D. EĞLENCELER.....	95
1. Sinema ve Tiyatro.....	95
2. Konserler.....	106
3. Konferans, Kurs, Sergi ve Balolar	110
4. Spor.....	115
5. Yemek Kültürü.....	116
6. Geziler.....	118
7. Düğünler.....	120
8. Hamam Kültürü.....	121
E. DİNİ KÜLTÜR.....	125
1. Ramazanlar.....	127
2. Hacı Tehniyesi.....	129
SONUÇ.....	131
BİBLİYOGRAFYA	133
EKLER.....	141

KISALTMALAR

A.g.e.	Adı geçen eser
A.g.b.	Adı geçen belge
A.g.g.	Adı geçen görüşme
A.g.m	Adı geçen makale
A.g.t	Adı geçen tez
A.ş.	Anonim şirket
Av.	Avukat
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
Cil.	Cildiye
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
DP	Demokrat Parti
Dr.	Doktor
Km	Kilometre
Krş	Karşılaştır
Lab.	Laboratuar
Müt.	Mütehasıs
Opr.	Operatör
Prof.	Profesör
s.	Sayfa
sy.	Sayı
Tab.	Tabibi
TTK	Türk Tarih Kurumu
Ünv.	Üniversite
vb.	Ve benzeri/benzerleri
Yay.	Yayını, yayınları
Yy.	Yüzyıl

ÖNSÖZ

Erken Cumhuriyet Döneminde Bursa'da Gündelik Yaşam başlıklı çalışmamız Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak gerçekleştirilmiştir. Konumuzun kapsamına giren 1923-1950 yıllarını kapsayan zaman sürecini konu alan dönemin yaşamını yansıtan bilgiler sağlanarak değerlendirilmeye çalışılmıştır. Doğal olarak bu tür bilimsel bir çalışmada nakilci bir anlayışla sadece bilgilerin derlenmesi yeterli değildir. Özellikle sosyal tarih çalışmalarında yerellekle genel arasındaki ilişkiyi mekanla zamanın gerçeklerini bağdaştırmak bunları analiz ederek insan ve toplum için bir yerde buluşturmak gerekmektedir. Yaptığımız çalışmanın odağında bu düşüncenin yattığını söyleyebiliriz. İkinci olarak, günümüz dünyası küreselleşme gerçekleri içinde giderek yaklaşan bir milyar insanın turizm olgusu içinde yer değiştirdiği, yeni bir çağı ifade etmektedir. Bir yandan modern yaşam ve onun gerekleri bir gerçek olarak karşımızdaysa da geçmiş, yerelliği onun kendine özgü otantik özelliklerini yadsıyamayız. Günümüz insanları özellikle turizm olgusu içinde kültür turizmine önem verdikleri için gittikleri yerlerde hep bu “geçmiş” in izlerini aramaktadır. Bu tür çalışmalarda elde edilen veriler Yerel Gündem 21, kültür ve sanat oluşumları, kamusal kurumlar, turizm organizasyonları gibi kuruluşlar için değerli sonuçlar içerecektir. Günümüz kentlerini habitat/yaşanabilir çevre olgusuna göre yeniden inşa ederken, toplumsal geçmişle ilgili sıcak bilgilere ihtiyaç duyulmaktadır.

Gerçekleştirdiğim bu çalışma sırasında bilimsel ve kurumsal olarak yardımlarını esirgemeyen tez danışmanım ve hocam Sayın Prof. Dr. Yusuf Oğuzoğlu'na teşekkürü bir borç bilirim. Yine fotoğraf koleksiyonundan yararlandığım Sayın Yüce Doruk'a ve kolleksiyoner Cüneyt Pekman'a, Kamil Koç Otobüsleri Anonim Şirketi'ne teşekkür ederim. Çocukluk ve gençlik yıllarında yaşadıkları Bursa'ya ilişkin verdikleri çok değerli bilgilerle çalışmama katkıda bulunan, her biriyle tanışmaktan ayrı ayrı onur duyduğum sözlü tarih kaynaklarım başta Salih Bilen olmak üzere Yılmaz Akkılıç, Ergun Kâğıtçıbaşı, Cihan Borçbakan, Dr. Ali İhsan Futacı, Cahit Anđ ve Bayram Sarıcan Beyefendilere sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Bursa, 2006

GİRİŞ

1923-1950 yılları arasındaki süreç Bursa'da önemli sosyo-ekonomik ve kültürel değişimin yaşandığı bir dönemdir. Mübadele olayı sonunda kentteki sermaye ve iş gücü kaynağının önemli bir bölümünü oluşturan azınlıklar ülkeyi terk ettikten sonra Bursa'da da gelişim için yavaş işleyen bir başlangıç yaşanmıştır. Kent ve çevresine gelen yeni göçmenlerin uyum sağlaması, savaş yaralarını saran genç Cumhuriyetin taşradaki yatırımlar için ancak 1930'lara doğru atılım yapabilmesi, Bursa'nın elbette sosyo-kültürel yapısını etkilemiştir. Ancak çağdaş Cumhuriyetin Halkevleri, Türk Ocağı gibi dinamik kurumları, hızla gelişen okulları, kütüphaneleri ve sanatsal etkinlikleri yeni bir toplumun oluşmasını sağlamıştır. Bu nedenle ele aldığımız bu süreç Osmanlı modernleşmesinden sonra geçen yıkım ve boşluk döneminden sonra çağdaş ve modern bir toplumun inşa edilmesine tanık olmuştur. Araştırmamız sırasında ortaya çıkan veriler bu değişimi açıkça göstermektedir. Bu bağlamda Bursa kentinin hem mübadele göçmenlerinin özellikleri hem tarım toplumunun gerçekleri yüzünden aynı zamanda halk kültürünün de yaşandığı bir ikinci gerçeği de vurgulamaktadır.

Gerçekleştirdiğimiz araştırmanın başında 1923-1938 dönemine, yani Ulu Önder Atatürk'ün 17 kez Bursa'ya geldiği, devrimlerini Türkiye Büyük Millet Meclisi merkezli olarak bizzat Ankara'dan yürüttüğü dönemi tanıyabilmek amacıyla genel başvuru kitaplarından yararlandık. Bu kapsamda Hazma Eroğlu'nun "Türk İnkılâp Tarihi", Enver Ziya Karal'ın "Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1953)" ve Ahmet Mumcu'nun "Türk Tarihi Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi" isimli kitaplarını inceledik. Ayrıca 1923-1950 Bursa'sını tanıyabilmemiz için Yılmaz Akkılıç'ın Bursa Ansiklopedisi'nden, 1927 Bursa Vilayeti Salnamesi'nden ve 1934 Bursa İl Yıllığı'ndan yararlandık. Elde ettiğimiz bilgileri tez planı doğrultusunda sınıflandırdık. Bursa'daki gündelik yaşamı elbette tek başına ele almak yeterli olmaz; onu değerlendirebilmek için aynı dönemin kent dokusundan, demografik verilerden, yönetsel yapısından bahsetmek toplumun gündelik yaşamını etkileyen gerçeklerle birlikte ele almak gerekmiştir. Yaptığımız ilk incelemeleri bu genel bilgileri sağlayacak biçimde yürüttük. 1923-1950 döneminin toplumsal yapısını yansıtacak önemli bir

kaynak gurubu da süreli yayınlardır. Bu bağlamda ne yazık ki Bursa için Bursa’da ya da Türkiye kütüphanelerinde tam bir gazete ve dergi koleksiyonu mevcut değildir. Bu bağlamda Bursa ili Halk Kütüphanesi arşivinde bulunan “Ant” ve “Hâkimiyet Milletindir” gazetelerinin 1950 yılına ait olan sayılarını sağlayarak bilgi edinmeye çalıştık. Yine aynı dönem için anılar da bir başka değerli kaynak gurubudur. Bu gün hayatta olmayan toplumsal yaşamın değişik tabakalarında yer almış kişilerin yansıttığı değerli bilgiler de araştırmamıza zenginlik katmıştır. Bu bağlamda Necati Akgün’ün “Son Yüzyılın Bursa Olayları”, Aziz Nesin’in “Sürgün Yıllarım”, Murat Akgün’ün “Eski Yıldırım’dan Hatırladıklarım”, Yılmak Akkılıç’ın “Çocukluğumun Bursa’sı”, Eltaller’in “Eski Bursa Anıları”, Ali Öztürk’ün “Zeki Müren’in Ortaokul Yıllarından Anılar”, Muazzez İlmiye Çığ’ın “Bizim Mektepli Anılar”, Ahmet Malcıoğlu’nun “Bursa’nın 90 Yılı”, Zebercet Coşkun’un “Anılarda Kayan Çarşısı” anılarını sıralayabiliriz. İncelediğimiz materyal arasında bu dönemi ele alan bilimsel çalışmalar da bulunmaktadır: Doç. Dr. Saime Yüceer’in “Tanıkların Anlatılarıyla Bursa Tarihi (Sözlü Tarih Arşivi 1919-1938) isimli kitabı, Cumhuriyet dönemine ait bilgileri o günleri yaşayan Bursalılar’dan sağladığımız çok değerli bir kaynak olmuştur.

Mehmet Kaya’nın “1918-1950 Yılları Arasında Bursa Kazasının Sosyal ve Ekonomik Durumu” ile Mine Akkuş’un “Bursa Halkevi ve Uludağ Dergisi” Doktora Tezleri yararlandığımız bilimsel çalışmalardandır. Çiğdem Aladağ’ın “Cumhuriyet Döneminde Bursa’da Kent Kültürünün Gelişmesine Yönelik Faaliyetler (1935-1950) ile Fatma Kesiriklioğlu’nun “Bursa’daki İktisadi Kurumların Gelişimi Üzerine Tarihsel Bir İnceleme (1935-1955)” isimli Yüksek Lisans tezleri de incelediğimiz materyal arasında bu dönemi ele alan çalışmalardır. Bursa Defteri ve Bursa Araştırmaları Vakfı Kent Tarihi ve Kültürü Dergileri de çalışmamıza kaynak oluşturmuştur. Gerçekleştirdiğimiz tez çalışmasını, bir yerel tarih ürünü olarak da kabul edebiliriz Günümüzde sözlü tarih çalışmaları yerel tarihin vazgeçilmez bir yöntemidir. Bu noktada bilimsel bir edininim sağlamak üzere Stephan Caunce’nin “Sözlü Tarih ve Yerel Tarihçi” ve Paul Thomson’un “Geçmişin Sesi” adlı çalışmalarından sözlü tarih ve yerel tarih ile ilgili; sözlü tarih yapmak, sınıflandırmak, yazmak gibi kazanımları elde ettikten sonra özellikle günümüzde yaşamını sürdüren kuşak içinde 1935-1950 yılları arasını belleğinde güçlü olarak tutan Bursalılar arasından tanıklar bulmaya çalıştık.

Yararlandığımız sözlü tarih tanıklarının kentteki sosyal yaşamın sanat, eğlence, spor, gezi gibi farklı gelir guruplarına ve farklı tabakaları ilgilendiren gerçekleri bizim için belirleyici oldu. Yaşanan halk kültürünü de bunun içine kattığımızda geniş yelpazede bizlere güvenilir bilgiler verebilecek sözlü tarih tanıkları bulmaya çalıştık. Bu bağlamda; 1931 Bursa doğumlu, gazeteci ve reklam ajansı sahibi Salih Bilen,¹ 1924 Bursa doğumlu, iç hastalıkları uzmanı tıp doktoru, Ali İhsan Futacı², 1926 Bursa doğumlu, turizm danışmanı, gazeteci, Cihan Borçbakan³, 1933 Şanlıurfa doğumlu araştırmacı ve gazeteci, Bursa Ansiklopedisi editörü Yılmaz Akkılıç⁴, 1928 Geylan Kasabası (Yugoslavya) doğumlu Bursalı eski müezzin ve iş adamı Bayram Sarıcan,⁵ 1928 doğumlu Üç Ocak Mağazası sahibi Cahit Anğ, 1934 Bursa doğumlu iş adamı Ergun Kâğıtçıbaşı⁶ ile görüştük. Araştırmamız geçici plan doğrultusunda sağlanan verilerin tasnifi ve kaleme alınmasıyla sürdürüldü. Sağlanan kütüphane malzemesinin, gazete verilerinin, anıların ve sözlü tarih bilgilerinin birbirleriyle çelişmemesine, ancak doğrulan verilerin kullanılmasına özen gösterilmiştir.

¹ Salih Bilen ile ilgili bilgi için bkz. *Bursa Ansiklopedisi*, Bursa Kültür ve Sanat Yay., Bursa 2002, c. 1, s. 257.

² Ali İhsan Futacı ile ilgili bilgi için bkz. *Bursa Ansiklopedisi*, c. 2, s. 735.

³ Cihan Borçbakan ile ilgili bilgi için bkz. *Bursa Ansiklopedisi*, c. 1, s. 268.

⁴ Yılmaz Akkılıç ile ilgili bkz. "Kalemi Cumhuriyet ve Bursa İle Işıldayan Yazar", *Bursa Defteri*, Bursa Hakimiyet Matbaası, sy. 23, s. 91 ile bkz. *Bursa Ansiklopedisi*, c. 1, s.66.

⁵ Bayram Sarıcan ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. *1930'lardan Günümüze Bursa'da Dini Hayat Gördüklerim, Duyduklarım*, Düşünce Yayınevi, İstanbul 2005.

⁶ Ergun Kağıtçıbaşı ile ilgili bilgi için bkz. *Bursa Ansiklopedisi*, c. 3, s. 977-978.

I. BÖLÜM: KENTSELYAŞAMIN SÜRDÜRÜLDÜĞÜ ORTAMA İLİŞKİN BİLGİLER

A. KENTİN FİZİKİ YAPISI

Bursa, Anadolu yarımadasının kuzey-batısında Marmara Bölgesi'nde, Uludağ'ın kuzey- doğu eteklerinde kurulmuştur. 28°, 10' ve 30°, 00' kuzey enlemler, 40°, 40' ve 39°, 35' doğu boylamlar arasında yer almaktadır. Bursa doğudan Bilecik, kuzey- doğudan Sakarya, kuzeyden Kocaeli, kuzey ve kuzey-batıdan Balıkesir ile komşudur. Şehrin kuzeyini Bursa Ovası çevirmektedir. Güney ve doğudan Uludağ silsilesi ile Kestel Beli, kuzeyden Katırlı Dağlar'ı sarmaktadır.

Bursa 11 027 km² ile Türkiye toprakları içinde % 1.5'luk paya sahiptir. Bursa Kazası'nın kapladığı alan 2 625 km²'dir.⁷

Uludağ'ın yamaçlarından akan Gökdere ve Cilimboz dereleri Bursa'yı üç büyük semte ayırarak Nilüfer Çayı'na karışmaktadır. Gökdere'ye kadar olan bölüm şehrin doğusunu oluştururken; Yıldırım, Emirsultan, Işıklar ve Yeşil semtleri bu bölgede yer almaktadır. Gökdere ve Cilimboz dereleri arasındaki bölge ise şehrin merkezini oluşturmaktaydı. Bursa'nın Ermeni mahalleleri olan Setbaşı ve Namazgâh semtleri de burada yer almaktadır.⁸ Azınlıkların yaşadıkları diğer mahalleler ise, Umurbey, Hacı Baba, Karamani, Karağaç, Hacı İskender, Veled-i Kurt, İshak Şah mahalleleridir.⁹

Bursa'daki azınlıkların Cumhuriyetin ilk yıllarındaki durumlarını Bayram Sarıcan, şöyle anlatmaktadır¹⁰: "*Bursa'daki Ermeni, Rum ve Yahudiler gidince ticaret de biz Türklere geçmeye başladı. Altıparmak'ta Ermeni doktor diye bir doktor vardı. Ermeni mahallesi İpekçilikle Namazgâh arasındaki yerd. Orada çok güzel evleri vardı. Rumlar, Altıparmak'ta şimdiki kaymakamlık binasının arkasından Yıldız Kahve'ye kadar uzanan alanda yerleşmişlerdi. Yıldız Kahve'de bir Rum Okulu vardı. Askeriye uzun süre orayı cezaevi olarak kullandı. Sonra yıkıldı. Yahudiler Altıparmağın sağında*

⁷ Mehmet Kaya, "1918- 1950 Yılları Arasında Bursa Kazasının Sosyal ve Ekonomik Durumu", *Doktora Tezi*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İzmir 1999, s. 1.

⁸ Ahmet Malcıoğlu, "Bursa'nın 90 Yılı", *Bursa Defteri*, Bursa Hakimiyet Matbaası, sy. 12, Bursa, Aralık 2001, s. 134.

⁹ Kaya, *a.g.e.*, s.34.

ve solunda ve yan sokaklarında yaşardı. İki tane havra vardı. Birisi hala çalışıyor. Kırk, elli kadar da cemaatleri vardı. Yahudi mezarlığı çok büyüktü, yol geçince küçüldü”. Lozan Antlaşması’nda alınan mübadele kararı gereğince Bursa’da yaşayan azınlıkların hemen hemen hepsi ülkeyi terk etmişlerdir.¹¹

Atatürk ve Cumhuriyet Caddeleri’nin bulunduğu merkez, Setbaşı Köprüsü’nden Ulucami’ye kadar uzanmakta idi. Defterdarlık, Adalet Dairesi, Valilik, Tayyare Sineması ve Belediye Dairesi bu cadde üzerinde bulunuyordu. Ergun Kağıtçıbaşı çocukluğundaki Bursa’yı şöyle anlatıyor: “Atatürk Caddesi’nde şimdiki postanenin önünde uçurtma uçurduğum günleri hatırlıyorum. Köprüünün başında Mahvel dediğimiz Rıdvan Bey’in kahvesi vardı. Burada genellikle subay emeklileri otururlardı. Onun karşısında bir Ferah Kırathanesi vardı. Gençler oraya giderlerdi. Şimdiki devlet tiyatrosunun olduğu yerde bir çayhane vardı. Yine Belediye binasının bahçesinde Dağcılık Kulübü, onun da karşısında bir kaç tane muhalebici vardı.

Çekirge’ye doğru Yağcılar’dan sonra Çelikpalas Otel, devamında bomboş arazi, bir kaç ev sonra Orman Mektebi sonra birkaç tane ev daha, Çekirge Karakolu, alt tarafta kaplıcalar sonra Çekirge yokuşu, Gürcü Mahallesi ve üç beş ev vardı. Yazın küçük banyolu otellere gelenler olurdu. Kışın Çekirge’de in cin top oynardı.

Uludağ’da tesis yoktu. Otel Fahri diye Fahri Kırıl’ın Kirazlıyayla’da bir oteli vardı. Şimdi orasını defterdarlık konuk evi yaptı sanıyorum. Tepede Büyük Otel vardı. Bir de Beceren’in odundan yapılma ahşap yeri vardı. Benim ailemde Uludağ kültürü yoktu. Ben Üniversitedeyken o zaman babam vefat etmişti, aileden birkaç kişiyle birlik de Kirazlıyayla’da çadır kurduklarını hatırlıyorum. Babamın sağlığında Uludağ bizim için bir gündem oluşturmuyordu.

Mudanya-İstanbul arasında tahtadan yapılma ambar motorları çalışırdı. Sebze-meyve, “pat pat” sesleri çıkaran ve küçük birer şilebi andıran bu motorlarla taşınırdı. Bizim dükkânımıza gelecek mallar Buntaş (Bursa Nakliyat Ticaret Anonim Şirketi)

¹⁰ Bayram Sarıcan ile 07/03/2006 günü, saat 13.00’de yapılan görüşme.

¹¹ Nesim Şeker, “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Bir Kent Bursa”, **Bursa Defteri**, Altan Matbaası, sy. 3, İstanbul, Eylül 1999, s. 113.

*ambarına gelirdi. Ambarlardan kamyonlara yüklenerek Bursa'ya getirilirdi. Bursa ile İstanbul arasında bu motorlar uzun süre hizmet etmişlerdir”.*¹²

Bursa'da esnaf ve zanaatkarlar Cumhuriyet Caddesi'nde, küçük imâlathaneler ise İsmet Paşa Caddesi'nde toplanmıştı.¹³ Bursa'nın batısında 60 metre yükseklikteki çevreye hakim bir düzlükte eski iç kale semti bulunmaktadır. Bu semtin güneyinde Pınarbaşı, kuzeyinde Altıparmak yer almaktadır.¹⁴ Kaplıcaların ve Bursa'nın lüks otellerinin bulunduğu Çekirge semti de bu bölümde yer almaktadır. Dr. Ali İhsan Futacı çocukluğundaki Bursa'yı şöyle anlatıyor: “28 Kasım 1928 'de Bursa'da doğmuşum. Doğduğum yer şimdi Tayyare Kültür Merkezi'nin arkasına düşen Orhan Mahallesi'dir. Orası şimdi çarşı oldu. Önceden mahalleydi. Çocukluğum orada ara sokaklarda geçti. Yıldırım'dan ötede eski cezaevinin olduğu yer şehir dışıydı. Doğuda Altıparmak'a kadar, oradan ileride 3-4 km. sonra Çekirge semti vardı. Ara boştu. Sönmezden aşağıya doğru Osmaniye oteli, altında da kiraathanesi vardı. Selvinaz, Hüsnü Güzel, Öz Hayat diğer otellerdi. Daha çok pansiyon evler vardı. Şehrin nüfusu 60 bin kadardı. Evler genelde küçük ve ahşaptandı”.¹⁵

Bursa'da Osmanlı döneminde daha çok belli bölgeler için yapılan planlar Cumhuriyetle birlikte şehrin tamamını kapsayacak şekilde olmuştur. Alman şehircilik uzmanı Karl Lörcher'in batıda çok önemli bir akım olan “Bahçekent” planı varolan dokuyu yok saymış, bu yüzden çok az uygulanabilmiştir. Bu planın izlerine Atatürk Caddesi'nin Hisar girişinde rastlayabiliriz.¹⁶ Kentin ana dokusu kuzeye doğru İpekiş ve Merinos, batıya Çelik Palas Otel'i'ne doğru genişlemiştir. Doğu- batı arasındaki uzaklık 10 km. iken ovada kuzey- güney aksında 2 km'lik bir yerleşim alanı bulunmaktaydı.¹⁷ Kentin ana eksenini oluşturan Gazipaşa (Atatürk) Caddesi'ndeki Vilayet, Defterdarlık ve Adliye binaları 1925 yılından sonra yapılmıştır. 15 Mayıs 1940 yılında halkevinin

¹² Ergun Kağıtçıbaşı ile 15/03/2006 Çarşamba günü saat 13.00'te yapılan görüşme.

¹³ Fatma Kesiriklioğlu, “Bursa'daki İktisadi Kurumların Gelişimi Üzerine Tarihsel Bir İnceleme (1935-1955)”, *Yüksek Lisans Tezi*, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 1999, s. 4.

¹⁴ Fatma Dilek Koca, “Eski Bir Fotoğraf ve Altıparmak”, *Bursa Defteri*, Bursa Gazetecilik ve Yayın A.Ş., sy. 23, Bursa, Eylül 2004, s. 86-87.

¹⁵ Ali İhsan Futacı ile 03/03/2006 Cuma günü saat 15.00'de yapılan görüşme.

¹⁶ “Bursa'nın Kentsel Gelişimi”, *Bursa Defteri*, (editör: Nahit Kayabaşı), sy.5, Mart 2000, s. 19..

¹⁷ Rana Aslanoğlu, “Bursa'da Kentleşme Süreci”, *Bursa Defteri*, Altan Matbaası, sy. 2, İstanbul, Haziran 1999, s. 18.

yeni binası tamamlanmıştır.¹⁸ Böylece kentin kültürel etkinlikleri de bu caddede toplanmış ve Bursa'da doğuda İnönü Caddesi, kuzeyde Cumhuriyet Caddesi, batıda Fevzi Çakmak Caddesi ve güneyde Atatürk Caddesi ile sınırlandırılan bir ticaret ve kültür merkezi oluşmuştur.¹⁹

Yılmaz Akkılıç 1945 yılındaki Bursa'yı şöyle anlatıyor:

“Bursa nasıl bir Bursa'ydı? Anımsadığım Bursa Askeri Lise'de okuduğum yıllarda yeşillikler arasında, kiremitli evlerden oluşuyordu. Yüksek bina yoktu. Ulucami'nin orada iki büyük araba karşılaştığında biri diğerine yol verirdi. Benim ‘Temenyeri’nden eğildiğinde şeftali ağaçlarına değersin’ diye bir ifadem var. Ovada mahalle olarak bildiğimiz her yer şeftali bahçesiydi. Demirtaş Endüstri Meslek Lisesi çıplak ,tek binaydı. Karşısında Deveciler Mezarlığı vardı. Heykel’den baktığımızda askerlikte bir terim var “Havaya mürtesem düşmüş” yani havaya resmi yazılmış, Işıklar öyleydi. Hemen görünürdü. 1945’te Kamil Koç’un otobüsüyle Bursa’ya geldik. Geldiğimizde ovanın üzerinde duman vardı. O zaman Çimento fabrikası tarafından geliniyordu. Gördüğüm manzara şuydu: Buharlı, sisli, puslu bir yer, yemyeşil ağaçların arasından görünen cami minareleri. Kamil Koç’un 149 ve 150 numaralı iki otobüsüyle Bursa’ya gelinirdi.

Ulucami’den ileriye doğru marangozhaneler, karoseri atölyeleri, onların arasında sarı Timurtaşpaşa türbesi vardı.

1927’de nüfus 61.450, 1950’de 103.810’du. 1940’da yapılan sayımda 77.598, 35’te 72.187, 45’te 85.919 bindi. Şimdi 2 milyon.

O sıralar tarihi yerler bu kadar revaçta değildi. Ulucami beyaz sıvalıydı. Sonradan açtılar.Yıldırım Camii’nin 1.5 minaresi vardı. Aslı iki minare iken biri yıkılmış. Sonraları bir lodosta diğeri de yıkıldı. Şimdiki minaresi dışarıdadır. Revakı benim ölçülerime göre en güzel revaklardan biridir”.²⁰

İstanbul’un planını da yapan Fransız Henri Prost’un 1941 yılında tamamladığı Bursa planında; yolların genişletilmesi, ovanın verimsiz bölgelerinin yerleşime

¹⁸ *Bursa Ansiklopedisi*, c.2, s.828.

¹⁹ Aslanoğlu, *a.g.m.*, s. 19.

²⁰ Yılmaz Akkılıç ile 07/03/2006 Salı günü saat 14.00’te yapılan görüşme.

açılması, Çekirge'nin turizm ve kaplıca bölgesi olarak genişletilmesi, Bursa-Gemlik yolu üzerinde bir sanayi bölgesi kurulması amaçlanıyordu. Bu plan Haşim İşcan'ın valiliği döneminde (1945-1950) büyük ölçüde uygulanmıştır.²¹ Haşim İşcan Bursa valiliği sırasında Atatürk Caddesi'nin Ulucami ile Çakırhamam arasındaki bölümünü genişleterek, trafiği rahatlatmıştır.²² Ana caddeleri asfalt kaplatmıştır. Maliye (Yeşil Vergi Dairesi) ve Ticaret Lisesi binalarını yaptırmıştır. Çelik Palas Otel'in Büyük Otel bölümünü, Uludağ Sanatoryumu, Devlet Hastanesi ve Haşim İşcan İlkokulu'nu yaptırmıştır. Atatürk Stadyumu üstü kapalı olarak yeniden yapılmıştır. Irgandı Köprüsünü onartmış ve trafiğe açmıştır.²³ Yılmaz Akkılıç Haşim İşcan'ın valiliği ile ilgili ise şunları söylemiştir: *“Haşim İşcan 1945'te Bursa'ya vali oldu. 50 seçimlerini müteakip gitti. Sonra İstanbul'da belediye başkanlığı yapmıştır. Bursa'yı ana aksı doğrultusunda oluşturan adamdır. Onun zamanında çok katlı binalar yoktu. 70'den sonra başlamıştır. Vali konağı, ilkokul olarak yaptırdığı Kaymakamlık binası ve Memleket Hastanesi onun eseridir. Haşim Bey Bursa'dan ayrılmadan evvel hastanenin ana duvarı tamamlanmıştı ve onun adı verilmişti. Gittikten sonra tabelayı söküüp attılar. Uludağ'daki sanatoryumu da o yaptırmıştır. Çelik Palas Oteli Bursa'nın en eski otellerindedir. Atatürk'ünde hisse sahibi olduğu eski binanın yanına yeni binayı Haşim İşcan yaptırmıştır. Atatürk oteldeki hissesini sonradan belediyeye bağışlamıştır. Ancak belediye sahip çıkamadı orası ayrı. Setbaşı vergi dairesi de Onun zamanında yapıldı. Bu binanın yapılışını taş işçilerini izleyerek gördüm. 1945 -1946 yıllarıydı. Bursa'ya ilk asfaltı o yapmıştır. Kültürpark'ın temelini o atmış, Reşat Oyal tamamlamıştır”²⁴.*

Cihan Borçbakan Cumhuriyetin ilk yıllarındaki Bursa'yı şöyle anlatıyor: *“Bugün Halk Bankası'nın bulunduğu yerde Sarı Cami vardı. Bu cami yıkıldı. Yine bu gün Ahmet Vefik Paşa Tiyatrosu'nun olduğu yerde Asmalı Cami vardı. Yıkılarak yerine Halkevi binası yapıldı sene 1939.*

²¹ Haşim İşcan ile ilgili bkz. Burhanettin Ayanoglu, “Haşim İşcan'ın Hayatı ve Görevleri”, *Yüksek Lisans Tezi*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2000. ve bkz. Necip Aksoy, “Bursa ve Haşim İşcan”, *UludağBursa Halkevi Dergisi*, sy.90, Temmuz-Ağustos, 1948.

²² *Uludağ Bursa Halkevi Dergisi*, sy. 90, Temmuz-Ağustos 1948, s. 24.

²³ Neslihan Türkün Dostoğlu, “Irgandı Köprüsünün Tarih İçindeki Gelişimi”, *Bursa Araştırmaları Vakfı Kent Tarihi ve Kültür Dergisi*, Bursav Yay., sy. 1. , Mayıs 2003, s. 11.

²⁴ Yılmaz Akkılıç *,a.g.g.*

O zamanın emniyet müdürü Jandarmadan gelmişti. Tahal'da (Kayan'a giden tam köşede) merdivenli karakol vardı. 48'de emniyet müdürlüğü Vilayetin alt katındaydı. Daha sonra Sivas'tan gelen Karamollaoğlu diye biri müdür oldu. Oda bu sarhoşlarla epey uğraştı.

Nafta müdürü Kemal Bengü ve Belediye reis vekili olan veteriner Halim zamanında park inşası başladı. Haşim İşcan genişletti. Reşat Oyal bitirdi. İhsan Sabri zamanında bu günkü şeklini aldı. Kültürpark içinde yavaş yavaş pavyonlar açılmaya başladı. 37 tane pavyon, yüzün üzerinde müzikhol vardı. Oteller Ada Palas, karşısında Yeşil Bursa Oteli ve Nuri Efendi'nin oteli vardı. Aile oteliydi. Keçeli Hamamı vardı. Sahibesi Faruk Ferik'in karısıydı".²⁵

Bursa 1950'li yıllara kadar diğer Anadolu kentleri gibi bir tarım kenti idi. Çağdaş ülkeler, şehirleşmiş toplumlar olduğuna göre Türkiye ne kadar çabuk şehirleşirse o kadar çabuk modernleşmiş veya çağdaşlaşmış olur düşüncesiyle 1945 yılından sonra hızlı bir kentleşme başlamıştır. Ancak bu kentleşme batıdaki gibi sanayi devrimi sonrası yaşanan bir süreç değil, savaş sonrası gelişmiş bir ülkenin kendi mallarını tüketecek piyasalar istemesi ile direkt sermaye ihraç etmesi ile yaşanan hızlı bir dönüşümdür. Bu dönüşüm beraberinde hızlı bir göç ve çarpık kentleşme getirmiştir.²⁶ Özellikle Merinos Fabrikası açıldıktan sonra yapılan göçmen evleri şehrin kuzeye doğru genişlemesini sağlamıştır.²⁷

1950 yıllarında Bulgaristan'dan gelen göçmenler için Bursa-Mudanya yolu üzerinde Hürriyet, İstiklâl, Adalet Mahalleleri'nin yapılması ile birlikte kentin kuzey batısında yeni bir yerleşim alanı açılmıştır.²⁸

Bursa'nın fiziki yapısını anlatırken mahallelerden ve mahalleyi oluşturan evlerden de bahsetmek yerinde olacaktır.

²⁵ Cihan Borçbakan ile 18.02.06 Cumartesi günü saat 11.00'de yapılan görüşme.

²⁶ Aslanoğlu., *a.g.m.* , s.20.

²⁷ Bozkurt Güvenç, "Bursa Göçler ve Kentsel Yansımalar", *Bursa Defteri*, Altan Matbaası, sy. 9. İstanbul, Mart 2001, s.14.

²⁸ Fügen Berkay, "Bursa Göçler ve Kentsel Yansımalar", *Bursa Defteri*, Altan Matbaası, sy.9, İstanbul, Mart 2001, s. 17.

Bursa'da Cumhuriyetin ilk yıllarında 177 tane mahalle bulunmaktadır. Cumhuriyet sonrasında mahalleler birleşerek semtleri meydana getirmiştir. Bu yüzden bazı küçük mahalleler zamanla semt adına dönüşmüştür. 1945 yılındaki Bursa mahallelerinden bazılarının eski ve yeni isimleri buldukları yerler ile birlikte şöyledir²⁹: Atar Hüssam-İlgarlar (Şhreküstü), Bab-ı Sıcn-Zindankapı (Hisar), Çelebi Sultan-Yeşil(Yeşil), Hoca Cafer- Koca Cafer(Muradiye), Kara Abdurrazzak-Karamazak (Emir), Selimiye-Bursalı Tahir(Altıparmak), Şeker Hoca-Şeker Ece (Ulucami), Veled-i Gazzaz-Gazzazoğlu (Altıparmak).

Bursa eskiden beri bahçeli evlerden oluşan bir şehirdir.³⁰Bahçede kahvaltı, bahçede yemek Bursalılar için vazgeçilmezdi. Kahvaltıdan sonra yapılan kahve fasılları, kış günlerinde odun sobasından alınan korların bulunduğu mangallarda devam ediyordu. Hayat çiçeklerle birlikte devam ediyordu. Çiçeklerin bakımı tamamen ev hanımlarına aittir. Komşular arasındaki muhabbetin baş konusu da çiçeklerdir. Benim kirli hanımlar açtı, güller açtı ortancalar coştı vs. Çiçekler Yalnızca bahçede değil saksılarda evin pencerelerini süslerdi.³¹ Bahçe duvarlarının üzerinden asmalar hanımeli ve sarmaşıklar sarkardı. Sokakların elektrikle aydınlatılması 1950 yılından sonra olmuştur. Bu tarihe kadar el fenerleri kullanılmıştır. Evlerin su ihtiyaçları Molla Gürani, Tophane, Hisar gibi mahallelerde evden eve akıtılan ve genelde havuz şeklinde olan Pınarbaşı suyundan karşılanmakta idi. Bu suların bakımı için sırtlarında keçi kılından yapılmış torbasında çelik tel ve talaş taşıyan belediye görevlileri çalışırdı.³² Bu talaş ve çelik tellerle künklerin içindeki kireç temizlenirdi. Pınarbaşı suyunun güney batı köşesinde akan suda kadınlar halı, kilim ve çamaşır yıkarlardı. ³³ Mahalle içindeki yollar Arnavut kaldırımıydı. Evden eve geçilen bahçe kapıları bulunuyordu. ³⁴ Bursa evlerinin sokak kapılarında “ kaytan” denilen ipler bulunmaktaydı. Kapıların iç

²⁹Kaya. *a.g.t.*, s.43-50.

³⁰ Bursa Evleri hakkında bkz. Mithat Kırayoğlu, “Bursa Evleri”, *Bursa Defteri, Altan Mabaası*, sy., 2, *İstanbul*, Haziran 1999, s. 43.

³¹ Bayhan Çubukçu, “ Nine, Anneanne, Anne ve Torun Bursa’da Üç Çeyrek Yüzyıl Yaşam (1875-1950), *II. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu Bildiri Kitabı*, c.1, Uludağ Ün. yay., Bursa 2005, s.93.

³²Mehmet Sırrı Tekkaya, *Bizim Mahalle*, “ Hisar Bölgesi Mollagürani Mahallesi ”, Altan matbaası, İstanbul, 2006, s.42.

³³ Erhan Yıldızalp, *Bizim Mahalle*, “Hisar Bölgesi Osmangazi Mahallesi”, *Altan Matbaası, İstanbul* 2005, s. 60.

³⁴ Hilmi Luş, *Bizim Mahalle*, “Hisar Bölgesi Mollagürani Mahallesi”, s.40.

kısımlarında kapı açıldığında içerisinin görünmesini engelleyen perdeler gerilirdi. Akşamları çocuklara “Kapıyı sürdünüz mü?” ya da “Kapının ipini aldınız mı?” sık sorulan sorulardı. Cumhuriyetin ilk yıllarında Bursa gürültüsüz sakin bir şehirdi.³⁵

B. DEMOGRAFİK YAPI

1. Nüfusun Gelişimi

Bursa'nın nüfusu Osmanlı'nın son döneminden itibaren göçlerle artarken birbiri ardınca süren savaşlarla özellikle erkek nüfus azalmıştır. Çanakkale Savaşın'da en çok şehidi Bursa vermiştir.³⁶

1927 yılı Bursa nüfusu 255.000 dir.³⁷ 1927 sayım sonucu tamamlandığında sayının 399.942 olması sayımın yeterince gerçekçi yapılmadığı anlaşılmaktadır. Buna göre Türkiye genelinde olduğu gibi Bursa genelinde de kadın nüfusu erkek nüfusundan fazladır.³⁸ Bu tarihte 5 , 1937 de 9 mebus seçildi.

1940 yılında ise 148.115, 1950 yılında 183.745 tir.³⁹ Bursa'nın sürekli göç alması 1922-1929 arası dönemde 100.000 göç vermesi soysal ve ekonomik dengeleri altüst etmiştir. 1927 yılında Bursa'ya 39.808 göçmen yerleştirilmiştir.⁴⁰

1926 yılında Bursa'da yaşayan 299.003 kişinin 104.394'ü kentte, 194.609'u köyde yaşamaktaydı. Aynı yıl Bursa'da 6.285 çocuk doğarken nüfus artış oranı %0.21'dir. 1912-1922 savaş dönemi toplam 300 kayıp vardır.⁴¹

1935 yılında Bursa nüfusu 442.760 kişidir.⁴² İlin Nüfus Müdürü M. Nihat Bey'dir.⁴³ Nüfusun 309.061 i nahiye ve köylerde, 133.699'u şehirde yaşamaktadır. İlin yüzölçümü 13.565 km², nüfus yoğunluğu 33'tür.⁴⁴ Nüfus 1940 yılında 461.648'dir.

³⁵ Nuri Canat, *Bizim Mahalle*, “Hisar Bölgesi Mollagürani Mahallesi”, s.45.

³⁶ Raif Kaplanoğlu, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bursa(1876- 1926)* , Avrasya Etnoğrafya Yay., İstanbul 2006 , s.270.

³⁷ *Bursa 1927 Vilayeti Salnâmesi* , s. 366.

³⁸ *Bursa 1927 Vilâyeti Salnâmesi*, s. 365.

³⁹ Yılmaz Akkılıç, “1923'ten 1998'e Bursa”, *Cumhuriyet Sürecinde Bursa*, Olay Basın Yay., Bursa 1998, s. 15.

⁴⁰ *1927 Bursa Vilayeti Salnâmesi*, s. 367.

⁴¹ Kaplanoğlu, *a.g.e.* , s.270.

⁴² Kesiriklioğlu, *a.g.t.* , s. 5.

⁴³ *Bursa 1934 İl Yılığ* , Hazırlayan: Sedat Ataman, Bursa Vilayet Matbaası, s. 29.

⁴⁴ *a.g.t.* , s.6.

Bunun 141.189'u şehirlerde, 320.459'u köy ve nahiyelerde yaşamaktadır. Nüfus yoğunluğu 34'tür. Aynı sayımda Türkiye nüfusu 17.820.950, nüfus yoğunluğu 23'tür. 1945'te nüfus 491.899, 1950 yılında ise 545.919'dur. 1935- 1940 arası dönemde Türkiye'nin nüfus artış hızı % 21.1 iken Bursa'da % 7,9'dur. 1940-1945 arası dönemde Türkiye'nin nüfus artı hızı %17'ye düşerken, Bursa'da ise %12,7'ye çıkmıştır.

Nüfusu etkileyen göçler ve doğum oranlarıdır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'de doğum artış hızındaki düşüş Bursa'ya yansımamış, Bursa'nın kapalı ekonomik yapısı nüfusun Türkiye geneline göre farklı gelişmesine neden olmuştur.

1950 yılından sonra Balkan ülkelerinden gelen göçmenler nüfusun hızla artmasına neden olmuştur. 1935 yılındaki verilere göre Bursa'da doğan ve oturanların nüfusa oranı %77,5' tur. Aynı yıl Bursa nüfusunun %17,4'ünü Türkiye genelinde ise %6'sını yabancı ülkelerden gelen göçmenler oluşturmuştur.⁴⁵

2. Göçler ve Göçmenler

Bursa Cumhuriyet öncesi ve Cumhuriyet sonrasında ülkemizin her yerinden ve dünyanın dört bir tarafından göç alan nadir kentlerden biridir. 1800'lü yılların ortalarında başlayan göçler Kırım, Kafkasya, Bosna ve Rumeli'den Tatar, Laz, Gürcü, Boşnak ve birçok Türkü Bursa'ya getirmiştir.

24 Temmuz 1923 Lozan Anlaşması'ndan sonra mübadele gereğince Türkiye'den giden 1.500.000 Hristiyana karşılık Türkiye'ye 500.000 Türk gelmiştir. Bursa'ya Yunanistan'dan çok sayıda göçmen gelmiştir. Bursa' ya gelen göçmenlerden Bursa köylerine 2.284 aile yerleştirilmiştir.⁴⁶

1927 yılında Yunanistan'dan göçen 8.334 kişi Mudanya'ya 5.130 kişi Orhangazi'ye, 4.054 kişi Karacabey'e 1.491 kişi Mustafa Kemal Paşa'ya olmak üzere toplam 39.808 mübadil Bursa'ya yerleşmiştir.⁴⁷

Bursa'nın merkezi 4. Mıntıka İskân Müdürlüğü 1930 yılında kurulmuştur. Eskişehir, Balıkesir, Bilecik ve Kütahya illeri de bu mıntıka içinde yer alıyordu.⁴⁸ Eskişehir, Balıkesir, Bilecik ve Kütahya illeri de bu mıntıka içindeydi. Bursa Vilayeti İskan Müdürü Halit Bey'di.

⁴⁵ *a.g.t.* , s.9.

⁴⁶ *a.g.e.* , s. 33.

⁴⁷ *1927 Bursa Vilayeti Salnâmesi*, s. 367.

⁴⁸ *Bursa 1934 İl Yıllığı*, s. 33.

1934 yılında Bursa merkezinde yabancı ülkede doğanların sayısı 20.228 tüm nüfusa oranı 28.1'dir. Aynı tarihte Bursa'da yaşayanların 6.773'ü Bulgaristan 5.220'si Yunanistan 5.371'i Yugoslavya, 1.068'i Arnavutluk doğumludur. Bursa'da nüfusu 10.000'den az yerleşim yerinde yaşayanlardan yabancı ülkede doğanların sayısı 48.865 kişidir. Bursa ve ilçelerinden 1934 yılında Yunanistan'da doğan 28.389 kişi yaşamaktadır. Mübadele sonrasında Bulgaristan'dan gelenlerin de eklenmesiyle sayı 40.000'e çıkmıştır.⁴⁹

Bursa Cumhuriyet öncesi ve Cumhuriyet sonrası muhacir kent kimliğini 1950 yılında da sürdürmüştür. Bu yıl Bulgaristan'ın Türklere pasaport vermesi üzerine Türkiye'ye gelen göçmenler 21.06.1934 tarihli ve 2510 Sayılı İskan Kanunu'na göre iskan göçmeni olarak Türkiye'nin değişik yerlerine yerleştirilmişlerdir. İskan Kanunu gelen göçmenlerin askerlik işlerinden mal varlıklarına, eğitimlerinden iş bulmalarına kadar bir çok etkinliği düzenlemiştir. Gelen ailelerin çiftçi olması onların yerleştirilmelerini etkilemiştir. Yerleşim kararı alınırken iklim, finansman, ulaşım, nüfus yoğunluğu gibi ölçütler dikkate alınmıştır. Bu çerçevede Doğu, Güneydoğu Anadolu ve Orta Anadolu yerleşim dışı bırakılmıştır.⁵⁰Valiliklerce il genelinde iskan edilebilecek göçmen sayısını belirlemek üzere il iskan planları hazırlanmıştır. Bu çerçevede 7.211 çiftçi ailenin köyde, 1.117 sanatkâr ailenin şehirde olmak üzere ortalama 41.000 kadar nüfusun iskan edilebileceği ortaya çıkmıştır.⁵¹

Göçmenler öncelikle yakın akrabalarının yanına yerleştirilmiştir. Akrabası olmayanlara ise her köye bir aile olmak üzere dağıtılmıştır. Bu ailelerin masrafları köy tarafından karşılanmıştır. Bursa'da Gökıy 33, Hürriyet Köyü ise 201 çiftçi aileyi barındırmak için kurulmuştur. Bu köylere yalnızca Bursa'da köy kurulduğunu duyup gelen diğer bölgelerdeki göçmenlerden de gelenler olmuştur. 1950-1951 göçü ile gelenler için Hürriyet, Adalet ve İstiklâl semtleri kurularak ikametleri için bir çok konut yapılmıştır. Bu konutların sosyal tesisleri yoktur.⁵²

⁴⁹ Kaplanoğlu, *a.g.e.*, s. 270.

⁵⁰ Berrin Akgün Yüksekli, "50-51 Göçünde İskan Hizmetleri", *Bursa Araştırmaları Vakfı Dergisi*, sy. 3, Bursa Hakimiyet Gazetesi Matbaası, Bursa, Kasım 2003, s. 37.

⁵¹ Yüksekli, *a.g.m.*, s. 38.

⁵² *a.g.m.*, s.39.

C. EKONOMİK YAPI

1. Bursa'nın Osmanlıdan Devraldığı Ekonomik Miras

Osmanlı Devleti'nin bıraktığı ekonomik miras; kapitülasyonlar, Düyun-u Umumiye ve Reji idaresidir. Aşar vergisi Türk köylüsünü baskı altında tutarken, kapitülasyonlar Türk girişimcilerinin önünü kesmiştir. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra bu durumu değiştirmek için çok önemli ekonomik inkılâplar yapılmıştır. Bütçe, vergi, borçlanma ve bankacılık alanlarında kendini gösteren bu değişikliklerle Türk ekonomisinin önündeki engeller birer birer kaldırılmıştır.⁵³

Cumhuriyetin ilk yıllarında Bursa'nın ekonomik görünümüne baktığımızda 1923 Eylül ayı itibarı ile 17 adet ipek flalür fabrikası, 375 mancımık, 57'si kadın olmak üzere 1443 işçi. Diğer işletmeler; 166 odalı 16 otel, 176 havlu tezgâhı, 20 peştamal tezgâhı, 1 peştamal ve kuşak tezgâhı, 18 peştamal ve havlu tezgâhı, 25 çulha ve peştamal tezgâhı, 12 çakar havlu tezgâhı, 6 çarçaf tezgâhı, 3 alaca tezgâhı, 1 kadife tezgâhı, 78 krep tezgâhı, 7 eczane ve 7 otomobil garajı vardı.⁵⁴

Bursa'da Kurtuluş Savaşı'ndan sonraki ilk ve Cumhuriyet'ten önceki son sergi 11 Eylül 1923'te açılmıştır. Bu serginin raporlarına göre Bursa'nın sanayi ürünleri şöyledir: “İpek, fayton arabası, çift ve tek yaylı binek ve yük arabası, arakiye, seccade, haydariye, keçe külah, kabalak, döğen, saban, yaba, saraciye, çakı ve bıçak, bağ testeresi, ayakkabı çeşitleri, bakır kap-kacak, kösele, vaketa, sahtiyan, çarık gönü, glase, köfün, eğer ve semer, ipekten mâdâsı gayreti şahsiye (bireysel çaba) ve faaliyeti zatiye (kişisel etkinlik) ve eyâdi-i sanatkârane (sanatçı eli, hüneri) ile vücuda getirilmekte olup yalnız pek edevat-ı müteharrike (hareketli araç ve gereçler) ve buhar vasıtasıyla fabrikalarda işçi kadınlar tarafından istihsal olunur”.⁵⁵

Bursa sergisinin açılma amacı “imalât ve üretim açısından vilayetin halen ulaştığı gelişme düzeyini dışarıya göstermekle birlikte çiftçileri bu işin asıl kurallarından olup gösterime sunulması beklenen iyi cins tohumların ve yeni tarım araç ve gereçlerinin kullanılması yolunda özendirmek ve vilayetimizin bazı beldelerinde pek

⁵³ Hamza Eroğlu, *Türk İnkılap Tarihi*, Savaş Yay., Ankara 1990, s. 302.

⁵⁴ Yılmaz Akkılıç, “Osmanlıdan Cumhuriyete Dönüşüm Sürecinde Üç Bursa Sergisi”, *Bursa Defteri*, sy.3, Eylül 1999, s. 179.

çok gelişmiş olan halı ve ipekli kumaş ve havlu dokumacılığı sanatlarındaki incelikleri, bunlarla meşgul olan öteki yerlere de genelleştirme idi”.⁵⁶

Cumhuriyetin ilk yıllarında ticaret ve sanayi odasına kayıtlı şirket, ticari ve sanayi işletmeleri: “9 fevkalade sınıf, 43 birinci sınıf, 67 ikinci sınıf, 306 üçüncü sınıf, 1158 dördüncü sınıf (şirket, tüccar ve sanayici), 11 birinci sınıf, 13 ikinci sınıf, 23 üçüncü sınıf simsar (komisyoncu) mukayyettir”.⁵⁷

1924 yılında kurulan zahire borsasına (günümüzde Bursa Ticaret Borsası); 16 birinci, 13 ikinci, 10 üçüncü sınıf tüccar; 28 perakendeci, 4 birinci, 1 ikinci ve 3 üçüncü sınıf simsar kayıtlı idi.⁵⁸

1927 yılında Türkiye ölçeğinde yapılan sanayi sayımındaki bilgilere göre Bursa merkezinde “25’i maden çıkarma, 599’u tarım, evcil hayvanlar, av ve balıkçılık, 303’ü dokumacılık, 248’i bitkisel maddeler ve ağaç işlemeciliği, 26’sı inşaat, 281’i makine imalatı, 3’ü kağıt ve karton, 10’u kimya ve 16’sı çeşitli iş kollarında olmak üzere toplam 1511 sanayi işletmesi bulunmaktaydı. Bu işyerlerinde çalışan işçi sayısı 6.215’ti. Yani işletme başına 4 kişinin düştüğü bu yerlerin gerçek anlamda sanayi işletmesi olması düşünülemez”.⁵⁹

1927 Salnamesi’ne göre Bursa’da 21 esnaf derneği ve şu şirketler vardır: Bursa Dokumacılık Türk Anonim Şirketi (İpekiş), Yeşil Bursa Köylü Tütün Ortaklığı, Halk Tütünleri Ortaklığı, Çiftçi İstihsal (üretim) Ortaklığı, Cer, Tenvir ve Kuvve-i Muharrike- Elektrikiye Türk Anonim Şirketi.

Cumhuriyet Türkiye’si Bursa’da ipek sanayisi⁶⁰ ve bir kaç dokuma işletmesi ve doğrudan zanaatkârlarca üretilen basit araç ve gereç devralmıştır.

⁵⁵ Yılmaz Akkılıç, “Üç Bursa Sergisi”... , s. 181.

⁵⁶ *a.g.e.* , s. 182.

⁵⁷ *1927 Bursa Vilayeti Salnâmesi*, s. 385.

⁵⁸ *a.g.e.* , s.390.

⁵⁹ Yılmaz Akkılıç, “1923’ten 1998’e Bursa”, *Cumhuriyet Sürecinde Bursa*, 1998, s. 19.

⁶⁰ Bursa’da İpek Böcekçiliği için bkz. Tahir Yetmen, *Uludağ Bursa Halkevi Dergisi*, sy. 20, s. 52-56.

2. Devletçilik ve Bursa' ya Dönük Yatırımlar

Cumhuriyet ile birlikte ekonomi hedeflerimizi belirlemek amacıyla 17 Şubat- 4 Mart 1923 tarihleri arasında toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde, "Özel teşebbüsün teşviki, eğitim, haberleşme ve benzeri altyapı hizmetlerinin devlet tarafından karşılanması, kredi kolaylıklarının sağlanması ve iktisadi faaliyetlere etkinlik kazandırılması gibi çeşitli yasal ve kurumsal düzenlemeleri ve temennileri öngörülmüştür".⁶¹ Cumhuriyetin ilk on yılında ekonomide uygulanan liberal politika Türk özel kesiminin gerekli sermayeden yoksun olmasından dolayı başarılı olamamıştır. Türkiye'nin ekonomisini canlandırmak ve uzun süreli bir değişme süreci belirlemek gerekiyordu. Atatürk 1930'lardaki marksist teori, Sovyet Rusya'sının ilk beş yıllık sanayileşme planı ya da Mussolini'nin İtalya'da uyguladığı faşizm güdümlü ekonomisi gibi örneklerin hiçbirisini benimsemedi. "Türk halkının karakter ve inançlarına uygun gelecek, dış alem ile ilişkilerimizi kapatmayacak, özel mülkiyet esasını ve paraya güveni zedelemeyecek, Türkiye'de yerleştirmek istediği serbest siyasi sistem ile uyum halinde olacak bir iktisadi çözüm bulmayı arzu ediyordu."⁶² Savaştan çıkan halkın ekonomik gücü olmadığını bilen Cumhuriyet hükümeti "Teşviki Sanayi Kanunu" gibi düzenlemelerle de istediği sonucu alamayınca "Devletçilik" ilkesini belirlemiştir. "Özel girişim ve kişisel faaliyetler esas kalarak ancak memleketin yüksek çıkarları gerekince devlet ekonomiyeye müdahale edebilmesi ve üretici olarak faaliyete geçebilmesi"⁶³ şeklinde tanımlanan devletçilik ilkesi yürürlüğe konulmuştur. Bu ekonomik ilke doğrultusunda 1. Beş Yıllık Kalkınma Planı çerçevesinde Bursa'da iki sanayi işletmesi, Merinos Fabrikası ve Gemlik Suni İpek Fabrikası kurulmuştur.⁶⁴

Merinos Fabrikası'nın temeli 28 Kasım 1935'te Başbakan İsmet İnönü ve Ekonomi Bakanı Celal Bayar tarafından atılmıştır.⁶⁵ Atatürk son Bursa gezisinde 2 Şubat

⁶¹ Metin Altun, "Cumhuriyet Döneminde Bursa'da İktisadi Gelişmeler", *Cumhuriyet Sürecinde Bursa*, Olay Basın Yayın, Bursa, 1998, s. 63.

⁶² Osman Okyar, "Atatürk ve Devletçilik Politikası", *Atatürkçü Düşünce*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1992, s.1025.

⁶³ Yılmaz Akkılıç, "Bursa Ekonomisinin Tarihsel Gelişimi", *Bursa Defteri*, Bursa Hakimiyet Matbaası, sy. 13, Bursa, Mart 2002, s.48.

⁶⁴ Hazma Eroğlu, *Türk İnkılâp Tarihi*, Savaş Yayınları, Ankara 1990, s. 293.

⁶⁵ 1927 Yılında memlekete merinos koyunları getirilmiş ve aynı sene Bursa'da üretilmeye başlanmıştır. Bkz. *Uludağ*, "Merinos", sy. 1, 2, 1935, s. 36-38.

1938 tarihinde fabrikanın açılışını yapmıştır.⁶⁶ Fabrika 16.140 eğirme ve 7.000 katlama iğlik fabrikası olarak üretime başlamıştır. 1944 yılında 37 Kamgarn dokuma tezgâhının eklenmesiyle kumaş üretmeye başlanmıştır.⁶⁷

Fabrikanın Bursa'nın toplumsal hayatında önemli bir işlevi olmuştur. Bir ekiple çalıştığı zaman 550, üç ekiple çalıştığında 1600 Bursalı'ya iş olanağı sağlamıştır.⁶⁸

1939 yılında başlayan 2. Beş Yıllık Kalkınma Planı Atatürk'ün ölümü ve 2. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla uygulanamamıştır. Savaştan sonra yeniden karma ekonomik sisteme geçilmiş, bu doğrultuda özel sektör tarafından binlerce sanayi tesisi kurulmuştur.⁶⁹

Bursa'da 1938 yılında kurulan Teziş Karoseri ve Emek Koroseri Fabrikaları ve 1942'de hizmete giren Tolon Makine Sanayi Kolektif Şirketi, SKT Oto Yağ Keçeleri ve Yedek Parça Fabrikası otomotiv sanayinin öncüleridir.⁷⁰

Bursa arazisinin tarıma elverişli olması nedeniyle Cumhuriyetin ilk on yılında gıda sanayinde önemli işletmeler kurulmuştur. Bunlar: Bursa Konserve Fabrikası (1925), İbrahim Baydan Fabrikası (1933), Kafkas Pasta ve Şekerleme Kolektif Şirketi (1930), Çekirge Un Fabrikası (1937), Erbak Uludağ A. Ş. (1929), Süttozu ve Buz Fabrikası (1934), Sayas (1934), Emek Yağ Fabrikası (1929), Vatan Konserve (1951).

Dokuma ve tekstil merkezi Bursa'da Cumhuriyetin ilk yıllarında Vakıf Han'ında boyacılar hizmet vermiştir. Ayrıca deri ve kürk işletmeleri de vardır.

İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar çerçevesinde 1924 yılında Reji Şirketi ile hükümet arasındaki anlaşma feshedilmiştir. 1925 yılında Tütün Birliği satın alınarak devletleşmesi sağlanmıştır. Bu sayede Bursa tütün üretimi artmıştır. 1930 yılına kadar büyük oranda bataklık olan ovada hayvancılık ve pirinç üretimi yapılıyordu. Bursa çevresinde çeşitli tahıllarla meyve yetiştiriliyordu. 1923 yılında Bursa'da zeytin, kestane,

⁶⁶ Mehmet Önder, *Atatürk'ün Yurt Gezileri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1998, s. 112.

⁶⁷ 1977 yılında hazır giyim bölümü hizmete girmiştir. Fabrika Ekim 2000'de kapatılmıştır. Ayrıntı için bkz. *Bursa Ansiklopedisi*, c. 3, s. 1143.

⁶⁸ *Bursa Ansiklopedisi*, c. 3, s. 1145.

⁶⁹ Memduh Yaşa, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi*, Akbank Kültür Yay., İstanbul 1980, s. 83.

⁷⁰ Altun, *a.g.e.*, s. 50-53.

üzüm, şeftali, soğan, tereyağı, kaşar peyniri, beyaz peynir, yoğurt, sirke, pekmez, gülyacı ve suyu, susam yağı, balmumu ve zeytinyacı üretimi yapılmaktadır.⁷¹

1926 yılında Bursa'da 2.858.500 dönüm tarım alanı vardı. 237 dönüm bağ, 94.100 dönüm çayır, 120.700 dönüm sebze-meyve bahçesi, 200.000 dönüm dutluk, 82.250 dönüm zeytinlik, 2.850 dönüm ormanlık, 25.000 dönüm kestanelik, 6.688.950 dönüm mera, nehir ve bataklık vardı.⁷²

Cumhuriyet hükümeti 1924 göçü ile gelenlerin üretime katılması için çalışmıştır. Göçmenlerle birlikte Bursa'da tahıl ve tütün üretimi artmıştır. Zeytin üretimi gerilemiştir. Ancak kısa sürede zeytinciliği öğrenen göçmenler zeytin üretimini de artırmışlardır. Zeytin üretimi 1926 yılında 4.484.250 kilo⁷³ iken 1934 yılında 10.000.000 kilo olmuştur.⁷⁴ Tütün üretimi 1923 yılında 1.230.038 kilo iken; 1926 yılında 3.837.763 kilo olmuştur.⁷⁵ 1926 yılında 28.093 ton buğday, 13.204 ton arpa, 17.158 ton mısır, bin ton patates, 1.459 ton fasulye, 5.100 ton soğan, 2500 ton pirinç, 684 ton koza, 280 ton üzün, 6.000 ton kestane, 3.000 ton ayva, 1000 ton şeftali üretilmekteydi.⁷⁶ Cumhuriyetin ilk yıllarında dağ köylerinde kestane, ovada ise şeftali üretimi yaygındı. İpek üretimi 1926 yılında 56.000 kilo iken sürekli artan üretimle 1933 yılında 100.000 kiloya ulaşmıştır.⁷⁷

Cumhuriyetin ilk yıllarında Bursa Ovası'nın bataklık olan bölümünü ıslah etmek amacıyla, 1924 yılında kanallar açılmak suretiyle kurutma yapılmıştır. Bu amaçla 23 traktör satın alınmıştır.⁷⁸ Ziraat Okulu tarım teknikleri konusunda çalışmalar yapmıştır. Bir ara Bursa'da çay üretilmesi dahi tartışılmıştır.⁷⁹

Cumhuriyet dönemi Bursa'da madenlerin çoğu yabancılar tarafından işletiliyordu. Daha sonra yabancılarla yapılan anlaşmalar feshedilmiş, bunların

⁷¹ Kaplanoğlu, *a.g.e.* ,s. 293.

⁷² *1927 Bursa Vilayeti Salnâmesi*, s. 522.

⁷³ *a.g.e.* , s. 151.

⁷⁴ *Bursa 1934 İl Yıllığı*, s. 11.

⁷⁵ *1927 Bursa Vilayeti Salnâmesi*, s.208.

⁷⁶ *a.g.e.* , s. 523.

⁷⁷ *a.g.e.* , s. 199.

⁷⁸ *a.g.e.* , s. 192.

⁷⁹ Kaplanoğlu, *a.g.e.* , s. 294.

işletmesini devlet üstlenmiştir.⁸⁰ Robert Koleji öğretmeni Arşak Solakyan Bursa'daki madenleri araştırmış ve Bursa'nın bu açıdan çok zengin olduğunu ortaya koymuştur.⁸¹1926 yılında Bursa'da krom, manganez, volfram, bakır, demir, kömür, simli kurşun, çinko madenleri çıkarılmaktaydı. Nikel, kobalt, kalay, altın, antimon, borasit, zımpara, kükürt, arsenik ve gazın varlığı bilinmesine rağmen çok azının işletme ruhsatı alınmıştı. Bursa'nın maden suları çok ünlü idi.. En eski maden suyu şirketi Keşiş Dağı maden suyu idi. Mehmet Hakkı Erbak, 1925 yılında Keşiş Dağı Maden Suları İşletmesi'ni satın almıştır.⁸²

3. İktisadi Kurumlar

a. Bankalar

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte bankacılık alanında önemli gelişmeler olmuş, ulusal bankacılık dönemi başlamıştır. Osmanlı'da Galata Bankerleri ile başlayan bankacılık, bu bankerlerin İstanbul Bankası'nı kurmasıyla kurumsallaşmıştır. 1847 yılında kurulan bu ilk bankadan sonra yabancı sermayeli ya da katılımlı bankalar kurulmaya devam etmiştir. Bu bankalar Osmanlı Devleti'ne borç para vermenin yanında yabancı yatırımcılara da finansman sağlıyorlardı. Yabancı bankalar içinde Fransız ve İngiliz sermayesi ile kurulan Osmanlı Bankası , banknot çıkarma ve devlet bütçesini kontrol etme imtiyazına sahipti.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e 13 yabancı, 18 yerli banka intikal etmiştir⁸³. Ziraat Bankası ve Türk Ticaret Bankası önemli işler yapan yerli bankalardandır. Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte ekonomimizdeki yabancı sermaye denetimi hemen bitmemiş, milli bankacılığın kurulmasına 1924 yılında toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde karar verilmiştir. Bu doğrultuda aynı yıl bir anonim şirket olarak İş Bankası kurulmuştur. 30 Haziran 1930 yılında 1715 Sayılı Kanun ile Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası devlet bankası olarak değil, siyasi iktidara karşı bağımsızlığı olan bir anonim şirket modeline göre kurulmuştur. 1933'te kurulan

⁸⁰ *1927 Bursa Vilayeti Salnâmesi*, s. 48

⁸¹ *a.g.e.* , s. 291.

⁸² Mehmet Hakkı Erbak Bursa'nın ilk gazozunu üretmiştir. Bkz. Nezaket Özdemir, "Uludağ Gazozu ve Mehmet Erbak", *Bursa Defteri*, Bursa Hakimiyet Matbaası, Bursa ,sy.16, Aralık 2002, s. 122-126.

⁸³ Eroğlu, *a.g.e.*, s.307.

Sümerbank ve 1935 yılında kurulan Etibank bankacılık hizmeti de gören sanayi kuruluşlarıdır. 1933'te kurulan Halk Bankası 1938 yılında faaliyete geçmiş, küçük sanayici ve tüccara kredi sağlamıştır. Aynı yıl Belediyelere ve mahalli idarelere finansman sağlamak üzere İller Bankası kurulmuştur. “Atatürk döneminde bankacılık sahasında atılan bütün adımlar sağlam bir temele dayanmıştır. Ana sektörlerin finansmanı için ciddi bankalar kurulmuştur. Sadece o günlerin ihtiyacı değil geleceğe ait gelişmelerde dikkate alınmıştır.⁸⁴”

Bursa'da kurulan ilk banka 1875 tarihli “Bank-ı Osmani” (Osmanlı Bankası)'dır. Koza Han içinde açılan bu banka, 1934 yılında Gazi Paşa Caddesi'ndeki binasına taşınmıştır. Bursa'da açılan ikinci banka 14 Mayıs 1889 yılında açılan Ziraat Bankası'dır. Koza Han'da yedi memurla faaliyette olan banka 1926 yılına kadar sadece zirai kredi vermiş, bu tarihten sonra 24'e çıkan memurlarıyla her türlü bankacılık alanında hizmet vermiştir. Bursa'da 1895 yılında “Deutsche Bank”(Alman Bankası) ile 1. Dünya Savaşı'nın ortalarında kurulan “İtibarı Mili Bankası” da birer şube açmışlardır. Bütün ülkede olduğu gibi hizmet bankacılığı Bursa'da da Cumhuriyet ile birlikte başlamıştır. Cumhuriyet'in ilk bankası olan İş Bankası'nın kurucuları, aynı zamanda bankanın ilk genel müdürü Mahmut Celal (Bayar) ve Bursa Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı İnegöllüzade Saffet Bey ile sekiz Bursa'lı sanayici ve tüccardır. Banka üçüncü şubesini 1925 yılında Bursa'da açmıştır. Koza Han'da açılan banka 5 Ocak 1931 yılında bugünkü (Atatürk Caddesi'nde) binasına taşınmıştır⁸⁵. Cumhuriyet 'in ilk yıllarında Bursa'da şubesi olan diğer bankalar şunlardır:⁸⁶ 13 Ağustos 1930 yılında Koza Han'da açılan Adapazarı Emniyet Bankası, yine Koza Han içinde 25 Mayıs 1931 yılında açılan Adapazarı Türk Ticaret Bankası ve 1934 yılında açılan Emlak ve Eytam Bankaları'dır. 1934'te Osmanlı Bankası ve Ziraat Bankası da Bursalılara hizmet vermektedir.

Cumhuriyet ile birlikte ekonomik hayatın olduğu kadar sosyal hayatın bir parçası olan bankalar Bursa gündelik yaşamı içinde çağdaş ve işlevsel kurumlar olarak yerlerini almışlardır. Bireysel bankacılık alanında sağlanan kredilerle halk tefecilerin

⁸⁴ *a.g.e.*, s.308.

⁸⁵ Altun, *a.g.e.*, s.61.

⁸⁶ *Bursa 1934 İl Yıllığı*, kısım 8., s. 4-6.

eline düşmekten kurtarılmış, halka tasarruf bilinci kazandırılmış bu amaçla yalnızca Adapazarı Türk Ticaret Bankası 250'den fazla kumbara dağıtmıştır. Emlak ve Eytam Bankası ise düşük faizli kredi imkanları ile Ankara, İstanbul ve İzmir'den sonra, birçok Bursalı'nın da ev sahibi olmasını sağlamıştır.

b. Ticaret ve Sanayi Odası

Bursa Ticaret Odası 18 Haziran 1889 Salı günü kurulmuştur. Parsih Efendi'nin başkanlığını üstlendiği idare heyetinin diğer üyeleri Filibe Kırkor, Balabanyan Agop, Boduryan Ohanes, Eleferyadis İsak, Hombuşyan Ohanes, Kostanbay Agop, Boduryan Ohanes, Eleferyadis İsak, Hombuşyan Ohanes, Kostanbay, Demciyan Atnas, Nihıbetyan Karabet idi.⁸⁷ Cumhuriyetin ilanına kadar otuz dört yıl içinde üç yüz on üçü Türk, dört yüz oyuzyedisi gayrimüslim olmak üzere yedi yüzelli üye kaydedilmiştir.⁸⁸

Cumhuriyetin ilanından sonra Bursa Ticaret Odası Kozahan içinde Bursalı iş adamlarının girişimleri ile çalışmaya başlamıştır. Oda 655 sayılı kanunla 1926 yılında kamu kurumu olmuştur. Bursa Ticaret ve sanayi odası 12 asil ve 12 yedek üyeden oluşmaktadır. Seçimlerin üç yılda bir yenilendiği odanın başkanı iktisat Vekâleti tarafından atanır. 1934 yılında asli azalar şu kişilerdir: Ali Cevat Bey⁸⁹ 1. Başkan, Yılmaz Saffet Bey 2. Başkan ve Muamelat müfettişi, Banka vekili Kâmil Bey, Salih Bey, 2. Başkan vekili, Hesap müfettişleri Urgancı Mehmet ve Nuri Beyler, Kongre delegesi Süleyman Bey, Hafız Halit Bey, Ferruh Bey, İbrahim Bey, Lofçalı Halil Bey ve Şapkacı Mustafa Bey'dir. 1934 yılında 4575 tüccar odaya kayıtlıdır.⁹⁰ 1938 yılında eski İpek Han'ı arsasında Rüştü Engel'in başkanlığı sırasında yapılan binada tüccar ve sanayicilere hizmet vermiştir.⁹¹

⁸⁷ Kaya, *a.g.t.*, s.193.

⁸⁸ *a.g.e.*, s. 194.

⁸⁹ Ali Cevat (Borçbakam) Hatıraları Doç. Dr. Saime Yüceer tarafından düzenlenerek yayınlanmıştır. Ayrıntı için bkz. *Ali Cevat Borçbakan'ın Hatıraları*, Uludağ Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılâpları Uygulama ve Araştırma Merkezi, Bursa 2005.

⁹⁰ *Bursa 1934 İl Yıllığı*, s. 2.

c. Bursa Ticaret Borsası

Bursa Ticaret Borsası 11 Eylül 1924 tarihinde “Bursa Zahire Borsası” adıyla kurulmuştur. Geçici başkanlığını değirmenci Halil Ali Paşazade İbrahim Bey’in yaptığı kurumun azaları zahire tüccarlarından Mehmet Ağa, Un tüccarı Vidinli Ali Efendi ve Filibeli Salih Bey’dir.⁹² Zahire Borsası kurulduğu dönemde belediyenin sahibi olduğu esnaf lonca odası olarak kullanılmış olan Tahal’daki mağazada faaliyete başlamıştır. 1924 yılı Temmuz sonuna kadar görev yapan geçici encümen 1 Ağustos seçimlerinde aynı kişilerin seçimi kazanmasından sonra borsa encümeni olarak hizmete devam etmiştir. Borsa talimatnamesi gereği, “Borsanın yerel ve ticaret ve sanayi odasına bağlı bir kurum olmasından dolayı oluşturulan Borsa Encümeni oda meclisinden seçilmiş, 2 aza da katılmıştır”.⁹³

15 Aralık 1926 tarihindeki seçimlerle Borsa Encümeni kurulmuştur. Koza Borsası 1928 yılında Ticaret Bakanlığı emriyle Bursa Ticaret ve Zahire Borsası adı altında birleştirilmiştir. Hububat, baklagiller, un, zeytinyağı, sade yağı, nebati yağ, yağlı tohumlar, peynir, ipek, yün yapağı işlem gören ürünlerdi. Ancak en büyük gelirini ipek ve koza oluşturuyordu. Borsa her yıl üretimi teşvik için Koza üreticilerine dut fidanı dağıtmıştır. 1944 yılından itibaren Ticaret Borsası adını alan kurum 4355 sayılı kanun ile odadan ayrılarak gerçek kimliğini kazanmıştır.⁹⁴

d. Bursa Milli Sanayi Birliği

Bursa Milli Sanayi Birliği’ni Bursa’lı sanayiciler bir araya gelerek 1934 yılında kurmuştur. Siyasetten uzak olan bu birliğin 25 maddeden oluşan nizamnamesi ve 37 maddeden oluşan dahili nizamnamesi vardır. Buna göre bu birliğin amacı sanayiciler arasında dayanışmanın sağlanması, sanayinin gelişip ilerlemesi ve sanayicilerin çıkarlarının korunmasıdır. Birliğin başkanı ve katibi avukat Osman Nuri Bey’dir. Azalar ise; Cumalı Yusuf Ziya Bey, Çağlayan ve Lale Fabrikalarının sahibi Hasan

⁹¹ *a.g.e.* , “Vilayetin İktisadi İşleri”, s. 1-2.

⁹² *a.g.e.*,s.2.

⁹³ Kesiriklioğlu, *a.g.t.* , s. 99.

⁹⁴ *a.g.t.* , s. 100.

Hüsnü Bey, Rüştü Kardeşler müessesinden Süleyman Bey, fabrikatör Sait Etem Bey, fabrikatör Şevki zade İbrahim Bey, değirmenci Kazım Bey'dir.⁹⁵

e. Umum Emlak Acenteliği

Umum Emlak Acenteliği, 1934 yılında 200.000 lira sermaye ile Kozahan içinde kurulmuştur. Yıllık % 12 kuruş faizle emlak sahiplerine ve memurlara kredi vermek; evsiz, dükkânsız kişilere uzun vadeli krediler vererek mülk sahibi olmalarına yardım etmek ve her türlü emlakın alım-satım işlerini yapmak ve sigortalarına yardımcı olmak üzere hizmet veriyordu.

f. Umum Emlak ve İnşaat Cemiyeti

Umum Emlak ve İnşaat Cemiyeti, duvarcı, dülger, doğramacı, marangoz, sıvacı, boyacı, betonarme işçiler birliği olarak 1934 yılında kurulmuştur. Kentte modern ve ucuz maliyetli binalar yapmak, işçiyi korumak ve her derecede işçi yetiştirmek üzere halkevinde dersaneler açmak suretiyle de çalışmalar yapıyordu. İnşaat yaptıracaklara kolaylık sağlamak için kaliteli işçi yetiştirerek Bursa'nın görüntüsüne de özen gösterilmesine dolaylı yoldan katkı sağlıyordu.⁹⁶

g. Bursa Havlucuk Kooperatifi

Bursa'da havluculuğu 1939 yılından sonra gelişmesiyle birlikte Bursa Havlucuk Kooperatifi 1941 yılında kurulmuştur. Makineleşme ile birlikte el tezgâhlarının korunması için çalışmıştır. Kooperatife beş tezgâh ya da beş makine ile ortak olunabilmekte idi. Otomatik makine sahiplerinin alınmadığı kooperatifin toptan ve perakende satış dükkânları vardır. Ortakların havluları kooperatif tarafından alınıp-satılıyor geliri üyeleri arasında paylaştırılıyordu. 1944 yılında kooperatif bünyesinde 71 peştamal, 56 bez, 7 çarçaf, 8 pike, 4 sofrta takımı ile 379 adet havlu tezgâhı vardı. Aynı yıl üye sayısı 119'du.⁹⁷

1923-1950 yılları arasında kurulmuş olan diğer kooperatifler; Merinos Memur ve İşçileri İstihlak Kooperatifleri, 45 Nolu Bursa Tarım Satış Kooperatifleri Birliği,

⁹⁵ *Bursa 1934 İl Yıllığı*, s.26.

⁹⁶ *a.g.e.*, s.9.

İnşaat Yapıcılık, Uludağ Bahçelievler Kooperatifleri'dir. Ayrıca orakçılar, ayakkabıcılar, yazmacılar, döşemeci ve mobilyacıların satış kooperatifleri bulunmakta idi.

h. Şirketler

1926 yılında Bursa'da büyük ve küçük sermayeli olmak üzere 20 adet şirket vardı. Bu şirketlerin beşi yabancı anonim şirketi şubesi, 2'si yerli anonim şirketi idi. Ayrıca 3 yerli anonim şirketinin şubesi, üç komandit ve kollektif şirket, 3 kooperatif şirketi, 9 vapur acentesi, 68 fabrika, 950 imalathane ve tezgâh, 29 debbağhane vardı.⁹⁸

Bursa'nın ilk önemli şirketi İpekiş'tir. 1925 yılında üç büyük anonim şirket tarafından kurulmuştur. 1926 yılında 190 işçi ile faaliyete başlamıştır. İpekli dokuma fabrikası olarak kurulmuş, daha sonra yünlü dokumaya geçmiştir. 24 Nisan 1920'de Yeşil Bursa Meyve ve Sebzeciler Kooperatifi Ortaklığı kurulmuştur. Bunun dışında Bursa Kaplıcaları Türk A.Ş., Bursa Şehri Tranvay ve Tenviri Elektrikiye Kuvva-i Elektrikiye Osmanlı Anonim Şirketi, Yeşil Bursa Güzel Tütün Ortaklığı Kooperatif Şirketi, Bursa Köylü Tütün Ortaklığı Şirketi, Konserve Şirketi, Muhacirin Çiftçi Şirketi, Bursa Çeltik Fabrikası T.A.Ş., Ticaret-i Umumiye Şirketi, Sürat Nakliye Komisyoncuları, Mehmet Fazıl ve Şürekâsı, Şevkizade Tevfik Nakliye Komisyonculuğu, Yeşil Bursa Kooperatifi Tütün Şirketi, Bursa Tütün Şirket-i Hususisi Cumhuriyetin ilk yıllarında Bursa'da faaliyet göstermişlerdir.⁹⁹ Bursa'da İstanbul merkezli 15 Gaz, sigorta, makine ve tütün şirketinin de şubeleri vardır.

D. KENTİN İDARİ YAPISI

Bursa Osmanlı zamanında Hüdâvendigâr vilayeti içinde yer alıyordu. Bu vilayeti kuzeyde Marmara Denizi ve İzmit, doğuda Bilecik, Kütahya ve batıda Balıkesir vilayetinden oluşuyordu. Ancak bu sınırlar o zaman ki koşullarda ekonomik ve coğrafik duruma göre değil, siyasi koşullar esas alınarak belirlenmişti.¹⁰⁰ Hüdâvendigâr vilayetinin adı 1918'de Bursa olarak değiştirildi. Osmanlı döneminde bütün

⁹⁷ *a.g.t.*, s.102.

⁹⁸ *1927 Bursa Vilayeti Salnâmesi*, s. 523.

⁹⁹ *a.g.e.*, s. 216.

¹⁰⁰ *1927 Bursa Vilâyeti Salnâmesi*, s. 65.

Hüdâvendigâr ilinin yüzölçümü 66.090 km² iken, Cumhuriyet dönemi Bursa'nın yüz ölçümü 13.565 km² dir.¹⁰¹

20 Ocak 1921 Anayasası (Teşkilât-ı Esasiye Kanunu)' na göre Türkiye, coğrafya ve iktisadi ilişkileri çerçevesinde vilayetlere, vilayetler kazalara, kazalar da nahiyelere ayrılmıştı. Nahiyeler ise kasaba ve köylerden oluşuyordu.¹⁰² 20 Nisan 1924 Anayasası'yla yönetsel örgütlenme de yapılan değişiklikle livalar kaldırıldı. İller kuruldu. Buna göre Bursa ili merkez kazasıyla birlikte; Mudanya, Gemlik, Orhangazi, Karacabey, Mustafa Kemal Paşa, Orhanlı, İnegöl ve Yenişehir olmak üzere dokuz kazadan oluşuyordu. Ayrıca Mudanya'nın Trilye ve Emirali, Gemliğin Armutlu ve Yalova, Orhan Gazi'nin, Orhanlı'nın ve İnegöl'ün Tahta Köprü ve Domaniç adlarında dokuz nahiyesi vardı.¹⁰³ 1925 yılında yapılan bir düzenleme ile Bilecik İli'nin Yenişehir ilçesi merkez bucağına bağlı 70 köy ile birlikte Bursa'ya bağlanmıştır.¹⁰⁴ 1926 yılında ise Bilecik'e bağlı olan İnegöl'ün ilçesi Tahtaköprü ve Domaniç bucakları ve 139 köy ile Bursa'ya, daha sonra Domaniç ilçe yapılarak Kütahya'ya bağlanmıştır. Aynı yıl kaza sayısı on beştir¹⁰⁵.

1935 yılında idari taksimat itibarıyla Bursa Vilayeti, merkez kaza ile birlikte 10 kazaya bölünmüştü.¹⁰⁶ Bunlar Bursa merkez, Ketsel, Soğukpınar nahiyeleri ile 158 köye ayrılmıştır.

- Gemlik Kazası : Armutlu Nahiyesi ve 27 köy.
İnegöl Kazası : Tahtaköprü Nahiyesi ve 91 köy.
İznik Kazası : (Nahiyesi Yoktur)
Mustafakemalpaşa : Sögütalan, Çaltılı, Devecikonağı nahiyeleriyle 121 köy.
Mudanya Kazası : Trilye Nahiyesi ve 27 köy.
Orhanlı Kazası : Gökçedağ, Harmanlık nahiyeleri ve 184 köy.
Orhangazi Kazası : (Nahiyesi Yoktur) 25 köy.
Karacabey Kazası : (Nahiyesi Yoktur) 70 köy.

¹⁰¹ Kaplanoğlu, s. 264.

¹⁰² **1927 Bursa Vilâyeti Salnâmesi**, s. 77

¹⁰³ **Bursa 1934 İl Yılığ**, s.1.

¹⁰⁴ *a.g.e.*, s.7.

¹⁰⁵ **1927 Bursa Vilâyeti Salnâmesi**, s. 396.

¹⁰⁶ **Bursa 1934 İl Yılığ**, s. 1.

Yenişehir Kazası : (Nahiyesi Yoktur) 66 köyden oluşuyordu.

Yönetmel bir birim olan mahalle örgütü 1933 yılında kaldırılarak örgütü belediye ile birleştirmiştir. 1944 yılında çıkarılan 4541 sayılı şehir ve kasabalarda mahalle Muhtar İhtiyar Heyetlerinin Teşkiline Dair Kanun ile mahalle muhtarlıkları yeniden düzenlenmiştir. 1945 yılına gelindiğinde Bursa merkez ilçesinde 141, Gemlik'te 26, İnegöl'de 92, İznik'te 38, Karacabey'de 72, Mudanya'da 38, Mustafakemalpaşa'da 110, Orhaneli'de 154, Orhangazi'de 23 ve Yenişehir'de 65 adet muhtarlık oluşmuştur.¹⁰⁷

1. Devlet Teşkilatı

Bursa ili devlet teşkilatı; Bursa Valiliği, Vali Muavinliği, Vilayet İdare Heyeti, Vilayet Umumi Meclisi, Hukuk İşleri Müdürlüğü, Vilayet Emniyet Müdürlüğü, Tapu Müdürlüğü, Kadastro Fen Heyeti, Sıhhat ve İç Muavenat Müdürlüğü, Sıtma Mücadele Heyeti, Vilayet Maarif Müdürlüğü, Nafia Baş Mühendisliği, Nafia Vekâleti Su İşleri Müdürlüğü, İskân Müdürlüğü, Ziraat Müdürlüğü, Vilayet Daimi Encümenliği, Evkaf Müdürlüğü, Pasta, Telgraf, Telefon Baş Müdürlüğü ve Merkez Müdürlüğünden oluşmuştur.¹⁰⁸

Bursa ili devlet teşkilatının taşra örgütlenmesi genel yönetimin taşraya yansımalarıdır. “Bugünkü taşra örgütü, Cumhuriyetin ilk yıllarında, Osmanlı yönetiminin günün koşullarına uydurulması sonucu doğmuştur .”

İl yönetimin başındaki kişi validir. Askeri ve adli işler dışında o ilde bulunan tüm devlet görevlilerinin amiridir.

1923-1950 arası Cumhuriyet dönemi Bursa Valileri şu kişilerdir¹⁰⁹ :

Hilmi Bey	(14.04.1923-20.03.1924)
Kemal Bey (Gedeleş)	(24.03.1924-16.11.1926)
Cemal Cahit Bey (Vekil)	(17.11.1926-15.12.1926)
Fatih Bey (Güvendiren)	(15.12.1926-17.06.1933)
Zeynel Abidin Bey (Özmen)	(19.06.1933-28.05.1934)

¹⁰⁷ Kesiklioğlu, s. 12.

¹⁰⁸ *Bursa 1934 İl Yıllığı*, s. 2-4.

¹⁰⁹ Kesiklioğlu, a.g.t., s.12.

Ekrem Bey (vekil)	(28.05.1934-20.06.1934)
Fazlı Güleç(birinci Kez)	(20.06.1934-19.08.1935)
Edip Kutay (sekil)	(19.08.1935-29.08.1935)
Şefik Soyer	(29.08.1935-25.05.1939)
Edip Kutay (vekil)	(25.05.1939-07.06.1939)
Refik Koraltan	(07.06.1939-26.01.1942)
Hilmi Balcı(vekil)	(26.01.1942-10.02.1942)
Fazlı Güleç (İkinci Kez)	(10.02.1942-28.08.1945)
Remzi Emiroğlu (vekil)	(28.05.1945-14.09.1945)
Haşim İşcan	(14.09.1945-01.01.1950)

Vali Muavinliği 1934 yılında oluşturulmuştur. 1934 yılında Vilayet İdare Heyeti şu kişilerden oluşuyordu: Başkan: Vali Fazlı Bey, Azalar: Defterdar Rüştü, Mektupçu Şevket, Sihat İçtimai Muavenet (sağlık sosyal, yardım müdürü) Kemal, Maarif (Eğitim) Müdürü Fakir, Nafia (Bayındırlık) Baş Mühendisi Behçet, Ziraat Müdürü Refet Beyler'di.¹¹⁰

1934 yılı itibariyle vilayatin teşkilatı şöyledir:¹¹¹

Adliye

Adliye dairesi, hükümet konağı ile defterdarlık binaları arasında Atatürk Anıtı'nın arkasındaydı. Bu bina Cumhuriyet devrinde adliye dairesi olarak inşa edilmiştir (şimdi kent müzesi olan bina). Bursa'da birde ağır ceza mahkemesi vardı.

Noterlikler

Bursa'da ilk Noterlik 1927 yılında Gazi Paşa Caddesi (Atatürk Caddesi)'nde Tayyare binasının alt katında açılmıştır. 1. Noter Ali Rıza Bey'dir. Noter kanunu ve diğer kanunlara göre senetler, mukaveleler, protestolar tüccar defterleri tasdiki, ilanlar ve diğer bütün senet ve evrak tanzimler tasdik edilirdi. 1927 senesi içinde lüzum görülerek Kozahan içinde 2. noterlik açıldı. 2. Noter Cemalettin Bey'dir.

¹¹⁰ *Bursa 1934 İl Yıllığı*, "Vilâyetin Teşkilat ve Kadrosu", s. 2

¹¹¹ *a.g.e.*, s.3-29.

Vilayet Jandarması

Cumhuriyet Jandarması asayişini temin etmek için kurulmuştur. Bursa Vilayet Jandarma Alay Komutanı 1933 senesinde hükümet konağı altına yerleşmişti. Daha önce Setbaşı'nda ahşap bir evdi. Vilayetin 10 kazada 10 jandarma birliği vardı. Cumhuriyetin ilanından sonra Bursa vilayet merkezinde 2, Mustafakemalpaşa kazasında 3, İnegöl'de 2, Gemlikte 2, Yenişehir'de 1, Karacabey'de 2, İnegöl'de 1, Merkezde 3 karakol açılmıştı. Vilayetin bütün yolları üzerinde jandarma karakolları mevcut olup bunlar telefonla merkeze bağlanmışlardı. Jandarmalar yaya ve atlı olarak sürekli dolaşarak yolların güvenliğini sağlamaktaydılar. Setbaşı'nda bulunan Jandarma Bölük Komutanlığı komutanı Yüzbaşı Hayrettin Bey'dir. Emniyet İşleri Müdürlüğü, kalemleri ile birlikte Vilayet hükümet konağındadır. Ayrıca Çekirge, Zafer, Muradiye, Setbaşı ve Tahal'da beş mevki ve merkezde müferrika komiserliği adında bir dairesi vardır.

Vilayet Emniyet Müdürlüğü

Emniyet İşleri Müdürü 1933'te göreve başlayan Yusuf Ziya Bey'dir. Cumhuriyetin ilk yıllarında Vilayet merkezi olan Bursa şehrinde ve ilçelerde ufak tefek olayların dışında büyük olaylar olmamıştır.

Vilayet Defterdarlığı

Hükümet ile Adliye binalarının yanındaki bina vilayetin Defterdarlık binası olarak 1926 yılında yapılmıştır. Cumhuriyet'in eserlerindedir. Defterdar Rüştü Bey 6 Nisan 1934 yılında göreve başlamıştır.1933 mali yılında vilayetin masrafları (maaşlar dahil) yaklaşık iki buçuk milyon liradır.

Vilayetin 1923'ten tahakkuk eden gelirleri: Bina Vergisi :19.540 lira, Arazi Vergisi: 314.210 lira, Kazanç Vergisi: 216.021 lira, Hayvanlar Vergisi :252.349 lira Veraset Vergisi: 16.758 lira'dır. İktisadi buhranda 115.338 lira olmak üzere toplam 1.034 216 lira ilave olunarak işlem, damga resmi, tapu ve mahkeme harçları, ormanlar gelirleri ile 700.000 lira kadardır

Tapu ve Kadastro Müdürlüğü

Bursa Kadastrocu Cumhuriyet'in ilk yıllarında çok başarılı işler yapmıştır. Bursa şehri iki sicil mıntikasına ayrılmıştı. Memleketin zenginlik kaynağı olan gayri

menkullerin, şehir, yol ve meydanların kesin durumlarını belirlemiş, halk devlet ve belediye gibi hakiki ve hükmi şahsiyetlerin yek diğerine karşı tasarruf hakkını tayin ve tespit ederek sınır anlaşmazlıklarını ortadan kaldırmıştır. Mudanya’da 11.000 hektarlık bir kısım araziyle gayri menkul arazinin planlı kadastro kayıtları tesis ve tescil edilerek, bu tapu senetleri de sahiplerine dağıtılmıştır.

Sıhhat ve İctimai Muavenet Müdürlüğü

Vilayet Sıhhat ve İctimai Muavenet İşleri Müdürü Kemal Bey idi. Müdüriyet kadrosunda 2 hükümet tabibi, 2 katip, 3 sıhhat memuru ve 1 hademe vardı. Vilayet merkezinde 125 yataklı, Ahmet Vefik Paşa Hastanesi’nde 1 verem dispanserisi, fuhuşla ve fuhuş yüzünden buluşan hastalıklarla mücadele komisyonu, belediye komisyonuna dahil sıhhiye heyeti, tebhirhane ve darülaceze vardır. Ayrıca bütün ilçelerde birer hükümet tabibi ve ebe, gezici sıhhiye memuru ayrıca her kazada ebe, belediye doktorları, Orhaneli’de frengi mücadele teşkilatı, Mustafakemalpaşa, Gemlik, Yenişehir ve Mudanya’da birer dispanser, İnegöl de 25 yataklı İdare-i Hususiye Hastanesi ve merkezde sıtma mücadele heyeti vardır. Ayrıca iki kreş çocuklara yardımda bulunmaktaydı. Merkezde 7 özel, 2 resmi eczane, 48 doktor, 6 diplomalı dişçi, 3 izinmeli dişçi ve 9 özel ebe vardı.

Sıtma mücadele heyeti Şubat 1926’da Nalbantoğlu Mahallesi’nde hizmet vermekteydi. Heyetin başkanı Tevfik Halil Bey, Laboratuar şefi Rıza Bey, sıtma mücadele tabibi ve 28 sıhhiye memuruyla Bursa ve Balıkesir vilayetlerinde hizmet veriyordu..

Cumhuriyet döneminde özellikle sıtma, frengi ve veremle mücadele için ayrı kurumlar görülmekteydi. Büyük şehirlerin hemen hepsinde dispanserler açılmıştır. Halk öncelikle basın yayın yoluyla da bulaşıcı hastalıklar konusunda bilgilendirilmiştir. Bursa halkı sağlık konusunda devletin verdiği hizmetlerden memnundur.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Bursa’da hizmet veren hekim, diş hekimi, dişçi ve eczacıların hemen hepsi 11 Nisan 1928’de kurulan Etibba Odaları’na kayıtlıdır. Türkiye, dokuz bölgeye ayrılmıştır. Üçüncü Mıntuka Etibba Odasına İstanbul, Edirne,

Kırklareli, Tekirdağ, Kocaeli, Sakarya, Bilecik, Bolu, Bursa ve Zonguldak illeri bağlanmıştır.¹¹²

Ziraat Müdürlüğü

Bursa Vilayeti Ziraat Müdürlüğü Gazi Paşa Caddesi'nde Tayyare binasının üstündeydi. Cumhuriyet dönemi Bursa' da ipek böcekçiliğinin gelişmesi için çalışılmış dutluk için fidanlık yetiştirenler vergiden muaf edilmiştir. Ayrıca ağaçların kesimi yasaklanmıştır.

Vilayet Baytar (Veteriner) Müdürlüğü

Vilayet Baytar Müdürü Taha Nedim Bey'di. Bu müdürlük bulaşıcı hayvan hastalıkları dışında hayvanların ıslahı için de çalışıyordu. Hayvan ve ürünlerinin ihracatı ve ithalatı, hayvan pazarlarının teftişi, kesilen hayvanların muayenesi, at yarışları ve ev hayvanlarının sergileri gibi işlerle uğraşıyordu. Cumhuriyet hükümeti zamanında Bursa' da bir aygır deposu, atçılık yarış tribünü, bir mezbaha açılmıştır.

Orman Müdürlüğü

Orman teşkilatı mıntika itibariyle Bursa dışında Bilecik, Kocaeli ve Çanakkale vilayeti ormanlarıyla da ilgiliydi. Orman müdürü Suphi Bey' di. Bursa vilayeti ormanları T.C. vilayetleri arasında 6. sıradaydı. Bursa merkezde 20.985 hektar baltalık, 50.640 hektar koru ormanı vardı. Toplam 275.810 hektar alan ormanlıktı. Bu ormanlar civarı ve içlerinde 71.813 nüfuslu 212 köy vardı. Ormanların % 40'ı çam, % 30' meşe, % 30'u gürgen, kavak, köknar ve ladindi. Yılda 13.855 m³ kereste 10.000.000 kilo odun ve kömür üretilirdi. Kerestenin % 75'i müteahhitlere geri kalanı ise köylüye aitti. Orman geliri 75.000 bazen 100-120.000'e kadar çıkmaktaydı.

2. Devlet Müesseseleri

a. Evkaf Müdürlüğü

Evkaf Müdürlüğü eskiden beri Ulucami'nin yanındaki binasında hizmet vermektedir. Müdürü Hilmi Bey'dir. Evkaf Müdürlüğünün il merkezinde gelir getiren

¹¹²Bayhan Çubukçu, "Cumhuriyetin 10. yılında Bursa ili Merkez ve İlçelerinde çalışan Doktor, Diş Doktoru, Dişçi ve Eczacıları", *Bursa Araştırmaları Vakfı Kent Kültürü Dergisi*, sy.6, s.6-9.

300 adet binası, ayrıca 176 mescid ve camide hayratı bulunmaktadır. Yeşil ve Ulucami, Yeşil Türbe, Hüdavendigâr Camii, Muradiye, Yıldırım, Şahadet, Şahabettin Paşa, Ali Paşa, Selimiye Camileri müdürlük tarafından onartılmış, ilçelerdeki camilerin onarımı ve yeni cami yapımı için para yardımı yapılmıştır. Müdürlük camilerin onarım işlerini müteahhitlere ihale yoluyla vererek yaptırmıştır.¹¹³

b. Posta, Telgraf, Telefon Baş Müdürlüğü

Setbaşı'nda kendi dairesinde hizmet veren Posta, Telefon, Telgraf Baş Müdürlüğü, özellikle 1934 yılında boyanan rengiyle, çok güzel bir bina hizmet vermiştir. Posta, Telefon, Telgraf Başmüdürü Naci Bey'dir. Bursa baş müdürlüğüne Balıkesir, Bilecik, Kütahya vilayetleri merkez müdürlükleri de bağlıdır.

1933 yılında Posta, Telefon, Telgraf geliri şöyledir: Posta 106.226,32 lira telgraf 55.163,73 lira, telefon 7.014,21 lira, diğer 2.611,111 lira,1933 posta havale istatistiklere göre 1.425.543,40 liralık havale alınmış ve 1.241.989,95 lira gönderilmiştir.¹¹⁴

Bursa Posta, Telgraf ve Telefon Merkez Müdürlüğü

Bursa Merkez PTT Müdürlüğü Gazi Paşa (Atatürk) Caddesi'nde Cumhuriyet devrinde yapılan ve özel muhasebeye ait olan bina da hizmet vermektedir. Merkez Postanesinden telefon ile görüşebilen iller şunlardır: İstanbul, Ankara, İzmit, Adapazarı, Geyve, Eskişehir, Bozüyük, Gemlik, Mudanya, Orhangazi, Balıkesir, Karacabey, Mustafa Kemal Paşa, Susurluk ve Bandırma'dır. İzmir ile telefon görüşmeleri 1934'te başlamıştır. Aynı yıl İstanbul'a 2. bir telefon hattı çekilme çalışmaları devam etmektedir.¹¹⁵ 22 Telgraf memuru, 23 hat bakıcısı vardır. Şehir içinde posta pulu satan 3 şube vardır. Bunlar: Saraçhane, Kuruçeşme ve Samanpazarı şubeleridir. Şehirde 60, köylerde 166 adet posta kutusu bulunmaktadır. Bir yıl içinde 1.968 posta, 764 Telgraf havalesi, 9.657 kıymetsiz, 6.381 kıymetli paket, 57.937 telgraf, 16.200 telefon konuşması, 35.338 posta, 2.364 telgraf havalesi, 13.701 adi, 3.686 kıymetli paket,

¹¹³ a.g.e., s. 39.

¹¹⁴ a.g.e., s. 40.

13.800 telefon konuşması yapılmıştır. Merkez santraline bağlı 206 ücretli, 30 ücretsiz, toplam 236 telefon vardır. “Vilayet içindeki posta seferlerinin gündeleşmesi, motorlaşması; havale paket ve matbaa ücretlerinin indirilmesi, köy postalarının icadı, demir olan telgraf tellerinin tedricen bakırlaştırılması, muhabere makinelerinin otomatikleştirilmesi, iktisadi ihtiyaçları karşılamak üzere yıldırım telgraflarının ihdası ve telsiz muhaberatının şumullendirilmesi gibi yenilikler özellikle Türk Telefonculuğu ve Radyosu Cumhuriyet döneminin eseridir”.¹¹⁶

c. Türkiye Cumhuriyeti İnhisarlar (Tekel) Bursa Baş Müdürlüğü

Türkiye Cumhuriyeti İnhisarlar (Tekel) Bursa Baş Müdürlüğü'nün başında İbrahim Bey bulunmaktaydı. Cumhuriyetle birlikte tütün üretiminde artış olmuştur.¹¹⁷

Bursa'da cumhuriyetin birinci yılından 1932 yılına kadar harcanan tütün miktarı şöyledir: 1923 yılı 56.355 kilo, 1924 yılı 177.972 kilo, 1925 yılı 293.124 kilo, 1926 yılı 336.024 kilo, 1927 yılı 333.695 kilo, 1928 yılı 378.168 kilo, 1929 yılı 399.028 kilo, 1930 yılı 332.256 kilo, 1931 yılı 277.793 kilo, 1932 yılı 410.523 kilo, 1933'te 412.405 kilo idare, 553.063 tüccardan alınan tütündür. Aynı yıl satıştan elde edilen gelirler şöyledir: 393.13 kilo tütün satılmış ve 1.037.466,73 lira alınmış, 500,382 kilo tuz satılmış 35.811,65 lira alınmış, 37.449 kilo soma karşılığı 87.835,18 lira gelir elde edilmiştir. İçki ise 27.940 kilo karşılığı 33.512,53 gelir getirmiştir.¹¹⁸

3. Mahalli Teşkilat

Valinin başkanlığını yaptığı mahalli teşkilatın diğer birimleri Vilayet Genel Meclisi ve Vilayet Daimi Encümeni'dir.

Valinin başkanlığında toplanan Vilayet Genel Meclis'i ilçelerden seçilen azalardan oluşmaktadır. Başkanı Avukat Ahmet Hulusi Bey'dir.¹¹⁹ Vilayet Daimi Encümeni ise karar ve danışma organı olarak çalışmaktadır. Dört üyesi vardır: Mudanya'dan Ahmet Bey, İnegöl'den Hüsnü Bey, Orhangazi'den Tahsin Bey ve Karacabey'den M. Hulusi Bey'dir. Bursa İli Genel Meclis toplantı kararları ve zabıtlar

¹¹⁵ *a.g.e.* , s. 41.

¹¹⁶ Kesiriklioğlu, *a.g.t.* , s.21.

¹¹⁷ *1927 Bursa Vilayeti Salnâması*, s. 186-187.

¹¹⁸ *Bursa 1934 İl Yıllığı*, s. 44.

vilayet matbaasında bastırılarak kitap haline getirilmektedir. Bu encümenin hükümet konağının üstünde sol tarafta özel bir kalemi vardır.¹²⁰

Mahalli teşkilat içinde yer alan özel muhasebe kendi malı olan Hükümet Konağı'nın içinde hizmet vermektedir. Müdürlüğünü Tevfik Bey'in yaptığı Özel Muhasebe biriminin yaptığı istatistiklere göre 1932 yılında Bursa'nın özel bütçesi 963.192 liradır. Bu paranın 445.466 lirası eğitim işleri için ayrılmıştır. 1933 yılında bütçe geliri 1.021.117 liradır. Bu paranın 455.097 lirası eğitime ayrılmıştır. 1934 yılında gelir 999.090 lira eğitime ayrılan pay 423.370 liradır. Vilayet özel muhasebesinin gelirleri; emlak (satış dahil), postane, vilayet matbaası, hükümet konağı, vali konağı, Uludağ Oteli ve şehirdeki bir çok mağazasından sağlanmaktadır.¹²¹

4. Cumhuriyet Halk Fırkası ve Bursa Parlamenterleri

Halk Fırkası, Kurtuluş Savaşını yöneten Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk Cemiyeti'nin devrim sürecindeki siyasal organı olarak Atatürk'ün önderliğinde 9 Eylül 1923 günü kurulmuştur.¹²² Mustafa Kemal Paşa 2. Bursa gezisi sırasında 23 Ocak 1923 akşamı Şark Tiyatrosu'nda yaptığı konuşmada bir siyasi parti kurulması gerektiğini açıklamıştır.¹²³ Parti kurulduktan kısa bir süre sonra Cumhuriyet ilan edilince adı Cumhuriyet Halk Fırkası olarak değiştirildi.

1950'ye kadar olan dönemde, çok partili hayata geçiş denemelerinin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine Türkiye tek parti, Cumhuriyet Halk Fırkası tarafından yönetildi. Ancak bu dönemde Cumhuriyet Halk Fırkası, bir parti diktatörlüğü kurmamış, Cumhuriyetin gereklerini yerine getirmeye çalışmıştır.

19 Kasım 1923'te İsmet İnönü Atatürk tarafından parti genel başkan vekilliğine atandı. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın kuruluşundan on ay sonra halktan üye kaydı yapılmaya başlanmıştır. 1935 Kurultayında "Fırka" sözcüğü "parti" ile değiştirilmiştir.

¹¹⁹ *Bursa 1934 İl Yıllığı*, s. 31

¹²⁰ *a.g.e.*, s.32.

¹²¹ *a.g.e.* s. 38.

¹²² *Bursa Ansiklopedisi*, c.2, s. 456.

¹²³ Yılmaz Akkılıç, *Atatürk ve Bursa*, Bursa Kültür ve Sanat Yay. Altan Matbaası , Bursa 1999, s. 24.

“Türkiye’yi çağdaş bir devlet durumuna yükseltmek ve yasaları bütün güçlerin üstünde ve egemen kılmak”¹²⁴ amacıyla olan bu parti herhangi bir sınıfın, zümrenin değil halkın partisi idi. Mustafa Kemal, Cumhurbaşkanı seçildikten sonra da CHP’nin her zaman arkasında olmuştur.

1931’de altı ok partinin simgesi oldu. 5 Aralık 1934’te kadınlara milletvekili seçme ve seçilme hakkı tanındı. Halkın kültürel gelişimini sağlamak amacıyla halk evleri açılmasına karar verildi. 1935’te CHP ile devletin özdeşleşmesi yönünde adımlar atıldığı 1936’da içişleri bakanı CHP genel sekreteri, valiler ise partinin il başkanı olmuşlardır. 1937’de CHP’nin altı oku anayasanın 2. maddesinde yer aldı.

17 Kasım 1924’te kurulan Cumhuriyet’in ilk muhalif partisi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Atatürk’ün isteği ile 12 Ağustos 1930’da kurulan Serbest Cumhuriyet Fırka’sı bu dönemin çok partili hayata geçiş için iki denemesidir. İki deneme de başarısızlıkla sonuçlanmış ve partiler kapatılmıştır.

1931, 1935, 1939 ve 1943 seçimlerine Cumhuriyet Halk Partisi tek parti olarak katılmıştır. 18 Temmuz 1945’te Milli Kalkınma Partisi ve 7 Ocak 1946’da Demokrat Parti¹²⁵ kurulmuş ve çok partili hayat yeniden başlamıştır.

1946 yılı genel seçimlerine muhalefetin ülke genelinde örgütlenmesini tamamlayamaması yüzünden CHP kazanmış, 14 Mayıs 1950 Pazar günü yapılan seçimleri ise Demokrat Parti’nin zaferi ile sonuçlanmıştır. Bu seçimlerde CHP Bursa’dan milletvekili çıkaramamıştır.

Bursa, ikinci dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin aldığı seçim kararı doğrultusunda 23 Nisan 1923 günü ikinci seçmen oyları ile 5 milletvekilini meclise göndermiştir. Bu kişiler, Mustafa Fehmi Efendi (Gerçekler), Ali Hikmet Paşa (Ayerdem), Mustafa Necati (Kurtuluş), Osman Nuri (Özpay) ve Hasan Refet (Camitez) beylerdi.¹²⁶

¹²⁴ *Bursa Ansiklopedisi*, c.2, s. 457.

¹²⁵ Kurucu üyeleri arasında Celal Bayar, Fuat Köprülü, Refik Koraltan ve Adnan Menderes bulunuyordu. Bu parti için bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler(1859-1952)*, Doğan Kardeş Yay., İstanbul, 1952.

¹²⁶ *Bursa Ansiklopedisi*, c.4, s. 1419.

Askerlerin milletvekili olmalarının yasaklandığı 1925 ara seçimleri öncesinde Ali Hikmet Paşa'dan boşalan yere, CHP'ye karşı tavırdaki Nurettin İbrahim Paşa seçildi. Türkiye Büyük Millet Meclisi seçimi geçersiz sayıldı. Ancak ikinci seçimi de kazanarak milletvekili olmuştur.

2 Eylül 1927'de yapılan 3. dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi seçimlerinde Bursa'dan 6 milletvekili seçildi. Dr. Şefik Lütfi Bey (Başsoy), Mustafa Fehmi Efendi (Gerçekler), Ahmet Münir Bey (Erhan), Hasan Refet Bey (Canitez), Muhlis Bey (Erkman) ve Asaf Bey (Doras)'dir.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin Bursa şubesi Cumhuriyet Meydanında Atatürk Anıtı'nın karşısındadır. 1928 yılında Bursa şubesini açan parti başkanı Dr. Sadi Rasim Bey'dir. 25 Nisan 1931'de yapılan Türkiye Büyük Millet Meclisi 4. dönem seçimlerine Bursa'dan 9 milletvekili seçilmiştir. Cumhuriyetle birlikte kadınlara 1930'da belediye seçimlerine 1933'te ise köy kurları seçimlerine katılma hakkı verilmiştir. 1934'te milletvekili seçme ve seçilme hakkının da verilmesiyle 1935 seçimlerine kadınlar da katılmıştır. 8 Şubat 1935'te yapılan 5. dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi seçimlerine Bursa'dan seçilen 11 milletvekili içinde Şekibe İnel Hanım ilk kadın parlamenterlerdendir.¹²⁷ Diğer milletvekilleri; Mustafa Fehmi Gerçekler, Hasan Refet Canitez, Asaf Doras, Esat Sagay, Galip Kahraman, Fatin Güvendiren, Atıf Akgüç, Sadi Konuk, Sadettin Ferit Talay ve Naci Tınaz'dır.

26 Mart 1939 seçimlerinde Bursa'nın parlamentoya gönderdiği 12 milletvekili: Muhittin Baha Pars¹²⁸, Mustafa Fehmi Gerçekler, Hasan Refet Canitez, Dr. Baki Refik Güran, Galip Kahraman, Fatin Güvendiren, Atıf Akgüç, Sadi Konuk, Naci Tınaz, Fazlı Güleç, Nevzat Ayas ve M. Talat Simer'dir.

28 Şubat 1943'te yapılan tek partili dönemin son seçimlerinde Bursa'dan 12 milletvekili parlamentoya gitmiştir. Bunlar: Muhittin Baha Pars, Mustafa Fehmi

¹²⁷ Şekibe İnel işgal dönemi Bursa Öğretmen Okulu'nda sorumlu yöneticidir. Bilgi için bkz. Kenan Kahraman, "İlk Türk Kadın Milletvekillerinden İnegöl'lü Şekibe İnel", *Bursa Araştırmaları Vakfı Dergisi*, c. 1, s. 15-16.

¹²⁸ Muhittin Baha Pars, 19. Yüzyılı 20, Yüzyıla taşıyan kuşaktan üç kardeşten bir tanesi idi. Bilgi için bkz. Yılmaz Akkılıç, "Yakın Geçmişten Üç Kardeşin Portresi Mehmet Baha, Hakkı Baha, Muhittin Baha", *Bursa Defteri*, sy.2, Haziran 1999, s. 26-33.

Gerçeker, Ahmet Münir Erhan, Atf Akgüç, M. Talat Simer, Hasan Refet Canitez, Dr. Baki Refik Güran, Fatin Güvendiren, Sadi Konuk, Naci Tınaz, Aşir Atlı ve Aziz Duru Beyler'dir.

1946 Yılında Milli Kalkınma Partisi ve Demokrat Parti'nin kurulmasıyla çok partili sisteme tekrar geçilmiştir. Seçim sistemi tek dereceli ve çoğunluk esasına göre tekrar düzenlendi. CHP ve DP'nin katıldığı 21 Temmuz 1946'da yapılan seçimlerde Bursa'da tamamı CHP'den 12 milletvekili seçildi: Zehra Bodunç, Muhittin Baha Pars, Mustafa Fehmi Gerçeker, Ahmet Münir Erhan, Aziz Duru, M. Talat Simer, Atf Akgüç, Fahri Bük, Abdurrahman Konuk, Faik Yılmazipek, Cemil Öz ve Sadık Tahsin Arsal Beyler'dir. Sadık Tahsin Arsal'ın ölümü üzerine 16 Ekim 1949'daki ara seçimde Muhlis Ernek yerine seçilmiştir.

14 Mayıs 1950 seçimlerine çoğunluk sistemi yanında gizli oy açık sayım prensiplerinin benimsenmesiyle girildi. Ülke genelinde DP oyların %58.1'ini alarak %41.1 oyda kalan CHP'yi ilk defa muhalefete düşürdü. Bursa'da bütün milletvekilliklerini DP kazandı. Celal Bayar, (daha sonra İstanbul milletvekilliğine geçmiştir) Kenan Yılmaz, Raif Aybar, Selim Ragıp Emeç, Halil Ayan, Ağâh Erozan, Selim Herkmen, Hulusi Köymen, Sadettin Karacabey, Necdet Yılmaz, Mithat San, Haluk Şaman Beyler, DP'nin parlamentoya gönderdiği 13 Bursa milletvekilidir.¹²⁹

5. Belediye Teşkilatı

Türkiye'de çağdaş anlamda belediyeçiliğe geçiş 2 Ocak 1858 tarihinde yayınlanan bir nizamname ile başladı. Ardından İstanbul ve öteki büyük kentlerde uygulanmak üzere 1863 tarihinde Ebniye Nizamnamesi (yollar, binalar tüzüğü) belediyeçilik alanında yeni adımlar atılmasını sağladı. Ardından 8 Ekim 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesiyle İstanbul dışında her ilde meclis-i beledi (belediye meclisi) kurulmasına gidildi. 26 Temmuz 1867'de çıkarılan "Vilayet Dahilinde Şehir Ve Kasabalarda Kurulacak Daire-i Belediye Meclislerinin Suret-i Tertibi ve Memurlarının Vezaifi" konulu yönetmelikle başlatıldı. 23 Ocak 1871'de "İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi" çıkarılarak bunun "Şehir ve Kasabalarda Devair-i Belediye Meclisi"

¹²⁹ *Bursa Ansiklopedisi*, c. 4, s. 1420.

başlıklı 7. faslı gereğince, İstanbul dışında da belediyelerin kuruluşuna gidildi. Osmanlı Meclis-i Mebusan'ının 1877'de kabul ettiği iki yasa “ Dersaadet” ve “Vilayet Belediye Kanunu” ile de, ülke ölçeğinde belediyelere yasal dayanakları da sağlanmış oldu.¹³⁰ Buna göre Bursa Belediyesi'nin kuruluş tarihi 1867'dir.¹³¹ 1871 yılı başında “İdare-i Umumiye Vilayet Nizamnamesi'nden hemen sonra kurulmuştur. Belediye meclis üyeleri 25 yaşından büyük Türkçe bilen ve yılda 50 kuruş emlak vergisi veren kişiler arasından seçilen 6 ile 12 kişiden oluşuyordu. Belediye başkanları, Vali tarafından, Vilayet Meclisi'nin üyeleri arasından veya dışından atanmaktaydı.¹³²

Cumhuriyetin ilanından 1930'a kadar 1924'te Ankara için çıkarılan 417 sayılı Ankara Şehremaneti Kanunu'ndan başka belediyelerle ilgili bir değişiklik olmamıştır. 877 tarihli düzenleme ile yapılan eklerle belediye meclisleri oluşturulmuş ve belediye başkanları görevlendirilmiştir.¹³³ Belediye Kanunu 1930 yılında çıkarılmış ve çağdaş belediyeciliğe doğru önemli bir adım atılmıştır.¹³⁴ Kadınların da belediye meclislerine seçme ve seçilme hakkını elde etmeleri ve 1934'te ilk oylarını kullanmaları sağlanırken, 1934'te aldıkları parlamento seçimlerine katılma hakkını 1935'te kullanmışlardır.¹³⁵

“1580 Sayılı yasada belediyelerin görevleri şöyle belirtilmekteydi (sadeleştirilerek ve özetle): Belde halkının günlük gereksinimlerini karşılamak; su elektrik ve havagazı sağlamak; sağlık, ulaştırma, kültür ve eğitim alanlarında hizmet vermek; çarşı ve pazaryerlerinin denetimini yapmak”.¹³⁶

Cumhuriyet döneminin ilk belediye seçimleri 1924 yılının son günlerinde yapılmıştır. Belediyenin küçük salonunda her mahalleden ikişer seçmen arasından çekilen kura sonucunda; Karaağaç Mahallesi'nden Kadri Bey, Hüdavendigâr Mahallesi'nden muhtarı Hüseyin Efendi, Hocayunus Mahallesi'nden Nesim Efendi, Veledi Enbiya Mahallesi'nden Hacı Hüseyin Hilmi Efendi, Araplar Mahallesi'nden

¹³⁰ Yılmaz Akkılıç, “64 Yıl Önce Bursa'da Bir Belediye Seçimi”, *Bursa Defteri*, Aralık 2002, sy. 16, s. 31-32.

¹³¹ *Bursa 1934 İl Yıllığı* 1, “Belediye Tarihçesi”, kısım: 3, s.9.

¹³² *Bursa Ansiklopedi*, c. 1, s. 244-245.

¹³³ *1927 Bursa Vilayeti Salnâmesi*, s. 394.

¹³⁴ Kaplanoğlu, s. 264-265

¹³⁵ Akkılıç, *a.g.m.*, s. 32.

¹³⁶ *a.g.m.*, s. 33.

terzi Mehmet Ali Efendi, Selimzade Mahallesi'nden Ali Ağa, Karamazak Mahallesi'nden Nalbant Halil Ağa, İshakşah Mahallesi'nden Ali Rıza Bey seçilmiştir.¹³⁷

Cumhuriyetin ilk yıllarında, meşrutiyetten beri uygulanan iki kademeli yerel yönetim seçimi devam etmiştir. Yerel yönetimin seçtiği meclis üyeleri kendi aralarından belediye başkanını seçerdi. 1924 yılında yapılan seçimlerde Bursa tüccarları Vali Kemal Bey'in başkanlığında bir toplantı yaparak Bursa Encümeni'ni seçmişlerdir. Bursa Encümeni başkanlığına Hacı Ali Paşazade İbrahim Bey, üyeliğe ise Mecit Ağa, Vodinalı Ali Efendi, Kazım Efendi, Hakkı Efendi ve Ömer Ağa seçilmiştir.

Dönemin basını tek dereceli seçimden duyulan memnuniyeti şöyle yansıtır: “Halkta bir kayıtsızlık uyandırmış ve genellikle halk oyunun arada kaybolup gitmesinden dolayı üzüntüyle seçime ilgisiz kalmayı tercih etmekte bulmuştu. Halkın doğrudan doğruya oyuna sahip olması ve kendi adına başkalarının hareket etmesinin kaldırılmış olması, milli hükümetimizin en büyük başarılarından biridir. Vekiller artık lafzın değil hakikaten halkın sinasinden çıkacaktır.”¹³⁸

1938'de belediye seçimlerinde herkesin bizzat oy kullanmak zorunda olduğu, Cumhuriyet Halk Partisi tarafından hazırlanan listeye seçmenlerin oy verdikleri ve bu şekilde 33 kişinin belediye meclis üyeliğine seçildiği görülmektedir. CHP tek parti olarak birey, toplum ve Bursa için vazgeçilmez ve desteklenmesi zorunlu bir kurum olarak görülmektedir. Seçmen sayıları ile ilgili tabloda ise seçmenlerin %53.4'ü kadın %46,6'sı erkektir. Kadın seçmen sayısı erkeklerden 2.641 daha fazladır. Oy kullanma oranı kadınlarda %79,9, erkeklerde %80'dir.¹³⁹

Bursa'da çağdaş belediyeciliğin başladığı 1930 yılındaki belediye hizmet birimleri şöyledir: Hesap işleri, sağlık işleri, fen işleri, yangın söndürme, temizlik, ulaşım, elektrik işletmesi.

a. Hesap İşleri

Hesap İşleri Müdürlüğü; tahakkuk, gelir, maaş masraf, müzayede ve münakasa memurlukları ile ayniyat muhasipliği ve tahsilat kısımlarından oluşuyordu. Ayniyat

¹³⁷ Kaplanoğlu, *a.g.e.*, s.264. , krş. *Ertuğrul*, 14 Kanunievvel 1924 (28 Ağustos).

¹³⁸ Kaplanoğlu, *a.g.e.*,s.265, krş. *Ertuğrul*, 27Teşrinî Sani 1924.

işleri belediyenin her türlü ihtiyacı için alınan ve kullanılan maddeleri tespit eden ve hesabı ile ilgilenen kurumdur. Artırma, eksiltme ve ihale işleri, 2490 Numaralı Artırma, Eksiltme ve İhale Kanunu'na göre işlem yapan bölümdür.¹⁴⁰

1929-1934 yılları arasında belediye memurları ve aldıkları maaşlar şöyledir¹⁴¹:

	Memurlar		Müstahdemler		Toplam	
	Adet	Yıllık Maaş	Adet	Yıllık Maaş	Adet	Toplam
1929	10	10.635	239	120.260	249	130.895
1930	70	52.740	204	93.281	274	146.021
1931	59	46.080	205	80.830	264	126.916
1932	55	42.012	207	84.788	272	126.800
1933	66	48.024	173	72.954	239	120.978
1934	67	50.040	215	71.871	211	131.821

“1935 Yılında Bursa Şehir Belediyesi'nin bütçe tutarı 586.402 lira iken; 1938 yılında 440.135 liraya düşmüştür. Aynı yıl, Atatürk Bursa'yı ziyaretinde köşkünü, Çelik Palas Anonim Şirketi'ndeki 24.830 liralık hissesini ve bankada bulunan parasını da Bursa Şehir Belediyesi'ne bağışlamıştır. Bağış bedeli tutarı 3.687.000 liradır. 1940 yılı bütçe tutarı 449.020 lira, 1950 yılı bütçe tutarı ise 2.385.883 liradır.”¹⁴²

Bursa'nın Yunan işgalinden kurtuluş gününden itibaren 1950'ye gelene kadar görev yapan belediye başkanları şunlardır¹⁴³: Muhtar Bey (11/09/1922-09/03/1923), Hasan Sami Bey (10/03/1923-28/02/1925), Hasan Tahsin Bey (Ersop) (28/02/1925-19/03/1925), Cemal Bey(Yağcı)(20/03/1925-01/02/1927), Şefik Lütfi Bey (Kavonozoğlu)(27/01/1927-20/04/1927), Naci Bey (Vekil)(21/04/1927-8/1927) Mehmet Kamil Bey (2/08/1927-01/10/1927), Mehmet Şükrü Bey (01/10/1927-

¹³⁹ *a.g.m.*, s.34.

¹⁴⁰ Kesiriklioğlu, *a.g.t.*, s. 24.

¹⁴¹ *Bursa 1934 İl Yıllığı*, Kısım: 3, s. 2.

¹⁴² Kesiriklioğlu, *a.g.t.*, s.23.

0/02/1928), Tevfik Bey (Aycan) (21/02/1928-25/01/1930), Talat Şahin Bey (Vekil) (25/01/1930-10/02/1930), Dr. Nazifi Şerif Bey (Nabel) (18/02/1930-24/04/1931) Muhittin Bey (Dinçsoy) (27/04/1931-01/11/1934), Avukat Cemil Öz (01/11/1934-28/05/1937), Kemal Ziya Bey (Vekil) (1/05/1937-01/11/1937), Neşet Kiper (01/11/1937-14/04/1940), Sadık Tahsin Arsal (17/04/1940-02/05-1942), Dr. Edip Rüştü Akyürek (02/05/1942-31/05/1946), Fahir Batıca (01/06/1946-/02/1950), Mehmet Urgancıgil (07/02/1950-0/09/1950), Ferit Akçor (20/09/1950-27/04/1951).

b. Sağlık İşleri

Cumhuriyetin ilk yıllarında Bursa'da Devlet Hastanesi'nin öncüsü olan Vefik Paşa Hastanesi vardır. 1926 yılında 10 yataklı bir dispanser ve bazı misyonerlere ait ufak hastaneler vardı. Kuruçeşme' de Madam Brotte Oteli yanında bir sağlık merkezi açılmıştı. Burada göçmenlerin tedavileri yapılıyordu. Belediye iki hekim ve bir sıhhiye memurunu burada görevlendirmişti. Göçmenler için Vefik Paşa Hastanesinde 50, askeri hastanede 25 yatak ayrılmıştı. 13 Eylül 1925'te Çekirgede'deki İsplandit Otel askeri hastaneye çevrilmişti. Göçmen köyler, Abulyont ve Susıgını köylerinde 30 yataklı revir yapılmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında sıtma ve kızıl salgını sebebiyle Amerikan Okulu 15 gün tatil edilmiştir.1921 yılında İl Sağlık Müdürlüğü (Setbaşı Kilisesi karşısı) her sınıf halk için sağlık taraması yapmıştır. 1930'a kadar en sık görülen hastalık sıtmadır. 1926 yılında 7 hekim, 24 sağlık memuru, 2 dispanser ve bir laboratuvar bu hastalıkla mücadele için kurulmuştur. 1926 yılında devlet memuru olarak sağlık alanında şu görevliler vardır: 25 hekim, 4 eczane, 8 ebe, 14 sağlık memuru, 4 aşı memuru, serbest 20 hekim, 20 ebe, 17 eczane ve 6 diş tabibi.¹⁴⁴

Cumhuriyetin ilk yıllarında Bursa'da; 13 karahumma, 45 çiçek, 5 difteri, 82 kızamık, 30 dizanteri, 5 kızıl ve 57 kabakulak vakası görülmüştür.¹⁴⁵ 1926 yılında ise veremden 74, sıtmadan 52. kızamıktan 24, çiçekten 11, dizanteriden 5, karahummadan 3, kuşpalazından 2, kızıldan 1 kişi ölmüştür.¹⁴⁶ Ölümün yaşlara göre dağılımı

¹⁴³ *Bursa Ansiklopedisi*, c. 1, s.385

¹⁴⁴ *1927 Bursa Vilayeti Salnâmesi*, s. 207.

¹⁴⁵ *a.g.e.*, s.135.

¹⁴⁶ *a.g.e.*, s. 86.

şöyledir.¹⁴⁷ 0-1 Yaş 686 kişi, 1-10 yaş 749 kişi, 10-20 yaş 468 kişi, 20-30 yaş 595 kişi, 30-50 yaş 952 kişi, 50-80 yaş 1148 kişi, 80 üstü yaş 270 kişi. Bir yılda ölüm 5168, doğum 6285 kişidir. Eczaneler açık ilaç vermemeleri konusunda sık sık uyarılmaktadır. Bursa İl Sağlık Müdürlüğü Saray Caddesi, Alboyacılar Hamamı karşısındaki sokakta (Kızılay'ın üst katı) iken yer darlığından kaldırılmıştır.¹⁴⁸

Belediyenin sağlık işleri kadrosunda 4 hekim, bir doğum hekimi, kimyahane, tephirhane (Mikroplu eşyanın etüvden geçirildiği yer), bir de yoksul evi vardır. Hekimler müracaat eden bütün hastalara bakmak, fakir olanlara ilaç vermekle yükümlüdürler. Yiyecek içecek satan dükkânların temizliğini, halkla temas eden esnafın üç ayda bir sağlık kontrolünden geçmelerini sağlardı. Aşı memurları ülkenin her yerinde işçi ve esnafa aşı yapardı. Banyo mevsiminde Bursa'ya gelen misafirler ücretsiz olarak muayene edilerek hangi derecede banyo yapacakları tavsiye edilirdi. Doğum müracaatını ebeler alır, gerekirse doğum doktoru zengin fakir ayırmadan doğuma gönderilirdi. Sağlık memurları başvuru üzerine dükkânların sağlık koşullarına uyup uymadıklarına bakar, doktora bilgi verir acil durumlarda sağlık çantası ile olay yerine giderdi.

Tephirhanenin üç memuru ve bir hademesi vardı. Bunlar ayda bir otomobil, han, hamam vesaireyi müracaat halinde de taşınacak vasıtaları temizlerler ve karşılığında encümen kararı ile belirlenen ücreti alırlardı. Yoksul evinin 45 yatağı vardı. Bunların 10 tanesi dispanseri oluşturuyordu. 15 Çocuğu okula gönderiyor ve yaşlılara çok temiz bakılıyordu.¹⁴⁹

1934 Yılığına göre belediyece verilen sağlık hizmetleri şöyledir:

Seneler	Hasta Muayenesi	Ölüm	Doğum	Parasız İlaç	Hastaneye Gönderme		Aşı
					İç	Dış	
1926	1.650	1.454	280	241	17	-	1.952
1927	1.765	1.533	285	292	15	-	2.012
1928	1.692	1.303	379	318	17	-	2.800
1929	1.700	1.400	365	320	29	-	2.890

¹⁴⁷ *a.g.e.*, s.88

¹⁴⁸ Kaplanoğlu, *a.g.e.*, s. 296.

¹⁴⁹ *Bursa 1934 İl Yıllığı*, s. 15

1930	1.932	1.375	391	309	12	-	2.900
1931	2.697	1.390	300	338	28	9	2.919
1932	2.300	1.570	349	359	20	27	2.900
1933	2.311	2.130	345	389	31	17	3.572

Belediyenin kimyahanesinde yapılan başlıca tahliller; esnaftan alınan numune yiyecek (ekmek, un, peynir, yağ, sirke, gazoz, şurup) tahlilleri, adli (esrar) ve idrar tahlilleridir.¹⁵⁰

Yoksul evinde himaye edilen çocuk sayısı 1928’de 90, ihtiyar 240; 1933’te 130 çocuk 431 ihtiyardır. Yine 1933’te belediye sınırlarında ölenlerin ölüm sebepleri ve sayıları şöyledir:

	Kadın	Erkek
Verem	94	76
Kalp	78	73
Zatürree	158	166
İshal (Enterit)	74	79
Viladizaat	24	23
Meçhul	250	252

Aynı yıl fakirlere 5.121,46 lira tutarında, 102.907 kilo 200 gram ekmek yardımı yapılmıştır. Fakirlere ayrıca aylık 385,42 lira para, 352,25 lira kömür parası, bir üniversite talebesine 105 lira, bir diğerine 20 lira yardım yapılmıştır. Fakirlere 299.88 lira han parası olmak üzere 6.284,01 liralık yardım yapılmıştır.

1950 yılında 4034 kişi belediyeye bağlı sağlık kuruluşlarında tedavi edilmiştir. Yoksul kişilerle polikliniğe gelemeyecek 95 kişi evinde tedavi edilmiştir. 1950 yılında yoksul evinde 180 kadına evinde doğum yaptırılmış ve 2.715 kişiye belediyece ilaç yardımı yapılmıştır.¹⁵¹

1950 yılında belediye sağlık işleri aşısı konusunda oldukça başarılı işler yapmıştır. Çiçek tifo ve diğer aşılarda ihtiyaca göre uygulanırken, salgın hastalık olan yerler topluca ilaçlanmıştır. Salgın hastalıklara karşı önlem alan tephirhane konusunda Bursa Belediyesi Ankara’ya öncülük etmiştir. 1951 yılında düşkünler evinin 70 yataklı binası hizmete girmiştir. 1950 yılında 1.894 otel, gazino ve sinema dezenfekte edilmiştir. Aynı

¹⁵⁰ *a.g.e.*, s.16

¹⁵¹ *a.g.e.*, s.18.

yıl 117 gayri sıhhi müessesenin açılma ruhsatı için inceleme yapılmıştır. Sağlık muayenesi sonucu onay alan 584 iş yeri açılmıştır. Bu uygulamalar hıfzısıhha kanunu çerçevesinde sanayi kuruluşları başta olmak üzere, halk sağlığıyla direkt ilgili işletmeleri kapsayacak şekilde uygulanmıştır. Cenaze işleri konusunda belediye isteyenlerin cenazesini mezarlığa götürmenin dışında ölüm raporu vermek ve kimsesizlerin cenazelerini kaldırmak gibi işler yapıyordu.¹⁵²

c. Fen (İmar) İşleri

Cumhuriyetin ilanından sonra Bursa Belediyesi tarafından yapılan inşaat ve tamirat işleri şöyledir: 274.000 lira harcanarak Uludağ'ın su işleri ve elektrik fabrikası yapımı ve sokaklara 1.777 lamba konulması, 40 yataklı darülaceze, 15 yataklı dispanser açılması, belediye kimyahanesinin açılması, 2 hektar arazi üzerinde Gazi Stadı ve 300 kişilik tiribün, Deveciler mezarlığında 7.500 m² sahada sebze hali içinde 20 dükkân, bir kahvehane, bir lokanta ve önünde 800 m²'lik açık hangar inşa edilmiştir. Setbaşı ve Çekirge'de betonarme köprü yapılmıştır. Gazi Paşa Caddesi'nden Setbaşı'na doğru parke taş döşenmiş, Zafer Meydanı, Tophane yolu ve itfaiye garajı yapılmıştır.¹⁵³

1950 yılında 1.427 bina için imar izni verilmiştir. İmar planları 21.10.1940 yılında Nafia Vekâleti'nce onaylanmış, nazım plan esasına göre 1945-46 yıllarında Çekirge imar planı hazırlanmıştır. 1950 yılında 320.305m²'lik alan istimlak edilerek karşılığında 5.574.552 lira ödenmiştir.¹⁵⁴

Cumhuriyet devrinde Bursa Belediyesi 1938 yılına kadar 92.150 m² adi kaldırım, 67.350 m² parke, 11.706 m² asfalt ve 97.100 metre lağım yapmıştır. Ayrıca odun, hayvan, kömür sebze pazarları ve parklar kurmuştur.

d. Zabıta İşleri

Bursa Belediyesi hizmet birimlerinden olan zabıta işleri; 1 müdür, 3 komiser ve 20 zabıta memuru ile hizmet vermekteydi. Şehir, Setbaşı ve Tahtakale Kuruçeşme olarak ikiye ayrılmıştı. Bursa'daki araç, otel ve handan sorumluydular. Şehirde 27 lüks

¹⁵² Kesiriklioğlu, *a.g.t.*, s.26

¹⁵³ *Bursa 1934 İl Yıllığı*, s. 19-20

¹⁵⁴ Kesiriklioğlu, *a.g.t.*, s. 28.

oto (tennezzüh), 10 kaptıkaçtı, 40 kamyonet, 47 otobüs, 2 kamyon, özel araçlar; 32 tenezzüh, 1 kaptıkaçtı, 1 otobüs, 4 kamyon, arabalar: 87 küçük, 74 brıçka, otel; şehirde 9, Çekirgede 28, 36 han vardı.¹⁵⁵

Ele aldığımız dönem içinde 1933 yılında muhtarlıklar kaldırılmıştı. Ancak Setbaşı, Yeşil, Meydancık, Cumhuriyet Meydanı, İsmet Paşa Caddesi, Altıparmak Caddesi, Hisar Yerkapı ve Muradiye muhtarlıkları memurluk sıfatıyla Zabıta dairesine bağlı olarak aynı işlerde çalışıyorlardı.

e. Seyyahin (Turizm) İşleri

Bu şube Bursa'yı gezmeye gelen yabancı ve yerli turistlere şehri gezdirmek üzere 1932 yılında kurulmuştur. İstanbul şubesiyle bir program çerçevesinde çalışmaktadır. Bursa Turizm Rehberi adıyla bir rehber bastırılarak Avrupa'nın belli başlı acentelerine ve otellere gönderilmiş, İsviçre'deki Türk Talebe Cemiyeti ile işbirliği yapılarak İsviçre gazetelerinde Bursa hakkında güncel yazılar çıkması sağlanmıştır. Broşürler Türkçe ve Fransızca olarak Uludağ konusundadır. Bursa'da en çok Yeşil Türbe gezilmiştir. Rehberler belediyeden belge almak zorundadır. Bu şehirle ilgili yanlış ve eksik bilgi vermelerini engellemek için yapılmıştır. 1934'te 300-400 kişilik guruplarla Bursa'ya turist akını olmuştur. 1933 yılı itibarıyla şehre 8.279 turist gelmiştir. 1934 yılında 900 Fransız ve Polonyalı şehri ziyaret etmiştir. Gelenler şehirdeki değişik otellerde konaklamıştır. Banyolar için gelenler ve günübirlik gelenler bu rakama dahil değildir.¹⁵⁶

f. Evlendirme İşleri

Bu daire medeni kanunun kabulünden (1926) itibaren çalışmaktadır. İlk memur Enver Bey'dir. Bir yıl görev yapmıştır. İkinci memur Nurettin Bey iki yıl görev yapmıştır. 1934 yılındaki memur Mehmet Bey'dir. 1926 yılından 1934 yılına kadar yapılan nikâh sayısı şöyledir¹⁵⁷. 1926-115, 1927-435, 1928-456, 1929-447, 1930-511, 1931-567, 1932-516, 1933-556, 1934-342. 1949-50 arası 1272 çift evlenme talebinde bulunmuştur.

¹⁵⁵ *Bursa 1934 İl Yıllığı*, s. 24.

¹⁵⁶ *a.g.e.*, s. 7-8.

g. Yangın Söndürme İşleri

1924 yılında kurulan itfaiye örgütü başarılı çalışmalarıyla mühim yangınlara mahal vermemiş, çıkan yangınlar hemen söndürülmüştür. Araçları Fiat markadır. Bir kılavuz, bir motor pompası, bir arazöz ile çalışmaya başlayan bu örgüt 1934 yılında 3 arazöz, 1 kılavuz, bir motor pompası, bir motor makinesi ile hizmet vermektedir. Belediye tarafından mahalle ve caddelere 154 yangın musluğu, 22 lağım ve 19 havuz yapılmıştır. Şehrin kenar mahallelerinde itfaiye gelene kadar onar neferli beş yangın tulumbası hizmet vermektedir.

h. Temizlik İşleri

Belediyeye 1933 yılında otomobiller temizlik aracı olarak alınmıştır. Bu araçlarla her gün mahalleler gezilerek süprüntüler toplanır, süpürgeciler her gün mahalleleri süpürürlerdi. Saka arabaları yaz aylarında bütün caddeleri ve çekirge yolunu sular, sulamada arazözler de kullanılırdı. Bu müdürlüğün kadrosunda müdür Ali Bey'in dışında iki onbaşı, araba tamirci ustası ve şoför vardı. Bu bölüm 37 araba, 30 süpürge, 6 saka arabası hizmet vermekteydi.¹⁵⁸

ı. Sular İşletmesi

Bursa şehri su açısından oldukça bereketlidir. Şehrin 35 kilometreyi bulan su şebekesi Vali Reşit Paşa zamanında (1882) 72 kilometreye çıkarılmıştır. Su idaresinin verdiği bir kararla evlere su verilmeye başlanması 1918 yılına rastlar. Bu tarihteki abone sayısı 2000'dir. 1932-1934 yıllarında 2000 dönüm alanda 200 menbaa bulunmakta, buradan saniyede 700 litreyi bulan üretim yapılmaktadır.¹⁵⁹Uludağ ve vadileri suları çok güzel olduğu için eskiden beri şehre getirilmiştir. Şehrin başlıca suları; Gökdere, Müftü Suyu, Cilimboz Deresi, Gümüş Suyu, Umurbey, Yeğni Suyu, Akçağlayan Suyu, Devrengeç Suyu, Akpınar, Gölpınar, Kaplıkaya, Alaşar ve Kavak'tır.¹⁶⁰

¹⁵⁷ *a.g.e.* , s. 31.

¹⁵⁸ *a.g.e.*, s.34.

¹⁵⁹ *a.g.e.*, s. 22.

¹⁶⁰ *1927 Bursa Vilayeti Salnâmesi*, s.2

“Bursa Vilayeti’nin bütün belediyelerinde ilk planda sıhhi şartlarda su getirilmesi işi ele alınmıştır”.¹⁶¹ Bursa Belediyesi bu ihtiyacı karşılamak için su şebekesini 98.775 metre uzunluğunda demir ve funt boru, 500 metre uzunluğunda beton kanal açma, su depo ve filtrelerini ıslah etme, Pınarbaşı kaptajını yapma ve yangın havuzları tesis etme gibi tedbirlerle genişletmiştir.

Cumhuriyet ile birlikte, şebeke olmaması nedeniyle evlerine su alamayan vatandaşların ihtiyaçlarını karşılamak için, ihtiyaç sahiplerinin sokaklarına 3 kilometre boru döşenmiştir. Ayrıca şehir şebekesinden 937 vatandaşa ve çeşitli semtlere 20 adet olmak üzere umumi çeşme yapılmıştır.¹⁶² Cumhuriyetten sonra Çekirge ve Teferrüç’te birer su deposu yapılmıştır.

Nafia Vekâleti birinci daire su işleri müdürlüğü Bursa’da Setbaşı’nda hizmet vermiştir. 1932’de kurulan su işleri Bursa dışında Balıkesir, Kocaeli ve Çanakkale su işiyle ilgilenmektedir. Müdürlüğünü Kadir Bey’in yaptığı kurumda 2 mühendis, 4 fen memuru, 1 ressam, 1 muhasip ve 1 kâtip görev yapıyordu.¹⁶³

1924’te Veys ve Frayatağ şirketleri tarafından 8 km uzunluğunda Nilüfer yatağında kanal inşaatı ve köprülerle işe başlamıştır. 1927’den itibaren görevini etüt, ölçme ve inşaat işleri olmak üzere iki şekilde yürütür.¹⁶⁴

1932’den itibaren yapılan etütlerde bataklık, göl vb. yerlerin sularının kullanılabilir hale getirilmesi için çalışmıştır. Bursa’ da inşaat ile ilgili işlerde Bursa ovasının sularının daha kullanılabilir hale gelmesi için çalışılmış, özellikle Nilüfer Çayı’na dönük kanal inşaat projeleri ihale edilmiştir.¹⁶⁵

i. Otobüs İşletmesi

Bursa şehrinin taşımacılık işini 1950 yılına kadar şahıslar üstlenmiştir. 1950-1955 arası dönemde Yeşil-Çekirge, Muradiye, Acemler, Yıldırım, Yenimahalle, Alacahırka, Davutkadı, hatları vardır. Bunların son üçünü Belediyenin organize ettiği

¹⁶¹ Kesiriklioğlu, *a.g.t.*, s.33.

¹⁶² *Bursa Belediyesi’nin Faaliyet Raporu (1950-1955)*, Kardeş Basımevi, Bursa 1957, s. 43.

¹⁶³ *1927 Bursa Vilâyeti Salnâmesi*, s. 342-343.

¹⁶⁴ *a.g.e.*, s. 227

¹⁶⁵ *Bursa 1934 İl Yıllığı*, s.23

otobüsler taşımıştır. 1950’de genel hatlarda 5 adet ahşap durak vardır. Belediye taşımacılık işlerinin %80’ini piyasaya yaptırırken kendi birasında garaj, tamir atölyesi, yıkama, yağlama hizmeti vermiştir.

j. Elektrik İşleri

Bursa’da elektrik üretimine ilk kez 1906 yılında başlanılmıştır. Elektrikle aydınlatma sisteminin tesisi ve tranvay işletmesine ait bir imtiyaz 24 Haziran 1906 tarihli sözleşme ile 28 Haziran 1906 yılında 75 yıl süre ile Bursa Belediyesi’ne verilmiştir.¹⁶⁶

3 Nisan 1916 yılında şehrin elektrikle aydınlatılması için ilk çalışmalar başlamıştır. 19 Mayıs 1916 yılında Cilimboz köprüsü dolaylarında kömür ile çalışan bir buharlı makinenin döndürdüğü 110 voltluk bir dinamo ile şehrin aydınlatılması başlatılmıştır.¹⁶⁷

Bursa’ya 1924 yılından itibaren, “Bursa Cer, Tenvir ve Kuvve-i Muharrikiye-i Elektrikiye Türk Anonim Şirketi” adıyla tescil edilen bir şirketçe enerji dağıtılmıştır. Merkezi Setbaşı’ndaki Şark Oteli olan bu şirket, 28 Haziran 1906 yılında 75 yıl süre ile belediye ye devredilmiştir. Sırasıyla İşkodra eşrafından Ali Ağa’ya, 4 Mart 1911’de mösyö Kostan Lode’ye 12 Temmuz 1913 tarihinde ise Galatalı Oripidi Mavromatis’e devredilmiştir. 1914 yılında sözleşme karşılıklı olarak feshedilmiş ve Belediye i3 Nisan 1916 tarihinde elektrik mühendisi Refik Bey ile bir sözleşme imzalamıştır.

Buna göre 19 Mayıs 1916 tarihinde Cilimboz Köprüsü çevresinde kömürle çalışan bir buharlı makine ile şehir aydınlatıldı. 7 Mart 1926 tarihinde şirketin adı Bursa Cer, Tenvir ve Kuvve-i Muharrikiye-i Elektrikiye Türk Anonim Şirketi olarak değiştirildi. Şirketin Muradiye İstasyonuna yakın bir yerde inşa edilen betonarme fabrikası dışında Kuvve-i Elektrikiye İstihsal Merkezi (Elektrik gücü üretim merkezi), tranvay depoları ve tamirhane olarak üç bölümü vardı.¹⁶⁸ Bu şirket tranvay imtiyazına da sahipti. 9 hattan oluşacak proje uygulanamamıştır. Bu şirketin her biri 400 kilovatlık

¹⁶⁶ *1927 Bursa Vilayeti Salnâmesi*, s. 347.

¹⁶⁷ Mümin Ceyhan, “Bursa’da Elektrik’in Tarihçesi”, *Bursa Defteri*, sy.2, Haziran 1999, s. 110-111.

¹⁶⁸ Fransızlar tarafından yapılan bu bina günümüzde Tedaş tarafından restore edilmiştir.

2 dizel ve birisi 150 kilovatlık dizel olmak üzere üç motoru vardır.¹⁶⁹ Bursa'da elektrik üretim ve dağıtım tesisleri 1939 yılında, Nafia Vekâleti nce 585.414.84 liraya satın alındı. Bursa Cer, Tenvir ve Kuvve-i Muharrikiye-i Elektriye Türk Anonim Şirketi¹⁷⁰ bu vekâlete geçti.

Elektrik üretimi, Bursa'nın büyümesine paralel olarak yetersiz kalınca 1938 yılında Atatürk tarafından işletmeye açılan Merinos fabrikasının iç ihtiyacı karşılayan 3.15 MVA gücünde 2 tiribünlü jeneratör gurubuna, 1953 yılında 2 dizel jeneratör gurubunun da ilave edilmesiyle toplam güç 6.3 MVA'ya çıkarıldı. 1973 yılına kadar şehirde en çok elektrik tüketilen saatlerdeki ihtiyaç Merinos jeneratörleri devreye sokularak karşılanmıştır.¹⁷¹

¹⁶⁹ *Bursa 1934 İl Yılığ*, s. 38.

¹⁷⁰ Bu şirket Türk İtalyan Anonim Ortaklığı idi. Ayrıntı için bkz. Mümin Ceyhan, "Bursa'da Elektriğin Tarihçesi"..., s. 112.

¹⁷¹ Ceyhan, *a.g.m.* , s.113.

II. BÖLÜM: BURSA'DA GÜNDELİK YAŞAMI ETKİLEYEN KÜLTÜREL YAPI

A. EĞİTİM KURUMLARI

“Modernleşme, insanoğlunun genel evrim çizgisi bakımından geri kalmış toplumların, zamanımızda bu çizginin son noktasına gelmiş olan toplumlara yetişmesi demektir. Yani insanoğlunun gelişmesi yönünden modernleşme bir ilerleme değil bir eşitleme sürecidir.¹⁷²” Atatürk, devrimcilik ilkesi ile Türk toplumunun yeniliklere açık olduğunu fark etmiş ve bu nedenle bir kültür değişmesi olgusunu, Türk modernleşmesini başlatmıştır. Atatürk kültür konusunda: “kültür dediğimiz zaman, bir insan toplumunun devlet yaşamında, düşüncesele yaşamında, ekonomik yaşamında yapabilecekleri şeylerin bileşkesini kastediyoruz ki uygarlık da bundan başka bir şey değildir” demiştir.¹⁷³ Yeni kültür öğelerinin Batıdan alarak ve geleneksel kültürün yetersiz olanlarını değiştirerek kültür değişmesini başlatmıştır. Değiştirilmesi gerekli olan kültür öğeleri; yönetim biçimi, ikili eğitim, Osmanlı yazısı, geleneksel giysi, geleneksel kadın anlayışı, geleneksel kadın erkek ilişkileri, erkeğe oranla kadının eşit haklara sahip olmaması, çok eşli evlilik olarak belirlenmiştir. Bütün bu değişikliklerin halkla birlikte yapılması sağlanmıştır. “Atatürk devrimleri, köklü bir kültür değişmesi olup devlet eliyle yürütülmesi nedeniyle de zorunlu bir kültür değişmesiydi.”¹⁷⁴ Eski yozlaşmış kurumların yerine halkın desteğiyle 20. yüzyılın modern kurumları getirilmiştir.

Cumhuriyetle birlikte, devrimleri yaymak ve kökleştirmek için çok önemli bir araç olan eğitimin gelişmesi için şunlar yapılmıştır; Türk eğitim sistemi, Milli Eğitim Bakanlığı denetimine alınmıştır. Laiklik ilkesi ile dinî eğitime son verilmiştir. J. Dewey, Künhe, Buyse gibi dünyaca tanınmış eğitimciler rapor vermek üzere Türkiye'ye davet edilmiştir. Milli Eğitim Teşkilat Kanunu çıkarılmıştır. 1926'dan itibaren okullarda yeni öğretim programları uygulanmaya başlamıştır. Orta öğretim ücretsiz duruma getirilmiştir. İlkokul ve orta dereceli okul öğretmenlikleri yasalarla belirli esaslara bağlanmıştır. 1927'den itibaren karma eğitime geçilmiştir. 1928 yılında yeni Türk

¹⁷² Emre Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2004, s. 304.

¹⁷³ Mahmut Tezcan, *Atatürk ve Eğitim*, Gündoğan Yay., Ankara 1997, s.18.

harfleri kabul edilmiştir. Birçok yükseköğrenim kurumu açılmış, yurt dışına öğrenim için devlet adına öğrenciler gönderilmiştir.

Türkiye’de medreselerin kaldırılması ve okullardan dinsel etkilerin uzaklaştırılması rejimin lâik anlayışının en önemli bölümünü oluşturur. Böylece teolojik kuruluşları besleyen eğitim kurumları tarihe karışmıştır. Cumhuriyet dinsel yasalar sistemini de kaldırıp aileyi, kurumlarını dinin emir ve baskısı altında tutan kurumları yalnız yasalardan değil yaşamdan da temizler. Atatürk Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun yürürlüğe girmesinden sonra, yurt gezilerindeki konuşmalarında lâik eğitimin ve öğretim birliğinin millî bütünlüğü sağlamadaki önemini her fırsatta belirtmiştir.¹⁷⁵ Medreseler kapatıldığında öğrenci sayısı 18 000 medrese sayısı ise 479’du. Bursa’da kapatılan tekkeler okul ve spor kulübü olarak değerlendirilmiştir.

Cumhuriyet dönemi eğitimde yapılan değişiklikler Bursa’da başarılı uygulamalara sahne olmuştur.

1926 yılından 1934 yılına kadar geçen sürede okul ve öğretmen sayılarında yeteri kadar artış olmasa da %39 artmıştır. Halka okuma yazma öğretmek için Millet Mektepleri açılırken 1932 yılında Halkevleri’nin açılmasıyla birlikte okul dışı eğitim etkinlikleri gelişmiştir. 1937–1943 yılları arasında Köy Enstitü’lerinin açılması ile birlikte köy okullarının da sayısı artarak 268’e çıkmıştır.¹⁷⁶ 1934–1935 yıllarında 25.421 öğrenci, 1935–1936 yıllarında 27.598 öğrenci ilkokulda öğrenim görmüştür. 1936-1937 öğretim yılında okuyan 27.754 öğrenciden 1.844’ü, 1937-1938 yıllarında okuyan 28.904 öğrenciden 2.029’u, 1938-1938 yıllarında okuyan 29.631 öğrenciden 1.939’u mezun olmuştur.¹⁷⁷

Cumhuriyetin ilk yıllarında tüm ülkede okuma yazma oranı % 4,10 idi. 1923 Bursa merkezde 163, köylerinde 43, ilçelerle beraber 561 öğretmen vardı. 4.4 köye bir okul düşüyordu. 631 köyün 487’sinde okul yoktu. 1922’de 62 okulda 148 öğretmen

¹⁷⁴ *a.g.e.*, s.19.

¹⁷⁵ Turhan Feyzioğlu, “Atatürk ve Milli Eğitim”, *Atatürkçü Düşünce*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1992, s.684.

¹⁷⁶ *Bursa Ansiklopedisi*, Bursa Kültür Sanat Yay., c. 3, Bursa 2002, s.1162.

¹⁷⁷ Çiğdem Aladağ, “Cumhuriyet Döneminde Bursa’da Kent Kültürünün Gelişmesine Yönelik Faaliyetler (1935-1950)”, *Yüksek Lisans Tezi*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Bursa 2004, s.33.

4.478 öğrenci varken bu sayı 1926 yılında 278 okul, 496 öğretmen, 18.484 öğrenciye çıkmıştır.

Eğitim konusunda asıl büyük atılım Harf İnkılâbı'dır. 1928'de yeni Türk harflerinin kabulüyle birlikte hızlı bir gelişme olmuştur. Türkiye'nin genelinde olduğu gibi Bursa'da da Millet Mektepleri açılmıştır. 1933'e kadar 227.642 kişinin devam ettiği bu mekteplerde her yaştan vatandaşımızın okuma yazma öğrenmesi sağlanmıştır. Eğitimin laikleşmesi ve çağdaşlaşması için çok çalışmıştır. 3 Mart 1924 yılında kabul edilen 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat (öğretim birliği) yasası ile ülke çapındaki tüm okullar Maarif Vekâleti 'ne bağlanmıştır. 1937–1943 yılları arasında Türkiye genelinde olduğu gibi Bursa genelinde de köy ilkokulu sayısında artış olmuştur. Buralarda Köy Enstitüsü çıkışlı öğretmenler görev yapıyordu.

Cumhuriyetle birlikte Yahudi okullarının dışındaki azınlık okulları kapatılmış, yabancı okullar ise sınırlandırılmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarından 1928'e kadar Amerikan Kız Koleji etkinliğini sürdürmüştür.

Bursa'da 1926 yılında 16 derslikte 656 kişi okuma yazma öğrenmekte idi. Okullar şunlardı: Birinci Lise (337 öğrenci), Askeri Lise (643 öğrenci), Erkek Muallim Mektebi (233 öğrenci), Kız Muallim Mektebi (295 öğrenci), Ziraat Mektebi (70 öğrenci), İmam ve Hatip Mektebi (64 öğrenci), Sanayi Mektebi (109 öğrenci).

1927 Bursa ili eğitim bütçesi 542.771 liradır.¹⁷⁸ 1927 tarihli Bursa Vilayeti Salnamesi'nde Bursa İli'nin okul, öğretmen ve öğrenci sayıları şöyledir:

Yıl	Okul	Öğretmen	Öğrenci
1922	62	148	?
1923	77	177	4.478
1924	129	272	8.651
1925	176	306	9.495
1926	278	496	18.484

¹⁷⁸ 1927 Bursa Vilayet Salnamesi, s.437.

Bursa Vilayeti'nin Maarif Müdürü 1933'te görev yapan Faki Bey'di. İlkokul Müfettişleri Halim, Hilmi, Gültekin, Ahmet Hilmi, Fevzi, Cemal, Zühtü Bey'lerdi. İlk mektepler Sıhhiye müfettişleri Doktor Mustafa Bey ve Doktor Fehmi Beylerdi¹⁷⁹.

Vilayetteki okullar şunlardır: Askeri Lise, Erkek Lisesi, Kız Muallim Mektebi, Necatibey Kız Enstitüsü, ayrıca Maarif Cemiyeti Kız Lisesi, Maarif Vekâleti ne bağlı Sanat Mektebi, Ziraat Vekâleti ne bağlı Ziraat Mektebi, Tohum Mektebi, İpek Böcekçiliği Enstitüsü,¹⁸⁰ Maarif Vekâleti ne bağlı Bursa Orta Mektebi¹⁸¹, İnegöl Orta Mektebi vardı. Bursa'da iki özel ilk mektep, 26 resmi ilk mektep, Bursa köylerinde 51 resmi ilk mektep, kaza merkezlerinde 21 resmi ilkokul, köylerde 181 ilkokul, 1 Musa-i Akalliyat mektebi olmak üzere 303 mektep vardı. Bu okulların 115'i Cumhuriyet hükümeti tarafından yeniden yaptırılmış ve 75 okul tamir ettirilmiştir.¹⁸² 1943 yılında Bursa ilindeki ilkokulların % 85'i köylerde bulunuyordu.¹⁸³

1928–1950 yılı arasında görev yapmış Milli Eğitim müdürleri şunlardır: 184 Celal Mahir Bey (03.04.28-10.02.33) Fikri Erdem (12.2.33-19.04.40). Sami Er Günde (20.04.40–05.09.40) İrfan Alıcıoğlu (21.10.40-02.09.46) Zeki Tınıl (02.04.46-02.04.47) Osman Pazarlı (25.04.47-08.12.48). Ruhi Turhan Bey (17.12.48–08.08.59)'dir.

Bu arada özel Yeni Okul adıyla eğitim ve öğretime başlayan özel ana ve ilkokul, ortaöğretimi kapsayacak şekilde Özel İhsan Çizakça Koleji'ne dönüşmüştür.1958'de Özel Namık Sözeri Okulu açılmış ve özel okullar eğitim hayatımızda yerini almaya devam etmiştir. 1940'lı yıllarda Hilmi Tüzmen adlı bir öğretmenin kısa sürede olsa Hilmi Tüzmen Özel Öğretim Okulu'nu açtığı bilinir.¹⁸⁵

1927 yılından sonraki 1934 yılından alınan verilerde ise kent genelinde 80 okul, 238 öğretmen ve 10 196 öğrenci vardır.

¹⁷⁹ *Bursa 1934 İl Yıllığı*, s. 17.

¹⁸⁰ *1927 Bursa Vilayet Salnamesi*, s. 177.

¹⁸¹ *Bursa 1934 İl Yıllığı*, s. 17.

¹⁸² 1927-1928 Eğitim-Öğretim yılında kapatılan Erkek Muallim Mektebi (Medrese-i Muallimin)'nin binasında önce Birinci Ortaokul, daha sonra Çelebi Mehmet Ortaokulu eğitim etkinliklerini sürdürdü. Bkz. "Hamidiye Medrese-i Muallimi", *Bursa Defteri*, sy. 2, *Haziran 1999*, s. 37.

¹⁸³ *Bursa Ansiklopedisi*, c.III. S. 1160

¹⁸⁴ *a.g.e.* , c.III. S. 1163

1. Millet Mektepleri

1 Kasım 1928 tarihinde kabul edilen yeni yazıyı halka öğretmek için Millet Mektepleri örgütü oluşturulmuştur. Mustafa Kemal örgütün Genel Başkanı ve Başöğretmeni'dir. 1 Ocak 1929 tarihinde açılan mekteplere gidecekler için 16-40 yaş sınırı konulmuş, daha sonra üst yaş 45'e çıkarılmıştır. Eski yazıyı bilenlerin iki ay, hiç bilmeyenler ise dört aylık bir eğitim alacaklardı. Başarısız olanlar yeni kayıt olanlarla birlikte eğitime devam edeceklerdir. Bu program kapsamında okulsuz köylere öğretmen gönderilerek seyyar dersaneler açılacaktı. Cezaevindeki vatandaşların da bu eğitimden bu eğitimden faydalanmaları düşünülmüştür.¹⁸⁶

Bursa'da 2349'u kadın olmak üzere 4755 dersane açılmış, bu dersanelerde 2322 öğretmen görev almıştır.¹⁸⁷

Ahmet Görgülü Millet Mektepleri için şunları söylemiştir:¹⁸⁸ *“Yeni harfler kabul edildiğinde güzel bir coşku vardı. Biraz da eski harflerin zorluğundan olsa gerek, (yeni harfler) kolay öğreniliyordu. Biraz yaşlıca öğretmenler, hocalar, muallimler, hoca hanımlar, yaşlı oldukları için sıkmadan hem talebelere, hem yetişkinlere çok daha güzel öğretiyorlardı ve herkes akın akın gidip öğreniyordu. Fakat nüfus az olduğu için fırsat bulanlar gidiyordu. Yani bazı ev işlerinden baş kaldıramayan, bir de 2-3 tane çocuğu olanlar gidemiyordu. Ama kocaları iyi olanlar geceleri eşlerine ders aldırıyorlardı, yeni yazıyı öğretiyorlardı. Benim babam iki sene ilkokul okumuş, mahalle mektebi dediğimiz mektepde iki sene okumuş. Yeni Türkçe'yi kendi kendine öğrenmiş. Şefik İbrahim isminde akıllı da bir muhtar çabuk öğretmiş yeni Türkçe'yi genç kızlara ve kadınlara, annem de dahil olmak üzere yeni Türkçe'yi öğretmiş onlara. Efendim bir de “Şahadetname” diye belge vermiş onlara.”*

¹⁸⁵ *a.g.e.*, c.III. S. 1161

¹⁸⁶ Saime Yüceer, “Türkiye'nin Aydınlanma Sürecinde Bir Kültür Devrimi Millet Mektepleri”, *Atatürkçü Bakış*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, yıl: 1, c.1, sy. 1, Bursa 2002, s.17-25.

¹⁸⁷ *a.g.m.*, s.26.

¹⁸⁸ Saime Yüceer, *Tanıkların Anlatlarıyla Bursa Tarihi (Sözlü Tarih Arşivi 1919-1938)*, Uludağ Üniversitesi Basımevi Müdürlüğü, Bursa 2005, s.125.

2. İlkokul, Ortaokul ve Liseler

1924 yılında ilköğretimdeki hızlı gelişme neticesi ilkokul sayısı artmıştır. 1927’de Bursa’daki ilkokullar sınıf ve öğrenci sayıları şöyledir:¹⁸⁹

Okul adı	Sınıf sayısı	Öğrenci sayısı
Ahmet Vefik Paşa (erkek)	3	61
Altıparmak (erkek)	7	190
Çekirge	5	88
Emir Buhari	3	67
Hisar (erkek)	6	198
Hisar (kız)	5	130
Hoca Ali	9	249
Hoca Hasan	1	35
Hoca İlyas (erkek)	6	227
İncirli (kız)	4	91
Kazgani (erkek)	4	135
Mecidiye (kız)	2	61
Molla Arap	4	140
Muradiye	5	166
Nilüfer(kız)	6	210
Reyhan (kız)	2	68
Setbaşı (kız)	8	210
Yeşil (kız)	1	50
Yıldırım (erkek)	6	185

¹⁸⁹ Mehmet Kaya, 1918-1950 Yılları Arasında Bursa Kazasının Sosyal ve Ekonomik Durumu, *Doktora Tezi*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İzmir 1999, s. 169.

1934 yılında Bursa ilindeki ilkokullar şöyledir:

Mektep	Öğrenci	Öğretmen	Müdürü
Nalbantoğlu	293	8	Cemil Bey
Hoca İlyas	679	13	Ali Ulvi Bey
Hisar	339	10	Ö. Fevzi Bey
Altıparmak	517	8	Rahmi Bey
Vefik Paşa	98	3	Münür Bey
23 Nisan	217	6	Celal Bey
Çekirge	195	6	Ertuğrul Bey
Gazhane	360	9	Yaşar Bey
Temenyeri	144	6	Ekrem Bey
Molla Arap	183	7	Hayali Bey
Emir Buhari	274	7	S.Naci Bey
Demirtaş	419	8	Hilmi Bey
Namazgah	241	7	Zehra Hanım
Setbaşı	383	12	Bedia Bey
Nilüfer	210	6	Agah Bey
Cumhuriyet	495	10	Rasim Bey
Tophane	269	7	Apturrahim Bey
İncirli	240	6	S. Nezihi Bey
Mecidiye	139	3	O.Necati Bey
Reyhan	103	2	İrfan Bey
Hoca Hasan	65	1	Sadık Bey
Yeşil	53	2	Remziye Hanım
Hoca Ali Zade	466	13	Sadık Bey
Reyhan Hususi Mektebi	106	4	Mustafa Bey
Rehber Tahsil Mektebi	100	3	Zehra Hanım
Musevi Ekelliyet Mektebi	142	5	M .Musa Haraçlı

1926 yılından 1934 yılına kadar geçen 8 yılda okul ve öğretmen sayısında yeteri kadar artış olmasa da Millet Mektepleri yeni harfleri kısa bir sürede öğretmiştir. 1932'de Halkevlerinin kurulması ile eğitimde okul dışı etkinlikler artmıştır.

İncelediğimiz dönemde Bursa'da eğitim veren okulların bazıları ve tarihçeleri şöyledir:

Orta Mektep

Cumhuriyetle birlikte eğitim faaliyetlerinin içinde gelişen orta okullarda yerini almıştır. 1907 yılında Medrese-i Muallimin, daha sonra Darül Muallimin, 1926 yılında

Bursa Erkek Muallim Mektebi olarak isim değiştiren Bursa Orta Mekteb'i 1928 yılında Bursa Lisesi'ne bağlı olarak eğitim vermiş bir okuldur. 1927 yılında öğrencilerinin tamamı erkek olan bu okula 1928 yılında 173 erkek öğrenci ile birlikte 101 kız öğrenci alınmıştır.¹⁹⁰1932 yılında yalnız Erkek Orta Mektebi olarak kullanılan bu okulun 1934 yılı okul müdürü Salih şevket Bey'dir. Okulda 20 öğretmen ve bir muavin görev yapmaktadır. 445 öğrencisi olan okulun 1934 yılında yapılan bir kütüphane, bir musiki salonu, 8 dershanesi, bir resimhane, bir laboratuvarı, bir kimyahanesi ve spor salonu vardır.¹⁹¹ 1942 yılında öğretmen sayısı 26'dır.

Atatürk İlköğretim Okulu

Tarihi 1439'lara kadar giden bu okulun Cumhuriyetin ilk yıllarındaki adı Hoca Alizade'dir. 01.10.1938 tarihinde 1. Ortaokul 21.12.1948 tarihinde Atatürk İlkokulu adını almıştır. Dönemin Valisi Haşim İşcan'ın çatısını kiremitle kaplattığı bu okulun 1947 yılındaki müdürü Sakin Benker Bey'dir. Müdür okulun dere tarafındaki 65 m² lik bahçe duvarını kaldırmasıyla okul son görüntüsünü kazanmıştır.¹⁹²

Bursa Kız Lisesi

Bursa'da Kız Lisesi adıyla ilkokul 1854 yılında kurulmuştur. Amerikalılara ait olan bu okulda 5 Türk kızının din değiştirmesinden sonra okul 29 Ocak 1928 tarihinde bakanlar kurulu kararı ile kapatılmıştır.

Türk Maarif Cemiyeti kapatılan Amerikan Koleji binasını satın alarak 19 Eylül 1931 tarihinde Bursa Kız Lisesi'ni tekrar açmıştır. Bahçesinde tenis, voleybol gibi spor alanları dışında, öğrencileri için bir de hamamı olan bu okul yatılı ve gündüzlü olmak üzere iki kısımdı. ¹⁹³İngilizce ve Fransızca dersleri vardır. İngilizce dersleri biri Türk diğeri Amerikalı iki öğretmen tarafından verilmekteydi. 1931-1932 yıllarında okuldan mezun olan 7 öğrencinin ikisi Hukuk, ikisi Yüksek Sanat Enstitüsü diğerleri eczacılık

¹⁹⁰ Kaya, s.170.

¹⁹¹ *Bursa 1934 İl Yılığı*, s.29.

¹⁹² Aladağ, s. 37.

¹⁹³ Kaya, s.172.

okumuştur. 1932-1933 yıllarında mezun olan 10 öğrenci, İstanbul Üniversitesi, Felsefe, Kimya, Eczacılık, Hukuk ve Tıp Fakültelerine gitmişlerdir.¹⁹⁴

İlk müdürü Fakihe Edip Hanım, muavinler Nesrin Rauf Hanım, Edip Doğan Bey, muhasip Hüsnü Bey, Doktor Emin Bey dışında okulda görevli 23 öğretmen vardır. Okulun 1934 yılı bütçesi 19.571 liradır. Aynı yıl 28 öğrenci okula devam etmektedir.¹⁹⁵

Muradiye semtindeki okul 1947–1948 öğretim yılına kadar burada hizmet verdikten sonra 26 Eylül 1949 yılından itibaren Kız Lisesi adıyla bu günkü binasında eğitime devam etmiştir. Prof. Dr. Afet İnan, Prof. Dr. Afife Batur, Prof. Dr. Yıldız Aydın mezunları arasındadır.¹⁹⁶

Bursa Erkek Lisesi

Okulun şimdiki yerinde Akif Paşa Konağı'nda 4 Ağustos 1885 tarihinde Mekteb-i İdadi-i Mülki olarak eğitime başlamıştır. Bu günkü bina 1906 yılında tamamlanmıştır. Okul 1911-1912 yılları arasında sultani olmuştur. 1923 yılında lise, daha sonra Erkek Lisesi adını alan okul, 1926 yılında Askeri Lise Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanınca Birinci Erkek Lisesi adını almıştır. Okulun 1933 yılı bütçesi 48.950 liradır. Bu okuldan mezun olan kişiler T.B.M.M. ikinci reisi Rafet Bey, Edirne Mebusu Şakir Bey, Erenköy Lisesi Müdürü Mahir Bey, Belediye Başhekimi Dr. Şefik Lütfü Bey, Dr. İsmail Mustafa Bey (Mebus) ve Dr. Yusuf İzzettin Bey'dir.¹⁹⁷

3. Meslek Okulları

Askeri Lise (Işıklar Askeri Lisesi)

Günümüzdeki hükümet binası civarında bir kumaş fabrikasının kamulaştırılıp okul yapılmasıyla 15 Şubat 1845'te açılmıştır. 1855 yılındaki depremden sonra 3 Haziran 1889 yılında temeli atılan ve 11 Haziran 1893'te biten binada 1894 yılında eğitime başlanmıştır. Aradaki zamanda çadırda ve okul yapılan bazı evlerde eğitim verilmiştir. Yunan işgali sırasında eğitimine ara veren okul, 28 Kasım 1922'de Bursa Askeri İdadisi adıyla tekrar açıldı. Aynı yıllarda üçüncü binası, hastane, bulaşikhane ve

¹⁹⁴ *Bursa 1934 İl Yıllığı*, s.21.

¹⁹⁵ *a. g. e.*, s.22.

¹⁹⁶ Ahmet Erdönmez, "Bursa Kız Lisesi", *Bursa Araştırmaları Vakfı Dergisi*, sy.1, Mayıs 2003, s. 27.

¹⁹⁷ *Bursa 1934 İl Yıllığı*, s. 20.

laboratuvarı da hizmete girmiştir. Öğrencilerin düzenlediği tiyatro oyunları ile zengin kimselerin desteği ile eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır. O yıllarda kapalı yakalı haki rengindeki okul elbiselerinin üzerine palaska takılıyordu. Öğrenciler kışın kaput giyiyorlardı.¹⁹⁸ 3 Mart 1924 Tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile askeri okullar Müdafa-yı Milliye Vekâleti'nden ayrılınca Bursa Askeri İdadisi de İkinci Lise adını almıştır. 1925-1926 öğretim yılında bu isimle öğretim yapmıştır. Okula 1933 yılında bir şeref salonu ve kütüphane eklenmiştir. 1934 yılında okulun 30. müdürü Erkân-ı Harp kaymakamı İbrahim Bey'dir.¹⁹⁹

Bu okuldan yetişen kişiler şunlardır: Ordu Müfettişi Ali Sait, 2. Kolordu Komutanı Ali Hikmet Paşa, Nafia Vekili Ali Bey, Samsun Valisi ve Mebusu Kâzım, 11. Fırka Komutanı Adil, Erkân-ı Harbiye İkinci Reisi Asım, M. Müsteşarı Sedat, Hava Kuvvetleri Müfettişi Muzaffer, Topçu Müfettişi Emin, Müsteşar Nazmi, Askeri Liseler Müfettişi İbrahim Paşa'dır.

1933 yılında Askeri Lise'den 216 öğrenci Harbiye'ye gitmiştir. Bursa Askeri Lisesi 31 Temmuz 1961 yılında kapatılmış, 28 Eylül 1974 yılında Işıklar Askeri Lisesi adıyla tekrar açılmıştır.

Kız Muallim Mektebi

Bursa'da muallim mektebi adında ilkokul 26 Aralık 1914 yılında Fransız Kilisesi yanında açılmıştır. Cumhuriyetle birlikte Mahkeme Hamamı'nın karşısındaki binasına taşınmıştır. Bu konuda Salih Bilen şunları söylemiştir:²⁰⁰ “ *Benim ailem 1912 Balkan harbi sırasında İzmir'e çıkmışlar. Daha sonra Bursa'ya gelmişler. Bursa'da bakanlığa bağlı bir kız lisesi yoktu. Ted'in Muradiye'de bir kız lisesi vardı. Mahkeme okulunun yanındaki öğretmen okuluydu. Şimdi orası kız lisesi, diğeri Otelcilik okulu oldu. Ben Şerif Ardıç İlkokulu'nda 4.sınıfa kadar okudum. Orası 26. okuldu. 5.sınıf yoktu bu yüzden beşi Hoca Alizade'de okudum. 27. okul Selimzade civarındaydı*”.

Mektebin Cumhuriyete kadar 474 öğrencisi varken 1923–1933 yılları arasında sayı 2.599'a ulaşmıştır. 1932 yılına kadar 352 öğretmen yetiştirmiştir. Cumhuriyet

¹⁹⁸ Kaya, s. 173.

¹⁹⁹ *Bursa 1934 İl Yıllığı*, s. 20.

²⁰⁰ Salih Bilen, ile 03/03/2006 Salı günü saat 10.00'da yapılan görüşme.

döneminde 306 kişi okulu bitirmiştir. 1934 yılı başında okulun kütüphanesinde 3.150 kitap vardır. Aynı yıl okulun müdürü fizik kimya öğretmeni olan Cemal Bey'dir. Baş Muavini öğretim teknikleri öğretmeni Nuriye Hanım'dır. Muavin Beden Eğitimi öğretmeni Naciye Hanım'dır. Okulda 23 öğretmen ve 5 memur görev yapıyordu. Okulun Haysiyet Divanı, Hilâl-i Ahmer Gençlik Derneği, Talebe El Birliği isimlerinde öğrenci kulüpleri vardı.²⁰¹Bursa Kız Muallim Mektebi 1949 yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Bursa Kız Lisesi olarak değiştirilmiştir.

Mezunları arasında Bursa'nın ilk kadın belediye başkan yardımcısı Zehra Budunç ve 1950'li yıllarının milletvekillerinden İffet Hanım bulunmaktadır.²⁰²

Bursa Ziraat Mektebi

Ziraat Ameliyat Mektebi, Bursa Mıntuka Ziraat Mektebi ve en son Bursa Ziraat Mektebi adını alan okul 1891 yılında açılmıştır. Hamitler Köyü, Topaloğlu Mehmet Ağa'nın arazisi kamulaştırılarak burada okul yapılmıştır. Mektebin 100 dönüm arazisi vardır. 1934 yılında okula devam eden öğrenci sayısı 46'dır.²⁰³ Okulda isteyen Bursa'lı çiftçilere uygulamalı olarak modern tarım teknikleri öğretilmiştir.²⁰⁴

Bursa Sanat Mektebi

Yoksul gençlere sanat öğretmek için Pınarbaşı'nın Filibos Mahallesi'nde 1868 yılında Bursa Valisi Hacı İzzet Paşa tarafından yaptırılmıştır. 1897'de bugünkü yerine taşınmıştır (Tophane Endüstri Meslek Lisesi).²⁰⁵

Cumhuriyet döneminde yeni binalar eklenmiştir. 1927 yılında çıkan yangında marangozhane tamamen yanmış, Vali Fatin Bey marangozhaneyi tekrar düzenlemiştir. 1933 yılında okul bünyesinde açılan sergi büyük beğeni toplamıştır. 1934 yılında 25 elektrik motorunun çalıştığı bu okula halk ve işçiler için 500 öğrencinin devam ettiği bir

²⁰¹ a. g. e. , s. 24.

²⁰² Bayhan Çubukçu, "Yıl 1918 Bursa Kız Öğretmen Okulu Öğrencileri ve Çağdaşlık Yolunda İlk Toplu Hareket", *Bursa Araştırmaları Vakfı Dergisi* ,sy.11, 2005, s. 27-28.

²⁰³ *Bursa 1934 İl Yılığ*,s.25.

²⁰⁴ Ahmet Ömer Erdönmez, "Ziraat Metebi", *Bursa Araştırmaları Kent Tarihi ve Kültür Dergisi*, Bursa Hâkimiyet Gazetesi Matbaası, sy. 2, Aralık 2003, s.32.

²⁰⁵ Ahmet Ömer Erdönmez, "Tophane Endüstri Meslek Lisesi", *Bursa Araştırmaları Kent Tarihi ve Kültür Dergisi*, Bursa Hakimiyyet Gazetesi Matbaası, sy. 3, Kasım 2003, s. 26.

kurs açılmıştır. Aynı yıl okulun 194 öğrencisi vardır. Bunların 64'ü torna-tesviye, 35'i dokumacılık, 5 elektrik, 31'i demir ve 53'ü marangoz ve doğrama bölümü öğrencileridir.²⁰⁶

1943–1944 öğretim yılında motor atölyesi açılmış resim, elektrik ve makine ressamlığı bölümleri eklenmiştir. 7 Nisan 1947 tarihinde yeni bina açılmış, eski binaya Birinci Erkek Sanat Enstitüsü, yeni açılan binaya İkinci Erkek Sanat Enstitüsü adı verilmiştir. Okulun günümüzdeki adı ise Bursa Tophane Anadolu Meslek Lisesi, Teknik Lisesi ve Endüstri Meslek Lisesi'dir.

Necatibey Kız Enstitüsü

Fransızlara ait Pere Assamption Okulu'nun binası satın alınarak açılan okul, önce Özel Kız Hayat Mektebi, 1929 yılından itibaren ise Necatibey Kız Enstitüsü adıyla eğitim vermiştir. Okula dönemin Milli Eğitim Bakanı Necatibey'in adı verilmiştir. 1930–1931 öğretim yılında müdiresi Melek Hanım'dır. 1932-1933 yılında 162 öğrencisi olan okul, aynı öğretim yılı sonunda 16 mezun vermiştir. Okulun 1934 yılı bütçesi 25.985 lira'dır. 1940 yılında eski binanın dışında yeni bir binanın eklenmesiyle okul genişletilmiştir. Okulda şapka, dikiş, nakış ve resim atölyeleri vardır. Her yıl öğrencilerin el işlerinin tanıtıldığı bir sergi açılır.²⁰⁷ Enstitüye bağlı Hanımlar Akşam Mektebi 1931 yılında açılmıştır. Eğitimi 2 yıl olan bu okulun 1934 yılı itibarı ile 200'den fazla öğrencisi ve 5 öğretmeni vardır.

İpekçilik ve Böcekçilik Okulu

Bursa'da ipekböcekçiliği konusunda eğitim veren ilk okul Setbaşı'nda 1888 yılında inşa edilen binada açılmıştır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında kalite ve üretim miktarı bakımından iyice gerileyen koza ve tohumculuğu canlandırmak için Cumhuriyetle birlikte Fransa'dan kelebekler getirilmiştir. Tohum ıslahı projesi ile Bursa genelinde beş kontrol memurluğu kurulmuştur.²⁰⁸

İpekböcekçiliği konusunda araştırmalar yapmak amacıyla açılan bu okul, 1926 yılında Düyun-u Umumiye'nin katkısı ile hükümete geçen binada eğitimine devam

²⁰⁶ *Bursa 1934 İl Yıllığı*, s. 27.

²⁰⁷ *a.g.e.* , s. 30.

etmiştir. Okulun 1930 yılındaki müdürü Dr. Tahir Ertuğrul Bey'dir. Muavinleri Aziz ve Akif Beylerdir. Okulun bir fizyoloji, bir ipek laboratuvarı, bir kimyahanesi ve bir de kütüphanesi vardır. Ayrıca okulda bir müze, dut ve çiçek bahçesi vardır. Okul her yıl 4 aylık böcekçilik kursu açmaktadır. 1933 yılına kadar 691 öğrencinin kayıt olduğu okuldan 245 öğrenci diploma almıştır.²⁰⁹

Bayram Sarıcan bu konuda, "*Ben 6.5- 7 yaşlarındaydım. Bu arada epey fakirlik çektik İlk mektebi Hoca Ali Zade, şimdiki Atatürk İlkokulu'nda okudum. Uzun süren bir hastalık sebebiyle iki sene ara verdim. Süleyman Çelebi İlkokulu'ndan dışardan sınavla bitirip, diploma aldım. Osmangazi Ortaokulu'nu dışardan bitirdim. İpekçilik Okulu'nu Fransa açmış. Belçika da demiryolu yaptırmış. 7-8 istasyonu varmış. 99 yıl imtiyazlı işletiyorlar. Buradan satın aldıkları ipeği Mudanya'ya, oradan gemilerle Avrupa'ya aktarıyorlar. 1926'da biz devir alıyoruz ve 1971 yılına kadar devam ediyor. 1976 yılında eski bina terk edilerek Hürriyet Koza Birlik binasına taşınmışlar. Bu binanın günümüzde yıkılmaktan kurtarılması gündemde*" diyerek okulla ilgili hatırladıklarını anlatmıştır.²¹⁰

Ticaret Lisesi

1942-1943 öğretim yılında açılmıştır. Aynı yıl 173 orta ve lise birinci sınıf öğrencisi vardır. 1946 yılında okul müdürü Raşit Tunca'dır. 2. bina 1950 yılında inşa edilmeye başlanmıştır.²¹¹

Bursa Orta Orman Okulu

Ormancılık Okulu ilk olarak İstanbul Bahçeköy'de Yüksek Orman Okulu binasında açılmıştır. İki yıl Orman Fakültesi ile aynı binada eğitim veren okul daha sonra Bursa'ya taşınmıştır.²¹² 1939-1949 yılları arasında Saatçi Köşkü'nde eğitim vermiştir. Bu bina 1949 yılında Orman Bölge Müdürlüğü binası olarak kullanılmıştır. Günümüzde ise Ormancılık Müzesi'dir.

²⁰⁸ Kaya, s.178.

²⁰⁹ a.g.e. , s. 32.

²¹⁰ Bayram Sarıcan ile 07.03.2006 saat 13.00'de yapılan görüşme.

²¹¹ Aladağ, s. 36.

²¹² Kaya, s.179.

4. Özel Okullar

Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin 1922'de çıkardığı Mekatib-i Hususiye Nizamnamesi'ne göre okul açmak için valiliklerden izin alınması gerekmektedir. Buna göre yabancı okullar eğitimlerine devam edebiliyorken yeni okul açmalarına izin verilmiyordu.²¹³

Bursa'daki özel okulların isimleri şöyle idi: İsmail Hakkı Bey yönetiminde Kız Hayat Mektebi, Zehra Hanım Yönetiminde Bizim Mektep, Mustafa Bey yönetiminde Reyhan Mektebi, Zehra Hanım yönetiminde Rehber-i Tahsil Mektebi, İsmail Bey yönetiminde Zirai ve Sanayi Makinist Okulu, İkbâl Hanım yönetiminde Halı Tezgâhhanesi, Saniye Hanım yönetiminde Türk Kadınları Biçki Yurdu, Rukiye Hanım Yönetiminde İdman Evi Gece Dersleri, Hilmi Bey Yönetiminde Halk Mektebi, Miss Cebilson yönetimindeki Amerikan Okulu idi.²¹⁴

Bu dönem başında Bursa'da açılan özel okullar Bizim Mektep, Rehber-i Tedris, Hadiki İrfan 1930 yılına gelmeden kapanmış, 1945'de ilk özel okul "Özel Yeni Okul" açılmıştır.

Özel Yeni Okul 1942 yılında İhsan Çizakça tarafından Gökdere Caddesi'nde kiralanarak 7 öğrenci ile eğitime başlamıştır. Bursa'nın ilk özel okuludur. Türkiye'nin 3. orta dereceli özel okulu olması bakımından önemlidir.²¹⁵ 1926 yılında Bursa'da 11 özel okul vardı. Bunların 5'i anaokulu, 20'si Resmi İptidai, 5'i Türk, 2 Musevi, 2'si Amerikan okulu idi. Bu okullarda 5.176' sı erkek ve 3.699'u kız olmak üzere toplam 8.875 öğrenci vardı.

B. KÜTÜPHANELER

Cumhuriyetin ilk yıllarında kütüphanelerin çoğu tekkelere aittir. Bursa'daki belli başlı kütüphaneler şunlardı. Eyne Bey Medresesi Kütüphanesi, Umurbey Kütüphanesi, Ulu Camii Kütüphanesi, Emینیye Dergâhı Kütüphanesi, Emirsultan Kütüphanesi, Baba Efendi Kütüphanesi, Molla Yegan Kütüphanesi, Haraççoğlu

²¹³ *a.g.e.*, s. 180.

²¹⁴ *1927 Bursa Vilayeti Salnâmesi*, s. 437.

²¹⁵ Aladağ, s. 37.

Kütüphanesi, Moralı Kütüphanesi, Kurşunluoğlu Kütüphanesi.²¹⁶ 1927 Bursa Vilayet Salnamesi'ne göre Bursa'daki kütüphaneler ve kitap sayıları şöyleydi:²¹⁷

Kütüphaneler	Basma	Yazma	Toplam
Moralı	95	363	458
Emir Buhari	244	261	505
Eşrefzade	21	391	417
Emiriye	65	191	256
Baha Efendi	286	204	490
Mevlevihane	114	49	163
Hüsametdin	10	46	56
İsmail Hakkı	71	101	172
Maarif Vekâleti	123	-	123
Orhan Camii	926	674	1601
Orhan Camii(ek)	189	11	200
Hüseyin Çelbi	265	895	1160
Kurşunluoğlu	96	103	199
Ulu Camii	1652	1912	3564
Haraççızade	86	1585	1671

Bursa'da dağınık ve uygun olmayan yerlerdeki kütüphanelerde, Arapça-Farsça, doğa bilimleri, edebiyat, tarih, coğrafya , sağlık, askerlik, güzel yazı, okuma-yazma öğrenimi, matematik, hukuk gibi çeşitli konularda yazılmış kitaplar bulunmaktaydı.²¹⁸ 1925 yılında Tekke, Zaviye ve Türbelerin kapatılmasından sonra tekke kütüphanelerinden toplanan kitaplar koruma altına alınmıştır. Daha sonraki yıllarda Eminiye, Haraççioğlu, İsmail Hakkı Bursevi, Moralı, Emir Sultan, Hüsametdin Bursevi

²¹⁶ Kaya, s.161-163.

²¹⁷ *Bursa Vilayet Salnamesi 1927*, s. 314.

²¹⁸ Yılmaz Akkılıç, "1923'ten 1998'e Bursa", *Cumhuriyet Sürecinde Bursa, Olay Basın Yayın, Bursa 1998*, s. 21.

ve Kurşunluoğlu Kütüphaneleri Bursa Eski Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi altında birleştirilmiştir.²¹⁹

Cumhuriyetin ilk yıllarında en büyük kütüphane 1910 yılında kurulan Milli Kütüphane idi. Cumhuriyet döneminde bu kütüphane gelişmiştir. 1924 yılında Milli Kütüphane'ye bir yılda 4.747 okur gelmiştir.²²⁰ 1925 yılının ilk altı aylık döneminde Milli Kütüphaneye 3.211 okur gelmiş, bu okurların 1.111'i memur, 513'ü subay, 226'sı esnaf ve üçü sarıklı hocadır. Kütüphanede en çok okunan tarih kitaplarıdır. Milli Kütüphane, pazartesi günleri sadece bayanlara açıktır. Bu kütüphanenin bütün kitapları sigortalı idi.²²¹ 1934 yılında kütüphanedeki kitap sayısı on bindir. Bunlar arasında Fransızca ansiklopediler ve yeni harfle çıkmış çok kıymetli kitaplar da vardır. Kütüphane Atatürk Caddesinde Maarif Müdürlüğü ile aynı binadadır ve bu müdürlüğe bağlıdır.²²² CHP'nin de 3.000 kitaplık kütüphanesi bulunmaktaydı. Bu kütüphane ile ilgili Yılmaz Akkılıç şunları söylemiştir²²³: *“Ahmet Vefik Paşa Tiyatrosu'nun olduğu yer Halkeviydi. Halkevi binası parafetli tek kattı. İki kat sonra eklendi. Açık yazlık salon gibi bir yerdi. Halkevinin iki bölümden oluşan mükemmel bir kütüphanesi vardı. Biri büyükler diğeri çocuklar içindi. Halkevleri kapatılınca iki türlü ziyana uğradı. Yöneticiler tepkiyle bazı şeyleri alıp götürdüler, kalanlar İl Halk Kütüphanesi'ne devrediliyor. Onların arkasındanda giden gidiyor. O dönemin kitapları arasında Milli Eğitim Bakanlığı yayını olan kitaplar da vardı.”*

1934 yılında açık olan kütüphanelerden biri de Belediyenin karşısında Orhan Camii içinde yer alan Orhan Camii Kütüphanesi'dir. Haftanın her günü açık olan kütüphanede 5 000 adet kitap vardır. Fazıl Ahmet Paşa, Hüseyin Çelebi ve Kurşunluoğlu kütüphaneleri kitapları buraya nakledilmiştir.

Orhan Camii yanında yer alan Umumi Kütüphane'de 4.445 adet kitap vardır. İsmail Hakkı, Eşref zade, Abdullah Rumi, Emir Sultan, Hüsamettin, Moralı, Emiriye, Baba Efendi, Mevlevihane ve İmam Hatip Kütüphaneleri'nin kitapları burada toplanmıştır. Orhan Camii'nin içinde yer alan diğeri bir kütüphane Haraççioğlu

²¹⁹ Kaya, s. 184.

²²⁰ *Ertuğrul*, 4 Şubat 1924.

²²¹ Kaplanoğlu, , s. 284.

²²² *Bursa 1934 İl Yıllığı*, s. 35.

Kütüphanesi'dir. 1 400 kitabın ve kıymetli yazmanın olduğu kütüphane 1934 yılında henüz hizmette değildir. Bu kütüphaneye Hoca Rağıp Kütüphanesi de denilmektedir. Aynı tarihte halka açık olan bir başka kütüphane de Ulucami Kütüphanesi'dir. Caminin içinde yer alan çoğu eski el yazısı olan 6.000 adet, Abdullah Efendi vakfından bu kütüphaneye aktarılmıştır.²²⁴

C. BASIN

Basın çok önemli bir eğitim aracıdır . Atatürk bu konuda şunları söylemiştir: *“Basın, milletin genel sesidir. Bir milleti aydınlatma ve ona doğru göstermede, bir milletin muhtaç olduğu fikrî gıdayı vermekte, özetle bir milletin hedefi mutluluk olan ortak yönde yürümesinin sağlanmasında basın, başlı başına bir kuvvet, bir okul, yol göstericidir.”* Atatürk devrim ve ilkelerinin ışığında halkın eğitilmesi ve bu ilkelerin geniş kitlelere yayılması, benimsetilmesi hedefi Cumhuriyet basınının temel amacı olmuştur.²²⁵ Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Bursa basını da bu amaca hizmet etmiştir.

1. Matbaalar

1864'te Sultan Abdülaziz'in isteği üzerine Bursa'da Vilayet Matbaası kurulmuştur. Bu matbaa kurulduğunda basım işi el tezgâhlarında yapıyordu. 1887'de hurufat tezgâhı yerine hurufat ve pedal makineleri, taş tezgâhlar yerine de 1907 yılında litoğraf makinesi kullanılmaya başlanmıştır. Bursa'da matbaanın gelişmesinde Mektupçu Halil Rifat Bey ile Matbaa Müdürü Mustafa Beylerin büyük hizmetleri olmuştur.²²⁶ Matbaada basılan kitaplar arasında, 34 adet Vilayet Salnamesi, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Yunan Fecayii, Beş ciltlik Kanunlarımız yer almaktadır. Cumhuriyet sonrasında bu matbaa kendi binasına taşınmıştır.²²⁷

²²³ Yılmaz Akkılıç ile 07.03.2006 Cuma günü saat 14.00'te yapılan görüşme.

²²⁴ *Bursa 1934 İl Yılığ*, s. 35.

²²⁵ Tezcan, s.48.

²²⁶ Kaya, s. 184.

²²⁷ *a.g.t.*, s.184.

Bursa’da, 1910’da kurulan Muin-i Hilâl Matbaası bir müdür, bir baş mürettep, bir makinist ve iki mürettepten oluşan kadrosu ile hizmet veriyordu. Orhaniye Matbaası (1919) ve Kardeş Matbaası (1924) Bursa’daki diğer matbaalardır.²²⁸

2. Gazeteler

Osmanlı Devleti’nde çıkan ilk Türk gazetesi Tercüman-ı Ahvâl’dir. Bu gazetenin yayınlanmaya başladığı 1790 tarihinden tam dört yüz yıl önce Avrupa’da Venedik’te yazılı haberler “Gazetta”ların satılmasına başlanmıştı.²²⁹

Tercüman-ı Ahvâl’in çıktığı tarihte Bursa’da henüz gazete yayınlanmamaktaydı. 19 Şubat 1869 tarihinde Bursa’nın ilk gazetesi Hüdâvendigar yayınlanmaya başlanmıştır. Bu gazete iki defa isim değiştirerek 1926’da Resmi Bursa, 1937’de Bursa adlarını alarak 1953’e kadar yayınlanmış ve Türkiye’nin en uzun ömürlü gazetelerinden biri olmuştur.²³⁰ Bursa’da 1910- 1926 yılları arasında, Müdafaa, Mücadele-i Milliye, Cehd; 1912–1928 yılları arasında Hukuk Abad, Yavuz, Yaprak ve Telgraf gazeteleri çıkarılmış ancak ne yazık ki hiçbir nüshaları günümüze ulaşamamıştır. Yine Yurt, Asri Çiftçi, Kevkep, Yoldaş gazetelerinin hiçbir örneği günümüze ulaşamamıştır.

İşgalden sonra Bursa'nın en önemli gazetecileri 36 gün tutuklu kalarak yargılanmış, 2 işbirlikçi gazeteci dışında diğerleri suçsuz bulunmuştur. Bu dönemin en önemli gazetecileri Vasıf Necdet, Rıza Ruşen, Salih Münir ve Musa Ataş’tır.²³¹ 1910 yılından itibaren yayın hayatında olan Bursa’nın önemli gazetelerinden Ertuğrul, Milli Mücadele’ye verdiği destekten dolayı Yunanlılar tarafından 1920’de kapatılmış, gazetenin müdürü Mümtaz Şükrü Bey tutuklanmıştır. Bu gazeteye Milli Mücadele dönemi içinde işgalcilerin bütün engellemelerine rağmen çok talep olmuştur. 12 Eylül 1922 Salı günü tekrar yayınlanmaya başlayan gazete 1926 yılına kadar basılmıştır. Muin-i Hilâl matbaasında basılan gazetenin fiyatı 5 kuruştur.²³² Haftada 3 gün yayınlanan bu gazetenin sahibi Abdullah Bey idi. Gazete 1927 yılında kapatılmıştır.

²²⁸ *Bursa Vilayeti Salnamesi 1927*, Bursa 1927, s.334.

²²⁹ Mustafa Tayla, *Bursa Basını (1868- 1983)*, Bursa Gazeteciler Cemiyeti Yayını, Bursa 1997, s. 7.

²³⁰ *a.g.e.*,s.9.

²³¹ Raif Kaplanoğlu, *Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Bursa (1879-1926)*, Avrasya Etnografya Yay., İstanbul 2006, s. 280-281.

²³² Turgay Akkuş, “Kurtuluşun Sonra Bursa’da Yayınlanan İlk Gazete Ertuğrul”, *Bursa Araştırmaları Kent Tarihi ve Kültürü Dergisi*, sy.1,Mayıs 2003, s. 17.

İşgal dönemi zaman zaman ara vermekle birlikte yayınını sürdüren veya yeni başlayan gazeteler şunlardır: Kevkeb (1921), İntibah (1921), İntibah-Yoldaş (1921), Hakikat (1921 sonu), Kardaş (1921), Arkadaş(1922)²³³. 1923'ten 1925 yılına kadar geçen iki yıl boyunca basında ciddi bir kısıtlama olmamıştır. Bursa'da 1925 yılına kadar yayın yapan gazeteler İslamcı-Sosyalist izlenim veren Kardaş, Yoldaş, Arkadaş gibi adlarla çıkmıştır. 1925–1946 yılları arasında Bursa basını ülke genelindeki gibi resmi yayın yapmıştır. 1925 yılında Şeyh Sait Ayaklanması'dan sonra çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu uygulamaları neticesi Yoldaş, Kardaş, Arkadaş ve Yeni Fikir gazeteleri aynı yıl, Yeşil Yurt 1927 yılında kapatılmıştır.²³⁴ Takrir-i Sükûn Kanunu ile 1928 yılına kadar sansürlü bir basın yaşamı söz konusudur. Kanun gereğince hükümete ait olan gazete çıkarmak için izin almak zorunluluğu 1931'de kaldırılmış 1938'de yeniden getirilmiştir. Bu dönem gazete haberleri içinde en çok rejime ve yöneticilere övgü ve toplumsal- ekonomik haberler yer almaktadır. Gazeteler bulunabilen kâğıtların cinsine göre farklı ebatlardadır.

Hakkın Sesi (1932), Bursa Sesleri (1934), Açık Ses(1936), Ant (1945), Doğru (1946), Yarın Pazar (1946), Hacı Ağa (1946), Hacıvat (1947), Halkın Dili (1948), Bursa Dellalı(1949), Ormancı Gazetesi (1949), Bursa (1937), Hakimiyet Milletindir (1950) gazeteleri Bursa'da çıkarılan diğer gazetelerdir.²³⁵ 1925-1945 arası dönemde Bursa gazetecileri: Vasıf Necdet Bey (Aray), Yordan Süreyya Bey, Nasuhi Esat Bey, Rıza Ruşen Yücer, Derviş Edesen, Musa Ataş, Faik Anafarta, Sedat Ataman'dır.²³⁶

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Cumhuriyet Halk Partisi'nin çok partili hayata geçme kararı ile birlikte devrim ilkelerini savunan yeni gazete ve dergiler çıkarılmasına karar verilmiş, Ant gazetesi bu amaçla yayına başlamıştır. Bu gazete CHP'nin ülke genelinde yayın yapan Ulus ve Hâkimiyeti Milliye gazetelerinin yerele yansımasıdır.²³⁷ Demokrat Parti'nin yayın organı ise Doğru gazetesidir. Ant 1945 yılında yayına başlamıştır. 1946 yılında Demokrat Parti'nin kurulması ve partinin yayın organı olan

²³³ Yılmaz Akkılıç, "Bursa Basın Tarihi Üzerine Bir Deneme", *Bursa Defteri*, Bursa Gazeteciler Cemiyeti Yayını, Haziran 2006, s. 37.

²³⁴ *a.g.m.*, s.38.

²³⁵ *Bursa Ansiklopedisi*, c. 2, s.427.

²³⁶ Akkılıç, *a.g.m.*, s.39.

²³⁷ *Bursa Ansiklopedisi*, c.1, s. 213.

Doğru gazetesinin yayınlanmaya başlanmasıyla Bursa basının da siyasal tartışma dönemi başlamıştır.²³⁸ 1945–1950 yılları arasında Ant ve Doğru, 1950 başından itibaren Ant ile Hâkimiyet rekabet halindedir.

Bursa'nın kültürel ve folklorik değerlerinin ortaya çıkarılması için çok önemli olan 1932'den itibaren Bursa Halkevi'nin yayın organı olan Uludağ Dergisi 1951 yılında kapanmıştır.²³⁹

Bursa'da çıkan gazetelerin tirajı ve halkın gazetelere ilgisini 1941 yılında Bursa Gazetesi'nde muhabir olan Mustafa Tayla şöyle anlatıyor:²⁴⁰ “*Bursa'da o zamanlar yerli gazete yoktu, mahalli gazete daha doğrusu. İstanbul gazeteleri gene bu günkü gibi geliyordu. Ve okuyucu da pek öyle fazla değildi yani. Kimse özenmiyordu Bursa'da bir gazete çıkarsın diye. Cesaret edemiyordu belki de. Çünkü İstanbul gazetelerinin hepsi geliyordu. Sonra yavaş yavaş halk da alışmaya başladı mahalli gazetelere... Bursa'da haftalık gazete vardı, Bursa Gazetesi. O da resmi gazete gibi bir şeydi. Ondan sonra yavaş yavaş gazeteler başlama şekline girdi. Ama iki gazete vardı. Böyle başladık gazeteciliğe...O zamanlar gazete tirajları bahsedilecek durumda değildi adet olarak, resmi kurumlara giderdi. Ondan sonra halk içinde meraklı olanlar alırdı. Öyle muntazam bir artış olmadı hiçbir zaman... Bursa'da devamlı çıkan bir Bursa bir de Ant gazetesi vardı. Ant uzun süre devam etti. Onunla biraz işte rekabet yapar pozisyondaydık. Ama rekabetten çıkan toplam rakam da bir şey değildi yani...*”

İstanbul gazeteleri Bursa'ya geç geliyordu. Vapurla İstanbul'dan Mudanya'ya gelen gazeteler, oradan gazeteler Başbayii Ali Haydar Bey'in bu iş için tahsis ettiği bir kaptı kaçı ile Bursa'ya naklediliyor ve piyasaya çıkış saati 13–13.30'u buluyordu. Hava muhalefeti olduğu günlerde ise gazetelerin piyasaya çıkışı hemen hemen akşam saatlerini buluyordu. Hatta bazen ertesi güne kalıyordu. Bu durum mahalli gazetelerin sürümünü bir ölçüde arttırıyordu. İkinci Dünya Savaşı yıllarında satışlar artmıştır.²⁴¹ Dr. Ali İhsan Futacı Cumhuriyet'in ilk yıllarında Bursa'daki gazete satışları ile ilgili

²³⁸ *a.g.m.*, s.40.

²³⁹ *Bursa Ansiklopedisi*, c. 1, s.212.

²⁴⁰ Demet Çoraklı Yıldız, “Mustafa Tayla ile Yapılan Söyleşi”, *Bursa Defteri*, Bursa Gazeteciler Cemiyeti Yayını, Haziran 2006, s.23-24.

²⁴¹ Tayla,,s.110.

şunları anlatmıştır:²⁴² “ Ziraat Bankası’nın olduğu tarafta köşede gazeteci Ali Haydar’ın dükkânı vardı. İstanbul gazeteleri Mudanya üzerinden buraya gelirdi. Gazete satan yerler yoktu. Dükkâna gelen paketler açılır, 10–15 kadar müvezzi (dağıtıcı) mukavva aralıklarına sıkıştırdıkları gazeteleri koltuklarının altına alırlar ve şehrin içine dağılırlardı. Dükkânlardan, evlerden, yoldan geçenler satın alırlardı. Bağırarak satarlardı. 42-48’de Tıp Fakültesinde okurken akşamüstü akşam gazeteleri çıkardı. Akşam postası derlerdi. Cinayet vb. haberler verirlerdi. Bu gazeteleri de çocuklar satıyorlardı. Bursa’da “Hâkimiyet”, ”Doğru” gazeteleri vardı. Mahalli gazete olarak Bursa Sesleri diye bir gazete çıkardı”.

1947 yılında Ant gazetesinin baş yazarı daha sonra da sahibi olan Derviş Sami Taşman Bursa halkının gazetelere olan ilgisi için şunları söylemiştir: “Maalesef ilgi çok azdı, Yani halk okumayı sevmeydi, hala da okumayı sevmeyen bir milletiz. Yani gazete çıkarıyorduk ama kaç tane basıyorduk şimdi ne söylesem yalan olur, 1000 taneydi, fakat çoğu satmadan geri gelirdi, biz de gelenleri dağıtırdık... Bir gazeteci olarak halktan her zaman büyük itibar gördüm. Hiçbir şekilde aşağılanmadım. Demokrat Partililer olsun, Halk Partililer olsun. Halk gazetecilere itibar ederdi, yardım ederlerdi ama gazete okumazlardı.”²⁴³

Derviş Sami Taşman’ın çıkardığı Ant gazetesinin tirajı 1948 yılında 6500 kadardır. Ancak yarısı ücretsiz dağıtıldığı için gerçek tirajı yansıtmaz. Ant gazetesi Taşmanlar’a satıldığında tirajı 2000’e iner bu gerçek tirajdır. Derviş Taşman da Bursa’lı birçok gazeteci gibi zarar etmiş, bir çok zeytinliğini satmak zorunda kalmıştır.²⁴⁴

Kısaca özetleyecek olursak Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren Bursa yerel basını Tüm ülkede olduğu gibi Cumhuriyet ideolojisine uygun yayınlar yapmıştır. İnkılâpların halk tarafından benimsenmesi ve batı tarzı modern hayatın yerleşmesinde bu dönem çıkan gazeteler büyük pay sahibidir.

²⁴²Ali İhsan Futacı ile 03/03/2006 Cuma günü saat 15.00’te yapılan görüşme.

²⁴³Demet Çoraklı Yıldız, “Derviş Sami Taşman ile Yapılan Söyleşi”, *Bursa Defteri*, Bursa Gazeteciler Cemiyeti Yayını, Haziran 2006, s. 31-32.

²⁴⁴Raif Kaplanoğlu, “Bursa Basınında Tiraj”, *Bursa Defteri*, Bursa Gazeteciler Cemiyeti Yayını, Haziran 2006, s.56.

3. Dergiler

Bursa'nın ilk süreli yayını ise 1887 yılında Feraizcizâde Mehmet Şakir tarafından onbeş günde bir yayınlanan edebi dergi Nilüfer'dir. Bu dergiden 58 yıl sonra 1945 yılında Necatibey Kız Enstitüsü öğretmenlerinden Fahri Dalsar her hafta aynı adla "İş, Sanat, Tarih ve Yolcu" dergisi çıkarmıştır. İncelediğimiz dönem içindeki süreli yayınlar sırasıyla; Fevâid, Bursa Sergisi, Bursa Mecmuası, Uludağ, Klinik, Nilüfer, Demet, İpek, Işık, Yeşil Bursa, Asri Çiftçi, Acarspor, Topspor, Spor Haberleri dergileridir.

D. TOPLUMSAL KURUMLAR

1. Bursa Halkevi

Bursa Halkevi, 19 Şubat 1932 tarihinde tüm ülkede aynı gün açılış yapılan 14 Halkevinden bir tanesidir.²⁴⁵ Başkanı Dr. Osman Niyazi Bey'in dışında yönetimde yer alan diğer üyeler şunlardır: Av. Hulusi, Maarif Müdürü Fakir, Muallim Raşit, Sporcu Faik, Kız Muallim Mektebi Müdürü Cemal, Hayri ve Müzeden Veli Beylerdi.

1933 yılında üye sayısı 250'si aktif olmak üzere 600, 1934 yılında 53'ü bayan 1037 üye, 1935 yılında 1224, 1937 yılında 1326, 1941 yılında 1735 kayıtlı üyesi vardı. Üyeleri daha çok devlet memurları idi. 134 farklı meslek sahibi üyesi olan Halkevi Bursa'nın toplumsal yaşamının etkileşimini kolaylaştırmıştır.²⁴⁶

Setbaşı'ndaki Türk Ocağı binası Halkevi'nin ilk yeridir. Bu bina yeterli olmayınca Vali Şefik Soyer'in başkanlığında kurulan bir heyet düzenlediği proje yarışmasının birincisine 69.825 liralık halk yardımıyla yeni Halkevi binasının yapımına başlanır. 15 Temmuz 1940 yılında tamamlanan bina bu günkü Ahmet Vefik Paşa Tiyatro Binası'dır. Halkevi "İmparatorluktan Cumhuriyete geçişi temsil edencesine Cumhuriyet Meydanı'ndadır".²⁴⁷ Çalışmalarıyla Bursa'nın sosyal ve kültürel yaşamına çok yararlı olmuştur.

²⁴⁵ Mine Akkuş, "Bursa Halkevi", *Bursa Araştırmaları Kent Tarihi ve Kültürü Dergisi*, sy.4, Şubat 2004, s.4.

²⁴⁶ Akkuş, *a. g.m.*, s.5.

²⁴⁷ *a.g.m.*, s. 6.

Bursa Halkevi'nin Ocak 1935 yılından Şubat 1950 yılına kadar 99 sayı olarak yayınladığı “Uludağ Dergisi” dönemin en önemli kültür araçlarından birisidir. Mart ayında 100/1 mayıs ayında 101/2 şeklinde yayınlanan dergi, 1936-1937 yılları arasında çıkardığı 6 9. sayıları Türkün adıyla yayınlanmıştır. Dergi önceleri üç ayda sonra iki ayda bir çıkmıştır. Türk dili, tarih, coğrafya, felsefe ve güncel konular başta olmak üzere “Bursa'nın iktisadi, jeolojik, kültürel yapısını konu alan yazılar; imparatorluktan ulus-devlete geçiş aşamasında yeni rejimin oluşturmuş olduğu “ortak ideallerin” Bursa halkı tarafından paylaşılmasını, ... Cumhuriyetin kazanımlarıyla zenginleştirilerek çağa taşınmasında yine Uludağ Dergisi'nde Bursa'ya ilişkin etnografik, coğrafi, sosyal ve kültürel yazıların Bursa'nın kimliğinin gelişmesinde yadsınamaz etkileri olduğu tartışılmaz”,²⁴⁸

Halkevi Bursa'yı konu alan kitaplar yanında, “Resmi Bursa” ve “Gezi Yolu” gazetelerini de çıkarmıştır. Ant Gazetesi de Halkevi matbaasında basılmıştır. Halkevi'nin bir yıl içinde yaptığı tüm komitelerinin etkinlikleri Ant Gazetesi ve Uludağ Dergilerinde yayınlanmıştır. Halkevi'nin komiteleri²⁴⁹ şunlardır: spor, temsil, güzel sanatlar, köycülük, halk dersanesi ve kurslar, dil-tarih-edebiyat, kütüphane ve neşriyat içtimai yardım, müze ve sergi komiteleridir.²⁵⁰ Kız Sanat Enstitüsü müzik öğretmeni Saime Hanım tarafından çalıştırılan güzel sanatlar komitesi korosu Bursa ve ilçelerinde konserler vermiştir. Bu komite ayrıca İstanbul ve Ankara'dan sanatçılar davet ederek, Bursalıları Çok Sesli Klasik Batı Müziği ile de tanıştırmıştır.

Halkevi resim komitesi her yıl Bursalı karikatürist Cemal Nadir Güler'in ölüm yıldönümünde resim sergisi düzenlemiştir. Tiyatro komitesi 11 Eylül 1932 yılında Bursa'nın kurtuluş yıldönümü törenini filme çekmiştir. Spor ve dağcılık kolları Uludağ'ın turizme açılmasında önem taşıırken tarih ve müze komitelerinin yaptığı çalışmalar Bursa'ya çok önemli katkılar sağlamıştır.²⁵¹

²⁴⁸ *a.g.m.* , s.8.

²⁴⁹ Halkevi ve komitelerinin etkinlikleri hakkında daha fazla bilgi için bkz. , Mine Akkuş, “Bursa Halkevi ve Uludağ Dergileri”, *Doktora Tezi*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlke ve İnkılapları Tarihi, İzmir 2004.

²⁵⁰ *Bursa 1934 İl Yıllığı*, s. 3.

²⁵¹ Akkuş, s. 8.

Bursa Halkevi diğer halkevleri ile birlikte 1950 yılında Demokrat Parti tarafından kapatılmıştır.

2. Bursa Barosu

Barolar, hukuk mesleğinin sorunlarını ve gelişimi ile ilgilenmek üzere yerel, ulusal veya uluslararası düzeyde örgütlenen, tüzel kişiliğe sahip kamu kurumu niteliğindeki avukatlar topluluğudur.²⁵²

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat ile başlayan hukuk alanındaki reform hareketleri, hukukçuların denetlenmesini, bu mesleği seçenlerin de bir çatı altında örgütlenmesi sürecini beraberinde getirmiştir. Padişah 1879 yılında dava vekilliği ile ilgili mevzuatı taşırayı da kapsayacak şekilde genişletince, Bursa'da ruhsatlı çalışan 15 dava vekili bir araya gelerek 1909 yılında Dava Vekilleri Cemiyeti'ni kurmuşlardır.²⁵³

Hüdâvendigâr Vilayeti Dava Vekilleri Cemiyeti 1924 yılı içinde “Bursa Barosu” adını almıştır. Baronun ilk başkanı Mehmet Senih Bey'dir. 1926 yılında “Mahamat” deyimini yerine “Avukat” deyimini kullanılmıştır. 1938 yılında çıkarılan bir yasa ile gelişme sağlanmıştır.

1934 yılında baronun 1. Başkanı Kemal Ziya Bey, 2. Başkanı Ahmet Kâmil Bey'dir.²⁵⁴ 1940–1944 yılları arası Ahmet Hulusi Köymen, 1944–1946 yılları arasında Cemil Öz (2. kez), 1946–1954 yılları arasında Kemal Ziya Demirel (2. kez) baro başkanlığı yapmışlardır.²⁵⁵

3. Eski Eserleri Sevenler Kurumu

1946 yılında Halkevi Dil-Tarih Komitesi üyeleri; Vali Muavini Abdülkadir Keskin, Öğretmen Hilmi Erözden, Av. Hulusi Köymen, Öğretmen Kâzım Baykal²⁵⁶, Öğretmen Ahmet Muhtar, Tüccar Hüseyin Kocabaş, Tüccar Rıza İlova, Emekli Yarbay Necip Kartalkaya, Müze Müdürü Muavini Vecidi Koyuncuoğlu, Müze Müdürü Neşet

²⁵² Fatma Dilek Koca, “95 Yıllık Bursa Barosu”, *Bursa Araştırmaları Dergisi*, sy. 11, Bursa 2005, s. 12.

²⁵³ *a.g.m.*, s.13.

²⁵⁴ *Bursa 1934 İl Yılığ*, s.15.

²⁵⁵ *Bursa Ansiklopedisi*, Bursa Kültür ve Sanat Yay. , c. 1, s. 382.

²⁵⁶ Bu Cemiyetin kuruluşuna çok emeği geçen Kâzım Baykal için bkz. Mustafa Kara, “Vefatının 10. Yılında Kâzım Baykal”, *Bursa Araştırmaları Vakfı Dergisi*, c. 1, s.13.

Köseoğlu tarafından kurulmuştur. Cemiyetin üye sayısı zamanla artmıştır. Üyelerinin çoğu Bursa yönetim ve ticaret hayatında etkin kişilerdir.²⁵⁷

Çalışmalarına Koza Han içindeki Bayezid Veli Mescidi'nin onarımı ile başlayan bu cemiyet 57 yılda 130 eser onartmıştır. Haşim İşcan'ın valiliği sırasında kuruma oldukça nakdi yardımı olmuştur.

Vali Cahit Ortaç Hacılar Camii'nin onarım masrafını bizzat karşılamıştır. 1957 yılında onarılan Dar'ül-Kurra kurum merkezi yapılmıştır.²⁵⁸

4. Türk Tayyare Cemiyeti

Avrupa'nın havacılıktaki gelişimini savaş alanlarında kullanması ve 20. yüzyılın başından itibaren Osmanlı ordusuna bu sayede üstünlük kurması üzerine 1 Haziran 1911'de hava örgütü Harbiye Bakanlığı Fen Kıtaları ve Müstahkem Mevkiler Genel Müfettişliğinin 2. Şubesine bağlı Hava Komisyonu kurulmuştur. Böylece modern Türk havacılığının temeli atılmıştır. Havacılık alanında köklü adımlar Atatürk tarafından atılmıştır. 13 Haziran 1920 tarihli Milli Müdafaa Vekâleti nin emri ile Harbiye Dairesine bağlı Kuva-yi Havaiye Şubesi kurulmuştur. Kurtuluş Savaşı devam ederken de Türk havacıları ulusal orduya katılmış ve keşif yaparak, düşman hava saldırılarına engel olmaya çalışarak çok önemli görevleri yerine getirmişlerdir. Kurtuluş Savaşı'mızda pilot ve teknik eleman olarak 20 subay, 10 sivil pilot, 10 makinist toplam 40 havacı görev yapmıştır.²⁵⁹

*“Tayyareciler , şunu unutmayalım ki, yarının en büyük tehlikesi göklerden gelecektir”*²⁶⁰ diyen ve Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'ndaki hava savunma gücünün belirleyiciliğini çok iyi bilen Atatürk 16 Şubat 1925 Türk Tayyare Cemiyeti'ni kurdu. Bu cemiyet kurulduğu tarihten itibaren Cumhuriyet döneminin çok büyük bir halk desteği olan bir sivil toplum hareketi olmuştur. Türk ulusunun başlılarıyla 351 adet

²⁵⁷ *Bursa Ansiklopedisi*, c. 1, s. 392.

²⁵⁸ Zafer Ünver, “Eski Eserleri Sevenler Kurumu”, *Bursa Araştırmaları Kent Tarihi ve Kültürü Dergisi*, Ağustos 2003, sy. 2, Ağustos 2003, s. 45-45.

²⁵⁹ Saime Yüceer, “Atatürk'ün Güvenlik Politikasına Bir Örnek: Türk Tayyare Cemiyeti –Bursa Örgütü”, *Atatürkçü Bakış*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, yıl: 2, c.2, sy. 3, Bursa , 2003, s.10.

²⁶⁰ Yüceer, *a.g.m.*, s. 11.

uçak satın alınmıştır.²⁶¹ Atatürk 1925'ten 1938 yılına kadar havacılıkla çok yakından ilgilenmiştir. Cemiyetin kuruluşunda 10 bin lira gibi önemli bir para bağışı yaparak Türk ulusuna örnek olmuştur. Ayrıca cemiyete kaynak oluşturmak üzere sürekli gelir kaynakları sağlamıştır. Bağış, zekat, kurban derileri, tayyare pulu ve piyangosu, her paket sigaradan birini, askeri terhis belgelerinin basım ve dağıtım ücretlerini, el ve duvar ilanlarının gelirlerini, Uşak Şeker Fabrikası'nın her yılki , ürünün ilk gelirinin, İzmir ve Ödemiş'deki iki civa madeninin gelirleri ve Nutuk'un süresiz olarak basım ve satım gelirleri cemiyete mali kaynak olarak sağlanmıştır. 24 Mayıs 1935'te cemiyetin adı Türk Hava Kurumu olarak değiştirilmiştir. Pilot yetiştirmek üzere 3 Mayıs 1935'te Atatürk tarafından açılan Türkkuşu Genel Müdürlüğü gençler tarafından sevinçle karşılanmıştır. Atatürk havacılığı manevi kızı Sabiha Gökçen'e de özendirmiş, Sabiha Gökçen Türkiye'nin ilk kadın pilotu olmuştur. Türk Tayyare Cemiyeti'nin kurulduğu tarihte Bursa şubesi de açılmıştır. Cemiyetin genel amacı doğrultusunda askeri ve sivil havacılığı tanıtmak, sevdirmek, ihtiyaç duyulan araçları çoğaltmak için faaliyete geçti. Bursa'nın ilçelerinde de şube açan cemiyete Bursa halkı büyük destek vermiştir. Aynı yıl içinde yardım amaçlı bir Tayyare Piyangosu düzenlemiştir. 27 Ağustos 1925 tarihinde Bursalılar'ın cemiyete yardımı 14.100 liraydı. ²⁶²Cemiyetin 1933 yılında 18 791 lira olan geliri 1934 yılında 476 653,56 liraya çıkmıştır. 1934 yılında 9 üyesi olan cemiyetin müdürü Dr. Ali Kemal Bey'dir.²⁶³ Cemiyet Ziraat Mektebi civarında satın aldığı iniş alanını Hava Kuvvetleri'ne hediye etmiştir. Şehir merkezinde bir sinema ve tiyatro binası da yaptırmıştır. Türk Tayyare Cemiyeti 1930 yılında düzenlediği yarışma sonucunda Mimar Arif Hikmet Koyunluoğlu'nun projesi birinci seçilerek yapına başlanan bina 1932 yılında tamamlanmıştır. Açılışına Bursalılar'ın çok büyük ilgi gösterdiği bina da o dönemin çok sevilen tiyatro sanatçısı Raşit Rıza ve arkadaşlarının sergilediği "Kurt Ağzında Kuzu" adlı oyunu sergilenmiştir.

Tayyare Sineması'nın yapılması Bursa kültür hayatına çok önemli bir hareket getirmiştir. O yıllarda lise öğrencisi olan Ergun Kağıtçıbaşı Tayyare Sineması için şunları söylemiştir: "*Bursa Tayyare Sinemasını yaptırdı. En güze giysilerimizi giyerek*

²⁶¹ *a.g.m.*, s. 12.

²⁶² *a.g.m.*, s. 20.

²⁶³ *Bursa 1934 İl Yıllığı*, s. 6.

*cumartesi akşamları bu sinemaya gitmek adeta bir şölendi. Üç dört tane sinema, üç dört tane de yazlık sinema vardı. Demek ki toplumda bir kültürel uyanış başlamıştı. Bu uyanış geç kalmış bir uyanıştı. Bu fakirliğin un ufak ettiği bir toprak vardı. Bu toprak fakirliğin dışında durağan, emekliler şehri diye denirdi. Demek ki hayat çok sade, patırtısız, çok uzun olunca yaşamda çok parasız oluyor. Hiçbir fatura ödemededen varlıklı olunamaz. Bursa çocukluğumda öyle bir şehirdi...*²⁶⁴

Bursalılar'ın bu cemiyete dolayısıyla cemiyetin güvenlik amacına verdikleri destek uçak alım kampanyalarına büyük ilgi göstermelerine sebep olmuştur. Bu kampanyaya ilginin çok olmasının ve il, ile ve köylerin yardım yarışına girmelerinin bir sebebi de yardımı yapan yerin uçağa isim olarak verilmesiydi. Gelir düzeyi en düşük olan Orhaneli İlçesi'nin dahi 2 uçak aldığı bu kampanyaya katılan diğer yerler, dolayısıyla aldıkları uçaklar; Yeşil Bursa Uçağı, Yenişehir Uçağı, Karacabey Uçağı'dır. Atatürk Havacılığa Türk Halkının verdiği destek için, "*Efendiler, milletimizin ülke savunmasına gösterdiği özel ilgiye şükran borçluyuz, yurttaşların kendi girişimleriyle vücuda getirdikleri Tayyare Cemiyeti, az zamanda verdiği semerelerle umut vaat etmektedir.*"²⁶⁵ demiştir.

Özetle Bursa halkının zorunlulukları olmamasına rağmen Türk Tayyare Cemiyetine yaptıkları yardımlarda güvenliğe verdikleri önem, ilk kadın pilot Sabiha Gökçen'in Bursalı olması gibi sebeplerle birlikte ve en önemlisi Atatürk'e duyulan inanç olmuştur.

5. Himaye-i Etfal Cemiyeti

Günümüzdeki adı Çocuk Esirgeme Kurumu olan bu cemiyet, çalışan annelerin çocuklarına ve fakir çocuklara bakmak için kurulmuştur. Muradiye ve Setbaşı'ndaki fabrikalarda çalışan işçi annelerin çocuklarına aynı semtlerde açılan iki kreşle hizmet veren bu cemiyetin başkanı Dr. Rıza Tahir Bey'dir.²⁶⁶ Bakım karşılığı çok düşük bir ücret alınırdı. 30-50 kişilik sınıflarda çocuklara oyun, eğlence vb. etkinlikler yaptırılır, ayrıca çok kısıtlı olanaklara rağmen sabah ve ikinci kahvaltısı verilirdi.

²⁶⁴ Ergun Kağıtçıbaşı ile 15/03/2006 Çarşamba günü saat 13.00'te yapılan görüşme.

²⁶⁵ Yüceer, s.13.

²⁶⁶ *Bursa 1934 İl Yılığ*, s. 7.

6. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti

1912 yılında kurulan bu cemiyetin günümüzdeki adı Kızılay'dır. 1934 yılında Ali Raif Bey'in başkanı olduğu cemiyetin 1933 yılındaki geliri 7 521,55 lira idi. Bu paranın 4 522 lirasını merkeze göndermiştir. 1933 Muradiye yangınında zarar görenlere yardım yapılmıştır. Kışın şiddetinden köylerine dönemeyen dağ köylüsü 179 kişiye yatacak yer ve yiyecek yardımı yapılmıştır.²⁶⁷

7. Dağ Sporları Kulübü

1933 yılında Atatürk Caddesi'nde faaliyete başlamıştır. Uludağ yoluna yaptığı sığınak işaretler ve emniyet tertibatları Uludağ'ın kış sporları gelişimi açısından önemlidir.

8. Bursa Türk Musikisi Cemiyeti

1949 yılında Yeşil'de kurulmuştur.²⁶⁸ Burhanettin Türe, Hayri Terzioğlu, Nevzat Perkün, Reşat Esmer, Rıza Sel, İhsan Akiner tarafından kurulan bu cemiyetin ilk hocaları; Ekrem Yöntem, Yaşar Kızılay ve İzzet Gerçeker'dir. Zeki Müren, Recep Birgit, Burhan Dikencik, Cahit Peksayar, Musa Kumral, Mustafa Sezer, Santuri İbrahim, Neyzen Selahattin, Rıza Özeyer, Hıfzı Vurtop, Mümin Salman, Yıldırım Gürses, Erdinç Çelikkol, Cemiyetin yetiştirdiği sanatçılardan bazılarıdır.²⁶⁹

9. Türk Kadınlar Birliği

1924 yılında Atatürk'ün kız kardeşi Makbule Atadan ve Nezihe Muhittin tarafından kurulan derneğin devamıdır. 1949 yılında Bursa şubesini açan derneğin başkanı Dr. Behiye Olgaç'tır. Derneğin amacı Türk kadınlarının haklarını korumak ve her alanda eşitlik sağlamak için çalışmaktır.²⁷⁰

²⁶⁷ *a.g.e.* s. 4.

²⁶⁸ *Bursa Belediyesi Konservatuvarı*, Bursa Belediyesi Konservatuvar Müdürlüğü (tarihsiz), s. 2.

²⁶⁹ Ali Aksoy, "Bursa'nın Müzik Bağında Gezinti", *Bursa Defteri* sy. 2, Haziran 1999, s. 77.

²⁷⁰ *Bursa Ansiklopedisi*, c. 2, s.362.

10. Bursa Gazeteciler Cemiyeti

1948 yılında kurulmuştur. Başkanı Musa Ataş'tır. Faruk Taşkiran, Derviş Edesen, Lütfi Can, Müfit Ataç, İsmet Bozdağ, Sebahattin Çıracıoğlu, Baki Güzey, İsmet Tonca gibi isimler de kurucuları arasındadır.²⁷¹

Bunların dışında Cumhuriyetin ilk yıllarında Tiyatro Sevenler Derneği Bursa Şubesi, Türk Yükselme, Milli Tasarruf ve İktisat, Ziraat Mektebi Mezunları, Avcılar Kulübü, Muallimler Birliği, Demirtaş Gençler Spor Derneği, Sebat İdman Yurdu, İdman Yurdu gibi cemiyet, kulüp ve birlikler de vardır.

²⁷¹ Necati Akgün, *Son Yüzyılın Bursa Olayları ve Anıları* , Print Ofset, Bursa 1994, s. 209.

III. BÖLÜM: ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE BURSA'DA GÜNDELİK YAŞAM (1923-1950)

A. ULAŞIM

“Vilayet Nafia Baş Mühendisliği Gazi Paşa Caddesi'nde yeni Tayyare Binası'nın üst katında Ziraat ve Baytar Müdürlükleri ile dairede bulunmaktadır.²⁷²

Kadrosu şöyledir: Baş Mühendis Behçet Bey, mühendisler Zeyver, Arif, Hüseyin ve Namık Beyler, Baş Fen Memurları: Arif Mehmet, Saffet, Arif Hikmet, Bülent Turgut, Hüsnü, İsmail Hikmet, Bekir Sıtkı Beyler Baş Katip Rahmi Bey, Muhasip Hüseyin Bey, 2 Katip ve 1 ambar memuruydu. Mühendishanenin bir silindir garajı ve bir levazım ambarı vardır.

Bursa vilayeti 1934 Mali senesi başında yolların durumu aşağıdaki cetvelde gösterilmiştir.²⁷³

Yolların İsmi	Toplam(km)	Şose(km)	BozukŞose(km)
Bursa- Mudanya	30.750	22.030	8.720
Mudanya- Trilye	11.500	-	11.500
Trilye- Karaağaç	30.500	-	30.500
Mudanya-Bursa	6.600	-	-
Bursa-Gündoğdu	13.750	-	13.750
Bursa-Karacabey	65.000	32.340	32.660
Çatalhan-Apolyant	5.500	-	5.500
Bursa-Mustafakemalpaşa	63.750	24.216	-
Karacabey-Bandırma	24.216	10.850	-
Karacabey-Mustafakemalpaşa	19.850	8.000	9.000
Mustafakemalpaşa-Susıgırlıyolu	18.000	-	10.000
Karacabey-Boğaz Yolu	24.000	14.700	7.500
Bursa-Gemlik Yolu	34.000	8.000	19.900
Gemlik-Orhangazi Yolu	18.000	-	-
Orhangazi-Yalova	7.500	15.600	33.400
Gemlik-Yenişehir	35.500	3.050	15.750
İznik Gölü Yolu	3.050	4.750	33.400
Bursa-Yenişehir Yolu	55.000	-	15.750
Yenişehir-İznik Yolu	24.500	17.500	10.000
İznik-Mekece Yolu	10.000	19.145	10.000
Yenişehir-İnegöl	27.500	1.085	14.155
İnegöl-Bursa	33.300	-	21.915

²⁷² *Bursa 1934 İl Yıllığı*, Hazırlayan: Sedat Ataman, Bursa Vilayet Matbaası, s. 20.

²⁷³ *a. g. e.*, s 21

İnegöl-Karaköy	23.000	-	22.000
İnegöl-Osmancık Yolu	22.000	19.500	4.400
Çitli Yolu	4.400	5.000	49.500
Bursa-Orhaneli Yolu	69.000	-	10.000
Uludağ-Zirve Yolu	24.500	12.000	0.640
Otel Yolu	0.640	0.928	-
Çitli Yolu	12.000	0.720	1.672
Bursa-Orhaneli Yolu	2.600	-	-
Uludağ-Zirve Yolu	3.424		

“Cumhuriyetin ilk yılında 142 m. toprak yol tesviyesi, 709 metre tamirat, 4 ahşap köprü yapılmışken, 1937 yılında 11.225 m yol tesviyesi, 10.796 m şose tesviyesi, 25.454 m tamirat, 30 kağır köprü yapılmıştır”.²⁷⁴ Hızlı ve modern Trak vapurunun Bursa ile olan bağlantısının sağlanması ve Mudanya-Bursa arasındaki şosenin asfalt yapılması için çalışmalara başlanmıştır. Uludağ’ın oteller bölgesinden itibaren şose zirveye doğru 65 km daha uzatmış ve bütün yollar uluslararası işaretlerle işaretlenmiştir.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde devlet ekonomiyeye müteşebbis olarak katılırken, millileştirme girişimlerinde bulunmuştur. Bursa-Mudanya demiryolu bu dönem satın alınmıştır.²⁷⁵

Cumhuriyetin ilk yıllarında Bursa’dan İstanbul’a iki yolla gidilirdi: Mudanya Yolu ve Yalova Yolu.

Mudanya yolu ile Bursa’ya gelmek için Tophane Rıhtımından her gün 9.30’da Vapurculuk A.Ş.’nin vapuruna binilir, bu vapur 4,5-5 saatte Mudanya iskelesine gelirdi. Vapur ücretleri 1. mevki kamara 225 kuruş, 2.mevki 150 kuruş, güverte ücreti ise 75 kuruştur.²⁷⁶ Vapurdan inen yolcular, iskelenin önünde bekleyen otobüs ve otomobillere binerlerdi. Otobüs ücreti kişi başına 50 kuruş, kaptı-kaçtı ücreti ise 65 kuruştur. Özel otomobiller ise belediye tarafından belirlenen tarifeye göre 500 kuruştur. Vapurdan inenlerin Bursa’ya geldiği bir başka araç da trendir.²⁷⁷ Tren Mudanya’dan Bursa’ya 1

²⁷⁴Fatma Kesiriklioğlu, “Bursa’daki Kıtıadi Kurumların Gelişimi Üzerine Tarihsel Bir İnceleme (1935-1955), *Yüksek Lisans Tezi*, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 1999, s .18

²⁷⁵Hamza Eroğlu, *Türk İnkılap Tarihi*, Savaş yay., Ankara 1990, s.293.

²⁷⁶ *Bursa 1934 İl Yıllığı*, s. 43.

²⁷⁷ Bir ara Fransız bir firma tarafından işletilen Bursa-Mudanya demiryolu, Bursa bölgesi ürünlerinin başta Avrupa olmak üzere diğer yerlere aktarılmasını sağlamıştır. Merinos, Demirtaş gibi istasyonları

saat 45 dakikada ulaşırdı.²⁷⁸ Otobüslerin Bursa'ya geliş süresi ise 45 dakika idi. Tren ücretleri 1. mevki 75 kuruş, 2. mevki 60 kuruş, 3. mevki ise 35 kuruştur.²⁷⁹ Tren için Acemler, Merinos ve Demirtaş uğranılan istasyonlardı.²⁸⁰

Ali İhsan Futacı Bursa-İstanbul ulaşımı için şunları söylemiştir: ²⁸¹ “*Mudanya-Bursa arasında dar hat bir tren yolu vardı. Pazarları 6.20’de kalkardı. Tenezzüh treniydi. Açık vagonları vardı. Millet Mudanya’ya gider, denize girer, tekrar Bursa’ya dönerdi. İki saatte gidilirdi. Sabahleyin yer bulmak için Cumartesi gecesinden trende yatanlar olduğunu işitirdik.*

Yıldırım Çekirge arasında belediye otobüsü vardı. Maksem’e vasıta yoktu. Çok iyi hatırlarım. Çünkü bizim orada yazlık evimiz vardı. Tohumculuk yapardık, dedemle birlikte vasıta olmadığı için yokuşu yayan çıkardık.

İstanbul’a vapurla gidilirdi. Dedemle iplik almaya giderdik. 32–35 arası Mudanya’dan vapur 5.30–6.00’da kalkardı. Saatte 4-5mil hızla giderdi. Asya ve Bartın vapurları vardı. 1938’den sonra yenileri geldi. O yıl üç vapur Sus, Marakas, Trak sefere başladı. Trak II. Cihan harbi sırasında battı. Bunlar üç saatte İstanbul’a giderdi. Saat12’de İstanbul’da rıhtıma adım atardık. Sürati 16 mildi. İlk süratli vapuru o zaman gördük. Ondan evvel altı, yedi saat de giderdi”.

Yılmaz Akkılıç ise Bursa-Mudanya Demiryolu için şunları söylemiştir: “*Bursa–Mudanya arasında dar hat bir demiryolu çalışıyordu. Genellikle aksardı. Aşağıdan boğuk vuuu diye bağırdı mı, o zamanın ulaşım aracı olan faytonlar, parke taş döşeli yoldan istasyona doğru harekete geçerci. Kırbaçların şak sesleri trenin sesiyle birlikte duyulurdu. İnönü Caddesi’nden aşağıya bu günkü hal istasyonunun oraya giderler, yolcuları alır, getirirlerdi. Bursa-Mudanya tren yolculuğu sırasında çocuklarının çişi gelen yolcular trenden iner, sonra tekrar yetişir trene binerdi. 1949’da tren seferleri bitti. 1951’de tamamen kaldırıldı. Bu trenin yazlık vagonları da vardı. Bir gün yolculuk*

olan bu demiryolunun kaldırılması düşüncesi 21 Temmuz 1948 tarihli Ant Gazetesi’nde de yer almıştır. 10 Temmuz 1953 tarihinde işletmeden kaldırılmıştır.

²⁷⁸ Mudanya-Bursa demiryolu için bkz. “Mudanya-Bursa Demiryolu”, *Bursa Defteri*, sy. 11, Aralık 1999, s. 28-31.

²⁷⁹ *Bursa 1934 İl Yılığ*, s. 44.

²⁸⁰ *Bursa Tarih ve Kültür Yolu Canlandırma Projesi 2*, Osmangazi Belediyesi, Bursa 2006, s.33-34.

²⁸¹ Ali İhsan Futacı ile 03/03/2006 Cuma günü saat 15.00’te yapılan görüşme.

*sırasında yolcunun birisi sevgilisine üzüm koparıp vermişti”.*²⁸² Borçbakan tren için: “*Mudanya'ya İsaat 45 dakikada trenle gidilirdi. Belçikalılar yolu epey uzatmışlar. Merinos'a gelen tren, Minareli Çavuş Köyü'ne oradan Geçitten tepeye çıkar, Yörüük Ali Köyüne oradan tekrar aşağı inerdi. En güzel plaj bugün Siemens'in bulunduğu yerdi. İstasyona yakındı”* demiştir.²⁸³

Trenin son durağı Demirtaş İstasyonu, otobüslerin ise Ulucami idi. İstanbul'dan Yalova yolu ile Bursa'ya geliş Adalar İskelesinden binilen vapur ile olurdu. Buradan sadece yaz mevsiminde sabah ve akşam, kış mevsiminde ise yalnız sabahları vapur bulunmakta idi. Vapur ücretleri 1. mevki gidiş-geliş 60 kuruş, 2.mevki 45 kuruştı.²⁸⁴

Cahit Anğ Bursa'nın ulaşımı ile ilgili şunları anlatmıştır: *Ulaşım çok rahattı. Araç çok azdı. Araçla giderken yoldan yürüyenlere selam verirdiniz. Ulaşım aracı olarak faytonlar ve brıçkalar vardı. Faytonlar biraz daha pahalıydı. Arkası maroken (keçi derisi) kaplı koltukları vardı.*

Uludağ'da kayakçılığı Beceren Otel'le Mehmet başlattı. 1939-40'lı yıllar. Oteline “Odun Palas” derlerdi. Kadınlar ile erkekler ayrı koğuşlarda kalırdı. Büyük bir varilden soba yanardı. Birde beden terbiyesine ait Dağcılık Kulübü'nün oteli vardı. Yani iki otel vardı. Sonra Büyük Otel yapıldı. Bu otel daha lükstü. Uludağ'a otobüsle çıkılırdı. Bir yaz ailemle Çobanbey'de kamp kurmuştuk. Tek bir otobüs vardı. Bununla çıkıp çadır kurduk. Ağustos olmasına rağmen gece buzun üzerinde yatıyorum zannettim. İstanbul'a daha çok zenginler giderdi. Yol müsait değildi. Ulaşım eski yoldan yapılırdı. Yalova yolu yoktu. Bu günkü Sönmez binasının altından, dağların arasından, toz toprak içinden gidilirdi. Biz arkadaşlarla İstanbul'a gittiğimizde o yoldan dönmeyelim diye geceyi İstanbul'da geçirirdik. Sabah Mudanya'ya vapurla dönerdik. Mudanya'dan taksile Bursa'ya dönerdik. Yol tozlu ydu. Camları açmasanız sıcakta bunalırdınız. Camları açarsanız toz toprak içinde kalırdınız. Taksiler beş kişilikti. Yolcularını evlerinden alırdı. Bursa küçük olduğundan herkes bir birini tanırdu. Maksem'deki müşteriye alır, sonra çekirgedeki müşteriye alırdı. Şoför, yolculuk sırasında toz yemeyelim diye hep öndeki arabayı geçmeye çalışılırdı. 1945-50'li yıllardı. 1939-

²⁸²Yılmaz Akkılıç ile 07/03/2006 Salı günü saat 11.00'de yapılan görüşme.

²⁸³ Cihan Borçbakan ile 18/02/2006 Cumartesi günü saat 11.00'de yapılan görüşme.

40'lardada otobüsler vardı ancak tahta karoserli çok ilkel araçlardı. Bursa Eskişehir arası altı saattir. Ağıl Dağı denilen mevkiden, virajlı yollardan gidilirdi. Ulaşım iptidaiydi.

Bursa'da şehir içi ulaşım 1940–1943 arası çok rahattı. Cadde (Atatürk Caddesi)'nin ortasında üç arkadaş rahatça yürüyebiliyorduk. Arkamızdan gelen fayton yanımızdan geçebilirdi. Şehir o kadar tenha idi.

Akşamüstü Setbaşı-Postane arasında tur atmak, hava almak, giyim kuşamı göstermek gibi bir adet vardı. Saat altı yedi arası. İnsanlar birbirlerine karşı gayet saygılıydılar.

Mudanya'da şimdi Montanya Oteli'nin olduğu yer istasyondur. Oradan kalkan tren Bursa'da şimdiki halin bulunduğu yere gelirdi. Orası son istasyondur. Tren yolculuğu çok güzeldi. Açık ve kapalı vagonları vardı. Kapalı vagonlarda kırmızı kadife kaplı koltuklar vardı. Dörder kişilikti. Bu bölümde yolculuk biraz daha pahalıydı. Genelde insanlar havada yaz olduğunda, açık vagonları tercih ediyorlardı. Meyve bahçelerinin içinden geçerek yolculuk yapmak çok güzeldi. 1936–50 arasıydı. Treni sonradan kaldırdılar. O dönem mahalli gazeteler trenin kaldırılmasını çok eleştirdiler. ABD ile Marshall anlaşması yapılmıştı ve karayolları yapılacaktı. Demiryolu ekonomik değil diye düşündüler. Oysa o yol günümüz için güzel bir metroydu. Şimdi Geçit'e kadar uzatmaya çalışıyorlar".²⁸⁵

Bursa'ya Yalova üzerinden gelmek için, vapurdan Bursa'ya kadar otobüs için 100 kuruş, kaptıkacılar 125 kuruş, özel otomobiller ise 12-15 lira ücret almaktaydılar. Yalova'dan hareket eden otobüsler 45 dakika içinde Orhangazi'ye, yarım saat sonra Gemlik'e, 1 saat sonra da Bursa Ovasına gelirlerdi. Otobüslerin şehir içi durağı Anadolu Garajı (günümüzde Hüzmen Plaza) idi. Yılmaz Akkılıç, bu konuda şunları söylemiştir: "1948'de Ankara'ya direkt otobüs seferleri başladı. Şimdiki Hüzmen Plaza'nın olduğu yer Anadolu Garajıydı ve otobüsler oradan hareket ederdi. Ankara yolcu ücreti 20

²⁸⁴ Bursa 1934 İl Yıllığı, s. 45.

²⁸⁵ Cahit Anđ ile 22.02.06 Çarşamba günü saat 10.30'da yapılan görüşme.

liraydı. 1926'dan itibaren 149 ve 153 numaralı otobüslerle gidilirdi. Eskişehir'den trene binilirdi".²⁸⁶

Aziz Nesin de 1948 yılında sürgün cezası nedeniyle Bursa'ya gelişini anılarında anlatmıştır. Anadolu Garajı'nda otobüsten inmiş, Dağcılık Kulübü'nün karşısında Güven Oteli'nde 2,5 liraya kalmıştır.²⁸⁷

Cumhuriyetin ilk yıllarında şehir içi ulaşım şöyle idi: Ulucami'den çekirgeye 10 dakikada bir otobüs vardı. Bu otobüslerin kişi başı ücretleri 10 kuruştı. Çekirge'ye otomobiller 40 kuruşa giderlerdi. Cihan Borçbakan'ın verdiği bilgilere göre Bursa'nın ulaşımı şöyle idi: *"O zaman Ankara'ya gidiş şöyleydi: Karaköy'e gitmek için burdan önce otobüsle Bozüyük'e kadar gidilir sonra trene binilirdi. Tren gece bir iki gibi gelirdi. Koç'un Ankara seferleri 1950'den sonra başladı. Eskiden Ağıl Dağı'na çıkardık. Polatlı'dan değil Sivrihisar yakınındaki Mihalıççık'dan gidilirdi. Haymana ve Ankara'ya varılırdı. Yol 9 saat sürerdi. 1944-45 yıllarında Bursa'da 74 fayton, 12 tane briçka (tek atlı araba), 19 tane özel araba, 22 tane taksi vardı. Taksiler Ulucami önünde ve Anadolu Garajında yolcu beklerdi. Yenişehir'den, İznik'ten, Bilecik'ten gelen otobüsler Çancılar çarşısında Abdi Ağa'nın Hanına gelirlerdi. Allah rahmet eylesin çok iyi bir adamdı Abdi Ağa. Gemlik'ten gelen arabalar da, Orhangazi'den gelenler de Gemlik Hanı'na gelirlerdi. Bu han yeni yola inerken bu gün Vatan Hastanesi'nin tam karşısındaydı. Batı yakasından gelen at arabaları Selamet Hanı'na gelirlerdi. Bu han, Merkez Bankası'nın bulunduğu yerdeydi. Gürsu, Adaköy arabaları Şeref Oteli'nin olduğu yere gelirdi. Köylerin özel arabaları yoktu. Faytoncuları vardı. Batıdaki köylerin arabalarının şehre ulaşımı İzmir yolu çok kötü olduğu için zordu. Bursa'ya oradan kömür gelirdi. Kömürcüler çok enteresan adamlardı. İlginç yaşantıları vardı. Kömürcülerin arabaları çift atlı brandalıydı. Şehre gelir gelmez kömürlerini hemen satarlar, arabalarını Selamet Hanı'na çekerlerdi. Kömürcü Ali Efendi vardı. Çok dürüst bir adamdı. Dr. Osman Seyreği yetiştiren adamdır.*

Rıza Çağlayan istasyon şefiydi. 1945'lerden bahsediyorum. Herkes yemeğini getirirdi. Balık boldu. Özellikle Armutlu'dan Keçikaya'dan çıkan balıklar motorlarla

²⁸⁶ Akkılıç, **a.g.g.**

²⁸⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Aziz Nesin, **Bir Sürgünün Anıları**, Adam yay., 8. Basım 1982.

*Mudanya'ya getirilirdi. Mudanya'da vapurun kalkış saatleri ayrı bir bayram yeriydi. Sus, Marakas, Trak adlarında üç vapur vardı. Bunlar1946'da alındılar. 3 saatte İstanbul'a giderlerdi. Perşembeleri İmralı'ya uğrarlar mahkûm alır veya bırakırlardı bu yüzden geliş 3,5 saati bulurdu. İstanbul'dan 6' da kalkan vapur, 12'de Bursa'daydı. Bursa'dan 4'te giderdi. Bursa'dan Mudanya'ya 1 otobüs, 2 kaptıkaçtı yani şimdiki minibüs vardı. Ali Keskin'in 38 kişilik otobüsü vardı. Kebapçı İskender'in yanındaki yazıhaneden kalkardı. 45-50'li yıllarda. Mudanya'ya trenle gidenler Merinos istasyonundan binerlerdi. Mudanya minibüsleri durağı Osmanlı Bankası'nın arkasındaydı”.*²⁸⁸

Ankara'dan Bursa'ya gelmek için trenle Eskişehir ya da Karaköy'e gelinir, Hazır bekleyen otobüslerle Bursa'ya ulaşırdı. Karaköy-Bursa arası 150 kuruş, Eskişehir-Bursa arası 200 kuruş, Ankara-Bursa arası otobüs tarifesi 500 kuruştı.

İzmir'den Bursa'ya gelmek için tren yolculuğu ile Balıkesir'e gelinir, istasyonda bekleyen otobüslerle 200 kuruşa Bursa'ya gelinirdi.²⁸⁹

Bursa otobüs taşımacılığı, şehirlerarasında özel kişiler tarafından yapılmakta idi. Kamil Koç; Bursa-Mudanya yolcu otobüsleriyle başladığı seferlere 1933 yılında Chevrolet, Dodge, Owerland marka otobüslerle Bursa-Ankara arasında devam etmiştir.²⁹⁰ Kamil Koç otobüslerinin dışında Kaleli'lere ait “Sus”, isimli bir otobüs de şehirlerarasında yolcu taşımacılığı yapmaktaydı.²⁹¹

Şehir içinde Çekirge'den Ulucami'ye, Demirtaş İstasyonu'na, Muradiye'ye, Yeşil'e, Maksem'e, Yıldırım'a, Demirkapı'ya araba ve otomobiller vardı. Otomobiller özel olduğundan arabalara göre 5-10 kuruş daha pahalı idi. Ergun Kağıtçıbaşı Cumhuriyetin ilk yıllarında Bursa şehir içi ulaşımını şöyle anlatmıştır: “*Toplasanız 50 tane araba vardı. Bu arabaların plakalarını, modellerini, kimlere ait olduklarını ezbere biliyorduk. 14-15. yüzyıllarda nüfusu İstanbul'dan fazla olmuş, Venedik'li Cenevizli, Arap, Ermeni, Yahudi, bütün dünya milletlerinin yaşadığı kozmopolit bir dış ticaret*

²⁸⁸ Borçbakan, *a.g.g.*

²⁸⁹ *Bursa 1934 İl Yılığ*, s. 47.

²⁹⁰ “Motorlu Kara Taşımacılığının Öncüleri”, *Bursa Defteri*, sy.16, Aralık 2002, s. 78.

²⁹¹ Osman Kaleli, *Bizim Mahalle Anılarında Molla Gürani Mahallesi*, Altan Matbaası, İstanbul 2006, s. 46.

şehrinin günün birinde çocukları sokaktan geçen arabaların kimlere ait olduğunu bilebilecek kadar gerileme yaşanmış Bursa'da. Bu nereden geliyor, işgal yıllarındaki eziyetler, sıkıntılar, Kurtuluş Savaşı'ndaki sıkıntılar ve arkasından Cumhuriyetin ilanından sonra birikmiş bir kapital olmadığı için sanayileşmeye geçişteki zorluklar. İşte devletin eliyle Merinos, İpekiş fabrikalarının yaratılması o dönemdedir. Atatürk'ün fevkalade ileri görüşlülüğüyle bir varlıklı eşraf sınıfı yaratabilme, yani bugünkü sosyal katmanlar bir burjuva sınıfı, fabrikada çalışan bir işçi sınıfı yaratabilmek amacıyla yavaş yavaş politikalar filizlenmeye başlıyor.

Dedemi çok iyi hatırlıyorum evimizin bahçesinde Ford marka arabaların eski bir modeli vardı. Dolma lastik tekerlekli, kornası yanında olan kırmızı bir arabamız vardı. Varlıklı bir aileden geliyor olmamıza rağmen yaşadığımız hayat basit ve durağandı.

Bursa'dan Çekirgeye şimdiki Tophane yokuşunun başında iki tane dolmuş vardı. 8-10 tane belediye otobüsü vardı ve at arabaları, faytonlar vardı.

Ulaşım, İstanbul'a nasıl gidilirdi çok iyi bilirim çünkü liseyi İstanbul'da okudum. İki tür imkânımız vardı. Mudanya'ya kadar dolmuşlarla giderdik. Sus, Marakas ve Trak isimli üç vapur vardı. Trak daha sonraları Bandırma tarafında battı. Üç saat süren vapur yolculuğundan sonra vapurlar İstanbul Karaköy Tophane rıhtımına yanaşırlardı. Giderken Armutlu'ya uğruyorlardı. Dönüş öğleden sonra, İstanbul'dan kalkar akşamüzeri Mudanya'ya dönerdi. Bu vapurlarla seyahat çok güzeldi. Öğlen yemek ,çay servisi yapılırdı. Birinci ve ikinci mevkisi vardı. Bu denizden gidişti. Diğer yol Yalova'ydı. Ulucami'nin avlusunda bulunan otobüs yazıhanelerinden otobüse binilir iki saatte Yalova'ya gidilirdi. Osman Ege, Kamil Koç vardı. Birde benzin istasyonu vardı. Şimdiki Ziraat Bankası'nın önünde otobüs durağı vardı. Halin oradan geçen yoldan Yalova'ya gidilir, Boğaz vapuru tarzındaki vapurlarla İstanbul'a Galata köprüsüne varılırdı. Giderken adalara uğrardı. Tekrar adalara uğranıp Yalova'ya dönülürdü. Vapurdan çıkanlar otobüslerde yer bulabilmek için koşarlardı. İlk otobüs dolup kalkardı. Biraz daha paralı olanlar beş kişilik dolmuşa binerlerdi. Otobüs 2,5 lira ise dolmuş 7,5 lira idi. Bunun bir konforlusu daha vardı. O da Tayyara Sineması'nın yanında galiba şimdi resim galerisi oldu-orada 11.40 Moda Taksi

yazıhanesi vardı. İsminizi, adresinizi yazdırırdınız, beş kişi gece 4.30'da evinden alınır, 7.30 vapuruna yetişilir, 9.30'da İstanbul'da olunurdu. Babam İstanbul'a bu şekilde çok sık giderdi. Karaköy'de ki dükkânlara siparişleri verir, akşam 6.30 vapuruna biner gece 12'de evde olurdu.

Ankara'ya gidiş şimdiki Çimento fabrikasının önünden gidilir, Ağıl Dağından geçilir, Bozüyük üzerinden gidilirdi. 10–11 saatte gidilirdi. Tahta karoserli otobüsler çalışıyordu. Birde ulaşım aracı olarak Bursa-Mudanya arasında bir demiryolu vardı”.

Salih Bilen 1935–1945 yılları arasındaki Bursa-Ankara ulaşımı için şunları söylemiştir: “Ankara'ya şöyle gidilirdi: Bilecik'in Karaköy istasyonu vardı. Buraya kadar kaptı kaçtı veya Kamil Koç'un otobüsleriyle giderdik. İstanbul-Ankara trenini beklerdik. Tren gece gelirdi. Ankara'dan dönüşte yine aynı şekilde Karaköy'den otobüse binerdik ve Bursa'ya gelirdik”.²⁹²

1940'lı yıllarda Uludağ'a çıkmak için bir yol da Dağcılık Kulübü önünden kayakların ve diğer eşyaların yüklendiği katır yolculuğuydu. Gökdere Boğazı'nın yamaçlarından geçilerek 2–3 saat içinde Elma Çukuru'na oradan da Karakol mıntikasına ulaşıyordu. Kayaklar takıldıktan 3–4 saat sonra Oteller mıntikasına varılıyordu.²⁹³

Yine 1940'lı yıllarda şoför adayları üç aylık kurslara devam ederek sürücü belgesi alabiliyorlardı. Bursa Setbaşı'nda açılan “İsmail Hakkı Şoför Mektebi” bu kurslardan bir tanesidir. Kursun açılışı basın yoluyla halka duyurulmuştur.²⁹⁴

B. KILIK-KIYAFET

Osmanlı yenileşmesi içinde modernleşme sürekli toprak kaybedildiği için orduda yapılan yeniliklerle başlamıştı. Bu yüzden Osmanlı Batılılaşması kendi toplumsal dinamikleri olan bir yenilenme değil, yeni bir toplumsal imaj oluşturmak gayretidir.²⁹⁵ Tanzimatla birlikte siyasi alanda merkezi bir devlete ulaşmak, askeri

²⁹² Salih Bilen ile 07/03/2006 Salı günü saat 10.00'da yapılan görüşme.

²⁹³ Hayri Gürmeriç, “Uludağ'a Yolculuk”, *Bursa Araştırmaları Kent Tarihi ve Kültürü Dergisi*, sy. 10, Bursa, 2005, s. 13.

²⁹⁴ Ant Gazetesi, 21 Temmuz 1948.

²⁹⁵ Nevin Meriç, *Osmanlı'da Gündelik Hayatın Değişimi (Adab-ı Muaşeret 1894-1927)*, Kaknüs yay., İstanbul, Mart 2000, s. 46.

alandaki sürekli bir ordu kurmak hedeflenirken batının günlük kültürünü Osmanlı toplumuna şeklen aktarma dönemi başlar. Avrupai tarzda giyinme, yaşama moda müzik ve mimari yenilikler bu değişimin en çok göze çarpan alanlarıdır. Basının da yaygınlaşmasıyla batılılaşma Osmanlı sosyal kültürel yapısında bir süreç olarak devam eder.²⁹⁶ Bu gelişmeler neticesi toplum hayatında birbirlerini dışlayan yaşama biçimleri ortaya çıkmıştır. I. Meşrutiyetle birlikte batılı yaşam tarzı ulaşım ve haberleşme imkanlarıyla birlikte artmış, bunu destekleyen yazarlar batılı bir orta sınıf yaratmayı amaçlamışlardır. 1894 yılında Ahmet Mithat Paşa Avrupa Adab-ı Muaşeretî'nin nasıl olacağı ile ilgili bir kitap bile yazmıştır.²⁹⁷

Toplumsal hayatta değişim kamusal alanda kıyafette Avrupa'ya uymakla kendini göstermiştir. Batılı gibi görünmek için önce kıyafet değişmelidir ancak siyasal simge olan başlığa dokunulmamıştır. Avrupa'daki Jön Türklerin bu dönemde Osmanlı'ya mualefet etmek için kalpak ve fes yerine şapka giymeleri bu dönemdedir. Bu durum kıyafette batılılaşmanın siyasal simge olduğunu gösterir.²⁹⁸

Cumhuriyet'in ilanından sonra 25 Kasım 1925 tarihinde Atatürk'ün Kastamonu'da başlattığı kılık- kıyafet devriminin ilk basamağının şapka olması, kanun eksenli olarak toplum hayatında resmi kurumlarda zorunlu olarak fes yerine şapka giyilmesi kararını veren Türkiye Cumhuriyeti'nde batılılaşmanın devlet politikası olduğunu gösterir. Osmanlı dönemi batıyı taklit düzeyini geçmeyen batılılaşma Cumhuriyet dönemi devlet politikası olmuş ve kısa sürede bunu zaten yaşam biçimi haline getiren aydın ve memur kesiminin desteği ile toplumun geneline yayılmıştır.²⁹⁹

Fesin yerine şapka giyilmesi ile ilgili olarak Nuri Parlakoğlu şunları söylemiştir: *“Fes giyerdik eskiden, ben de giydim fesi. Atatürk fesi kaldırdı. Bazı hocalar vardı, onlar derdi ki, “şapka giyen gâvur”. Atatürk de çıkarmış şapkayı “Ben Müslüman mıyım?” “Müslüman sını” demiş. Tutmuş şapkayı giymiş, “Gâvur mu oldum? Bu çaput parçası mı dini değiştirir?”*³⁰⁰

²⁹⁶ Meriç, *a.g.e.*, s. 48.

²⁹⁷ *a.g.e.*, s.49.

²⁹⁸ *a.g.e.*, s.54.

²⁹⁹ *a.g.e.*, s.55.

³⁰⁰ Saime Yüceer, *Tanıkların Anlatılarıyla Bursa Tarihi (Sözlü Tarih Arşivi 1919-1938)*, Uludağ Üniversitesi Basımevi Müdürlüğü, Bursa 2005, , s.72.

Osmanlı kadını kıyafette batılılaşmayı erkek egemen toplum yapısı ve örfi kabuller sebebiyle özel alanda takip edebilmiş, modern kıyafetleri çarşafının altına giyerek sokağa çıkabilmiştir. Bunun bir göstergesi de fotoğraflarda başı açık olan kadınların sokakta çarşafı olmalarıdır. Cumhuriyet dönemi kadın da yeni devleti temsil etti için aynı batılı görüntüye sahip olmalıdır.³⁰¹ Cumhuriyet dönemi uygulamaları kadın ve erkeği aynı paralel toplum yaşamında buluşturmuştur. Toplum hayatında dini kabuller ve semboller azalmış ve kadın kamusal alana doğru kaymıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Bursa'da insanlar nerelerden giyinirlerdi? diye düşününce çarşılar akla gelmektedir. Bursa'da Osmanlı'da olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de yegane alışveriş mekanı Kapalıçarşı'dır. Çarşı dışında alışveriş yapılan hanlar olsa da Bursa halkı günlük, düğünlük, bayramlık, çeyizlik ve hemen her türlü gereksinimini Kapalıçarşı'dan karşılamaktadır. Meliha Akbulut 1930-1932 yıllarındaki Kapalı Çarşı esnafını şöyle anlatmıştır: “...Bursa'nın yerli halkı medeni insanlardı. Annemin anlattığına göre, Bursa'nın Kapalı Çarşı esnafı, çok kibar insanlardı. Müşteri geldiği zaman onları karşılayış tarzları vardı. Sürekli müşteriye itimat telkin ederlerdi. “İstedığınız kadar alın, parayı hiç düşünmeyin derlerdi.” Eskiden Kapalı Çarşı'da, kuyumcular, ayakkabıcılar, çantacılar vardı. Benim tanıdığım o manifaturacılar yok oldu. İpekerler, mağazalar vardı. Fakat bugün Kapalı Çarşı tamamen değişti, kuyumcular çarşısına dönüştü. Şimdi her yer çarşı oldu , çok genişledi. Biz ise bu durumu yadırgıyoruz. Bursa'nın trafiği bozuldu. Yolları değişti. Göçmen çok geldiği için Bursa'nın yerli halkı azaldı. Eski Bursa yok artık.”³⁰²

1958 yılında çıkan büyük yangından sonra çarşının çok büyük bir kısmı yanmıştır. Yangından sonra şehrin merkez caddesi üzerinde Yeşil'e doğru çeşitli dükkânlar açılmaya başlanmıştır. Soba, masa, kürek, mangal, manav, kasap, fırın, simitçi ve kebabçı dükkânlarının bulunduğu Kayan Çarşısı ise Kapalı Çarşı, Uzun Çarşı, Tahtakale, Bitpazarı, Tuzpazarı, İpekhanı, Kozahanı gibi önemli bir alışveriş yeridir. Tahtakale, semt pazarları olmadığından zerzevat alışverişi yapılan yerdi.³⁰³

³⁰¹ Meriç, *a.g.e.*, s. 56.

³⁰² Yüceer, *Tanıkların Anlatlarıyla...*, s.104.

³⁰³ Alışverişler zembillerle taşınırdı. File ile alışveriş yapmak içindekiler görüldüğü için ayıptı.

Tahtakale'de özel zembil hamalları bulunmaktaydı. Hüsnü Canat, *Bizim Mahalle Hisar Bölgesi Molla Gürani Mahallesi*, Bursa 2006, s.44.

Tahtakale'nin en zengin dükkânı kayseri pastırması ile ünlü Tesbihçioğlu Bakkaliyesi'dir.³⁰⁴ Deveciler mezarlığı tarafında 7500 m² lik alanda 25 dükkânı olan bir hal Cumhuriyet döneminde yapılmıştır. Karşısında hayvan ve kömür pazarının kurulması çalışmaları 1934'lerde devam etmektedir.³⁰⁵ Bursa'da yakacak olarak kullanılan odun Cumhuriyet Caddesi'nde at arabalarıyla sıra halinde kesilmemiş odun satan odunculardan alınır. Bu odunlar ücret karşılığında baltalarıyla gezen odun yarıcılarında kestirilirdi. Ayrıca 1950'li yıllarda katırlarla mahalle aralarında odun satan kişiler vardı.³⁰⁶ Kapalıçarşı'dan sonra Uzun Çarşı, İnönü Caddesi'nin devamında da Kayan Çarşısı gelmektedir.³⁰⁷

Bursa'da Cumhuriyetin ilk döneminde olanaksızlıklar ve yoksulluk halkın giyim-kuşamına da yansımıştır. Yarı asker yarı sivil karmakarışık bir kıyafet giyilmektedir. Başlarda her zaman serpuslar, kalıpsız feslere sarılmış saklar, yazmalar, abaniler, derviş külahları, kalpaklar, arakiyeler, cübbeler vardı. Bütün şehirde sivil elbise dikebilecek bir iki tane ermeni terziden başka terzi yoktu. Türk terzileri cübbe, lata, potur dikiyordu.³⁰⁸

Cumhuriyetin ilk yıllarındaki giyim kuşamı Ergun Kağıtçıbaşı şöyle anlatıyor:³⁰⁹
“Kısa kollu gömlekle gezmek ayıptı. Mutlaka kravat bağlanırdı ve bıyıkların yeni terlemeye başladığı dönemden itibaren mutlaka fötr şapka giyilirdi. Yaz gelince hasır şapka takılırdı. Varlıklı olmayan yaşama rağmen insanlar giyimlerine özen gösterirlerdi. Ütüsüz elbiseyle gezmek fevkalade ayıptı. Gömlek, kravat ve şapka uyumlu olmak mecburiyetindeydi. Rahmetli babamın “Ya hanım bu çoraplar bu takımın altına uymadı, sen öbürünü versen” dediğini çok iyi hatırlarım. Cumhuriyet'e kılık kıyafetimize özen göstererek saygı duymak ruh hali vardı sanıyorum. Kadınlar, başlarını örterlerdi. Ancak modern giyinirlerdi. Saçları önden açık kalırdı. Manto giyerlerdi. Bu benim çevrem ailemdi. Ama ben mahallemizde de taasupkâr, çarşafli kadın görmezdim. Köylerde vardı öyle insanlar. Bunları ülkemde, şehirlerde çok sonra gördüm. Bir gün annem beni ekmek almaya bakkal Murat Efendiye gönderdi.

³⁰⁴ Ö. Erhan Yıdızalp, *Bursa Araştırmaları Kent Tarihi ve Kültürü Dergisi*, sy. 3, Kasım 2003, s.49.

³⁰⁵ *Bursa 1934 İl Yılığ*, s.41.

³⁰⁶ Feridun Sönmezoğlu, *Bizim Mahalle Hisar Bölgesi Molla Gürani Mahallesi*, s. 52.

³⁰⁷ Zebercet Coşkun, “Anılarla Kayan Çarşısı”, *Bursa Defteri*, sy.7, Eylül 2000, s. 100.

³⁰⁸ *Uludağ Bursa Halkevi Dergisi*, sy. 53-54, 2. Teşrin 1938-1940, s. 20.

³⁰⁹ Ergun Kağıtçıbaşı, ile 15.03.2006 Çarşamba günü saat 13.00'te yapılan görüşme.

Pijamalarım üstümdeydi. Süreyya Hanım diye bir ilkokul öğretmenimiz vardı, bende ilkokul talebesiydim. “Gel evladım” dedi beni evine götürdü.”Seni sokakta hırpalamak istemedim, pijamalarla sokağa çıkmak fevkalade ayıptır” demişti. Eve döndüğümde anneme Süreyya öğretmen beni azarladı dediğimde annemde “doğru yapmış” bu senin kadar benimde ayıbımdır, demişti.”

Cihan Borçbakan bu konuda şunları söylemiştir:³¹⁰ *“Bursa'nın en şık giyinen kadınlarından biri benim annemdi. Terzi Şahap Bey diye hoşsohbet bir bayan terzisi vardı. Hanımı da edebiyat öğretmeni idi. Cemile Hanım Kız Muallim Mektebi'nde öğretmendi. Yani şimdiki Kız Lisesi. Ancak o yıllarda kız lisesi Muradiye'deydi. Yine terzi Fehmi, saraç Fuat Efendi meşhurdu. Bursa'da dericilik iyiydi. Saraç Fuat çok güzel deri çantalar yapıyordu. Kapalı Çarşı'da sol tarafta 23 tane, sağ tarafta 17 tane dükkân vardı. Aynı işi yapmalarına rağmen herkesin müşterisi vardı. Tahsin Efendi'den kumaş alınır, Osman İslam Efendiye gidilir kumaş alınır. Osman İslam'ın dükkânı büyüktü. Arkasında terzisi Feyzullah Efendi vardı. Rahmetli babam 40'larda ağabeyimle beni oraya götürür, ölçülerimiz alınır, iki pantolon bir ceket yaptırır. İngiliz kumaşlarından çok şık elbiselerdi. Takımlar ille yelekli olurdu. Çimento sanayi müdürü olan ağabeyim, ben ve devlet su işlerinde olan ağabeyime takımlar orada dikilirdi. Elbiseler elbiseydi. Hanımlar çok şık giyinirdi. Başta benim annem olmak üzere şapkasız gezmezlerdi. Annemin hiç unutmam sarı mantosu ve kahverengi şapkası vardı. Babam Ankara'da görevde olduğu senelerde Atatürk Kastamonu'da şapka inkılâbını yaptığı gün annemle şapka giyip, evlerinden ta Ulus'a kadar gitmişler. Annem 88 yaşında vefat ettiğinde 23 tane ayakkabısı çıktı. Benim ülke dışında bulunduğum zamanlarda bana giysi sipariş ederdi. Bursa'nın şık hanımlarından biriside Avukat Reşat Türel'in hanımı Harika Hanımdı. Belediye binasında konserler verilirdi. Basın balosu, nikâhlar orada yapılırdı. Ahmet Kırçalı diye kekeme bir nikah memuru vardı. Benim nikâhumu da o kıymıştı. Halkevinin tertiplemediği bütün toplantılar, balolar orada yapılırdı. Bursa 1950'den sonra alışverişe İstanbul'a gitmeye başladı. Ayakkabı almaya bile gidenler vardı. Deli Burhan diye bir arkadaşım vardı ayakkabı boyatmaya*

³¹⁰ Borçbakan , a.g.g.

İstanbul'a giderdi. Vapurla Kabataş'a gider, Karaköy'de boyacı Kazım'a ayakkabı boyatıp Bursa'ya dönerdi”.

1950 yılından sonra Bursa'nın en önemli mağazası olan Yeşil'deki “3 Ocak Mağazası'nı” açan Cahit Anğ ise o yıllardaki alışveriş ve kılık kıyafet için şunları söylemiştir:³¹¹ “Bursa'da o yıllarda alışveriş Kapalı Çarşı'dan yapılırdı. Atatürk Caddesi'nde dükkânlar yoktu. Bizimki ilk mağazadır. Bizden sonra yavaş yavaş açılmaya başladı. O zaman mağaza 550'm idi. Bayağı bir potansiyelimiz vardı. O zamanlar işler daha iyiydi. İnsanlar daha ekonomik alışveriş ediyorlardı.

O zamanlar Kapalı Çarşı'da antikacı dükkânları vardı. Bursa'nın en meşhur havlucuları, kuyumcu dükkânları vardı. Turistler Ulucami'yi gezdikten sonra çarşıda alışveriş yaparlardı. Ekseri yerli turistler gelirdi. Yabancı turist pek yoktu. Dükkânlar pahalıydı. Herkes dükkân açamazdı. Ben 1940'larda başladım. Kapalı Çarşı'da havluculuk yaptığım döneme ait çok güzel anılarım var. Adnan Menderes'in Bursa'ya geldiği yıl Ona havlu ve kumaş verdim. Merinos'un misafirhanesine gitmem istendi. Vali İhsan Sabri başbakanın seçmesi için kumaş götürmemi istedi. Bir kaç top kumaş seçti. Parasını sonra bana ödediler. Reşat Oyal, gazeteci İsmet Bozdağ, İş Bankası Müdürü Haluk Bey arkadaşlarımdı. Onlardan dolayı Çelikpalas'ta reyon açmışım. Bursa'ya gelen ve Çelikpalas'ta kalan kişilere Bursa Havlusunu satıyordum. Bursa'ya daha çok yazın gelirlerdi. Uludağ'a çıkarlar, bütün zenginler Koç dahil bayram süresince lobide otururlar, havuza ve hamama girerlerdi. Bursa'yı, Çekirge'yi gezerlerdi. İran kraliçesi Süreyya ve şaha bornoz diktim. İsimlerinin baş harflerini işledik. 56–57 seneleriydi.

Kapalı Çarşı'daki dükkânım Ulucami'den aşağı doğru inen sırada üçüncü dükkândı. Gülseli Başar benim dükkânımda havlu alırken Cumhuriyet Gazetesi muhabiriyle röportaj yapmıştı. Gülseli Hanım'a isminin yazılı olduğu havlu hediye etmiştim. İşimden dolayı önemli insanlarla tanıştım”.

1925 yılında yürürlüğe giren şapka kanunu memurlara bir zorunluluk getirmişse de halkın her kesimi şapka takmış, çağdaşlığı temsil eden şapka dükkânları çoğalmıştır.

³¹¹Cahit Anğ ile 22/02/2006 Çarşamba günü saat 10.30'da yapılan görüşme.

Bu konuda Bahri Tüfek şunları söylemiştir: “...Şapka devriminden önce Demirtaş ‘ta erkekler kalpak, fötr, fes yaşlılar takke, mektep talebeleri şapka takarlardı. Muhtarlık fesin yasaklandığını söyleyince fes giyenler feslerini çıkarttı. Diğer şapka çeşitleri yasak edilmedi, sadece fes yasaklandı. Buraya gelen devlet memurları ilk defa şapkayı takmaya başlamışlardı. Bizden de ilk Muhtar İbrahim Efendi şapkayı takmaya başladı. Biz şapkalarımızı Bursa’dan aldık. O zamanlar şapka fazla pahalı değildi. Şapka fiyatları 50- 100 kuruş arasındaydı. Bazıları parası olmadığından şapka alamazdı. Öğrenciler şapka takmadan okula geldiklerinde niye giymediğini sorarlardı.

Kadınların çarşaf ya da feracelerini çıkarmaları konusunda her hangi bir zorlama olmadı. Kadınlar istedikleri gibi giyinmeye devam ettiler.”³¹²

Bayram Sarıcan:³¹³ “Devlet memurları siyah takım elbise, beyaz gömlek, siyah şapka takarlardı. Şapka devrimi ile ilgili olarak o zaman devlet memurları şapka takmak zorundaydı. Benim de kahverengi bir şapkam vardı” diyerek şapka kanununa memurların uymak zorunda olduğunu ifade etmiştir.

Kısaca Bursa halkı her hangi bir zorlama olmamasına rağmen şapka takmış, kılık kıyafetlerine özen göstererek ister şehirli ister köylü olsun Cumhuriyet’e saygısını bu şekilde göstermiştir.

C. BAYRAMLAR

Ramazan ve Kurban bayramlarından dini hayat bölümünde anlattığımız için bu bölümde resmi bayramlar ve bayram eğlenceleri üzerinde duracağız.

Resmi bayram ve kutlamaları Türkiye'nin genelinde olduğu gibi Bursa'da da çok büyük önem taşımakta idi.³¹⁴ Kutlama ilanları ve programları yerel basında ilk sayfadan duyurulurdu.³¹⁵ İncelediğimiz dönemde özellikle Cumhuriyetin 10. Yıldönümü kutlamaları ayrı bir özellik taşımaktadır. 29 Ekim 1923 yılında ilan edilen

³¹² Yüceer, *a.g.e.*, s.91-92.

³¹³ Bayram Sarıcan ile 07/03/2006 Salı günü saat 13.00’te yapılan görüşme. Bayram Sarıcan ve Bursa’da dini hayat ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. *1930’dan Günümüze Bursa’da Dini Hayat*, Düşünce Yay. , İstanbul 2005.

³¹⁴ *Uludağ*, sy. 49-50, Temmuz-Ağustos 1942, s. 55.

³¹⁵ *Arkadaş* Gazetesi, “Bursa Kurtuluş Programı”, 11 Eylül 1926.

Cumhuriyet'in Bursa'daki çöşkusunu Mehmet Yeliz şöyle anlatmıştır: “*Sekiz yaşındaydım o zaman. Bu bitpazarında dedem vardı, elbiseciydi. Ona gider gelirdim ben, okuldan gelirken falan. Sigara almaya gittiydim, oradakiadam da böyle şeydi, Tatarlardandı, Bursa'nın tatarlarındandı. “Cumhurreis ilan ediliyor!” dedi. Bir sekizlik sigara aldım oradan, ondan hatırlıyorum yani. O gün toplar patlıyordu böyle ama senesi kaç seneydi hiç bilmiyorum şimdi. Birde onuncu yılda, o heykelin karşısında Ziraat Bankası merkezi var ya, o sokakta Onuncu Yıl Marşını söyledik. Herkes seve seve kutluyordu. Karşı çıkan olmazdı, katiyen böyle bir şey yoktu.*”³¹⁶

Cumhuriyet'in 10. Yılı kutlama hazırlıkları çok önceden başlamıştır. Sümerbank'ın bayrak satışları basında ilan edilirken, 10. Yıl Marşı'nı öğrenmek isteyen halk Halkevleri'nde toplanıyordu.³¹⁷ Ankara'da kutlama programları ile ilgili oluşturulacak komite ve heyetlerle ilgili 2305 numaralı kanunun ikinci maddesi gereği bazı esaslar belirlendi. Cumhuriyet halk Partisi Genel Sekreteri Recep Peker'in başkanlığını yaptığı kutlama komisyonu kuruldu. 29, 30, ve 31 Ekim günlerinde üçgün boyunca karada , havada ve denizde gece gündüz şenlikler düzenlenmesine, her yerin kırmızı beyaz kurdelelerle, defne yapraklarıyla , yeşilliklerle, elektrikle, fenerlerle süslenmesine ve Türk Devrimi'nin kısa sözleriyle mahyalar kurulmasına karar verildi. Ayrıca bayram günü halkın en az yarısının sığabileceği büyüklükte Cumhuriyet meydanları açılacaktı. Yine ülkede kurulan 500 müessesenin bayram günü açılmasına karar verildi.³¹⁸

Bursa'da Cumhuriyet Bayramı'nın 10. Yıl kutlamaları Cumhuriyet Meydanında sabah saat 10. 00 'da başladı. Meydanı dolaşan vali ve tümen komutanı halkı selamladıktan sonra İstiklal Marşı ve ardından 10. Yıl Marşı okunmuştur. Askerler, gaziler, Jandarma, Polis, esnaf cemiyetleri ve öğrenciler geçit resmi yaptıktan sonra Cumhuriyet Halk fırkası İl Başkanı Sadi Bey bir konuşma yapmıştır.³¹⁹

Ahmet Görgülü, Cumhuriyet'in 10. Yıl kutlamalarına babasının iş dönüşü getirdiği idare lambaları, kırmızı ve beyaz kâğıtlarla süsler yaparak içlerine “10. Yıl,

³¹⁶ Yüceer, *a.g.e*, s. 61.

³¹⁷ Saime Yüceer, “Onuncu Yılda Bursa'da Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları”, T.C. Uludağ Üniversitesi Yayını, *II. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu Bildiri Kitabı* , 20-22 Ekim 2005, s. 151.

³¹⁸ Yüceer, *a.g.m.*,s. 153.

Yaşasın Cumhuriyet” yazan yazılar koyarak Cumhuriyet coşkısına nasıl katıldıklarını anlatmıştır.³²⁰

Ali İhsan Futacı ise Bursa'da ki bayram kutlamalarını şöyle anlatıyor³²¹: “Resmi bayramlar şenlik havasında olurdu. Cumhuriyet, 23 Nisan 30 Ağustos bayramlarında esnaf bile geçit yapardı. Ayrıca caddeden geçit töreninde en son partililer ve itfaiyeciler geçerdi. Bayramlar çok renkli kutlanırdı”. Ergun Kağıtçıbaşı ise³²²: “Resmi bayramlarda çok büyük önem taşırdı. 23 Nisan’a çemberimle ilkokul talebesi olarak katıldığımı, demek ki o zaman o varmış, valinin önünden geçen merasim kıtaları içinde o tarihteki Hoca Alizade şimdiki Atatürk ilkokulu 1.sınıf talebesi olarak Heykel’in önünden kısa pantolonumla geçişimi çok iyi hatırlıyorum. Resmi bayramlara çok özen gösterilir, okullarımızda günlerce nasıl geçit yapacağımızın provası yapılırdı. Cumhuriyet ve rejim çok ciddiye alınırdı. Ben rahmetli babamın bir gün yan yana yürürken: “Toparla kendini vali beyin arabası geçiyor” dediğini çok iyi hatırlarım. Yoldan valinin arabası geçerken bir esnafın çocuğunu uyarması, devlete saygı görgüsünü aşılması Cumhuriyetle olmuştur.” diyerek bayramların Cumhuriyetin ilk yıllarındaki kutlamalarının coşkusu anlatmıştır.

Resmi bayramlar için sivil ve resmi kurum ve kuruluşların günler önceden hazırlandıklarını ve bayramların coşku ile kutlandıklarını görmekteyiz. Ulucami’den Setbaşı’na kadar devam eden geçit törenine bütün Bursalılar katılırdı. Cihan Borçbakan resmi bayramlarla ilgili şunları söylemiştir:³²³ “Bursa'nın kurtuluşunda daha çok neşriyat yapılırdı. Halkevi Mahvel’in üst tarafındaydı. Hoparlör tesisatı vardı. Buradan bayramlarda bütün Bursa'ya şiir vb. yayın yapılırdı. Milli bayramlar oradan idare edilirdi.Tophane bahçesinde, saatin olduğu yerde bir müzikol vardı. Safiye Ayla, Müzeyyen Senar şarkı okurlardı. Hafız Burhan gelir, gazel okurdu. Tiyatro açıldıktan sonra Cumhuriyet senfoni orkestrası 7-8 defa Bursa'ya geldi.1950'den önce yoktu.Bandomuz vardı. Yeşilde sağda bir ev var, orası bando eviydi. En iyi meyve üreten, şeker yapan yarışmaları olurdu. Bugün Sönmez'in altında Turhan pastanesinin

³¹⁹ a.g.m., s. 155.

³²⁰ a.g.m., s.126-127.

³²¹ Futacı, a.g.g.

³²² Kağıtçıbaşı, a.g.g.

³²³ Borçbakan, a.g.g.

duvarında asılı belge babamın imzasını taşır. Birincilik kazananlar diye. O zaman ticaret odası reisi idi. Yine Celal Antel konserve sergisi açmıştı. Her yıl yapılan Karacabey Fuarı en meşhurdydu. Bayramlarda Pınarbaşında eğlenceler yapılırdı. Namazgah'a ip cambazları gelir gösteriler yaparlardı". Cahit Anđ, Bursa bayramlarını şöyle anlatıyor³²⁴: Bayramlar Bursa'nın kurtuluşu, Mudanya'nın kurtuluşu çok güzel kutlanırdı. Mudanya'nın ki daha heyecan vericiydi. Bizim ilkokulda olduğumuz yıllarda Yunanlıları denize dökme canlandırılırdı. Dağdan Türk askeri inerdi. Elleri kelepçeli siyah çarşafly bir kız Türk askeri gelir kelepçeyi çıkarır, siyah örtünün içinden Türk Bayrağı çıkardı. Bursa'ya nazaran daha güzeldi. Bursa'nın kurtuluşunda milis kuvvetleri gelir, merasim yapılırdı".

Atatürk dönemi Cumhuriyet ve diğer resmi bayram günlerindeki coşku ve katılımın çok büyük olması tüm ülkede olduğu gibi Bursa'da da devrimlerin Türk halkına verdiği birey olma ayrıcalığı ile de ilgilidir. Halk Cumhuriyet'in ve yerleştirilmeye çalışılan demokrasinin nimetlerini yaşadıkça Atatürk'e saygısı artmış ve rejimine bayramlara katılımlarındaki büyük coşkudan da anlaşıldığı üzere gönülden sahip çıkmıştır.

D. EĞLENCELER

Eğlence ortamları yeni ailelerin yaratıldığı toplumsal birliğin devam ettiği ortamlardır. Toplumsal birlik ve dirliği sağlama işlevini eğlenceler, bireyi çok küçük yaştan itibaren kendi ortamı içine çekerek, eğiterek gerçekleştirir.³²⁵ Cumhuriyetle birlikte batılı tarzdaki eğlence anlayışı ile Bursa halkının gündelik hayatı renklenmiştir.

1. Sinema ve Tiyatro

Bursa'da ilk sinema 1920'li yıllarda bu günkü Setbaşı İlköğretim Okulu'nun olduğu yerde açılan "Muallimler Birliği" sinemasıdır (eski Ermeni Kilisesi). Bu sinemada ilk oynatılan film ise 1923 yılında çekilen ve Türk kadın sinema oyuncularını Bedia Muvahhit ile Neyyire Neyir'in kamera karşısına geçtikleri "Ateşten Gömlek"

³²⁴ Anđ, **a.g.g.**

³²⁵ Nebi Özdemir, *Cumhuriyet Döneminde Türk Eğlence Kültürü*, Akçağ Yay., Ankara 2005, s. 328.

sessiz filmidir.³²⁶ Diğer bir sinema Şafak Sineması'dır. Burası Mustafa Kemal'in Bursa'ya ilk ve ikinci gelişinde (1922–1923) ünlü konuşmalarını yaptığı yerdir.³²⁷ Bursa'da ilk sesli film aynı zamanda Cumhuriyetin ilk sesli filmi olan ve 1931 yılında Muhsin Ertuğrul tarafından çekilen “İstanbul Sokaklarında” adlı filmidir. Bu filmin bir kısmı Bursa'da geçmektedir. 1930'lu yıllarda Milli Sinema açılmıştır. Ünlü Cadde ile yeni yolun kesiştiği köşede bu günkü İskender Kebapçısı'nın yanındaydı. Bu sinema da 1903–1917 ve 1930 yıllarında satın alınan üç ayrı mülkün birleştirilmesi ile Yenişehir'li Nuri Efendizade Ruhi Bey ve kardeşi tarafından işletiliyordu. Şafak Sineması'ndaki film gösterileri 1931, 1932 ve 1933 yıllarında tiyatro gösterileriyle değişince bu sinemanın değeri artmıştır. Ertuğrul, Bedia Muvahhit, Reşit Rıza gibi ünlü kişilerin oyunları da bu sinemada sergilenmiştir.³²⁸ 1935 yılında el değiştirerek Yeni Sinema olmuştur. Bu yıldan sonra Halkevi'nin sosyal yardım komitesi ile birlikte çalışmalarına devam etmiştir. Tayyare Sineması 2000 m² lik bir alanda projesi uluslararası bir yarışma sonucu belirlenerek yapılmıştır. Proje Hikmet Koyunluoğlu'na aittir. Tiyatro ve sinema binası olarak yapılmıştır.³²⁹ Sinemada İstanbul'dan turneye çıkan Şehir Tiyatrosu'nun verdiği bir kaç oyunun dışında genelde film oynatılmıştır.³³⁰

Dr. Ali İhsan Futacı Cumhuriyetin ilk yıllarındaki sinema kültürü ile ilgili şunları söylemiştir:³³¹ “*Eğlence, sinema demektir. O zamanki sinemalar(1930): Setbaşı'nda ki Şafak Sineması, Ünlü Caddedeki Milli Sinema(şimdi onun yerinde İskender Kebapçısı var) ve Tayyare Sineması vardı. İş Bankası'nın karşısında ahşap bir binada Zevk Sineması vardı. Burası genellikle macera ve kovboy filmleri getirirdi. Belediye bahçesi vardı. Oraya ince saz, fasıl gelirdi. Akşamları içkili gazinoydu. Hafız Burhan gelirdi. Şimdi orası park oldu. Birde Romans çay bahçesi vardı. Yazın gazino olurdu. Tophane ve Küçük bahçesinde de ince saz olurdu. Setbaşı'nda meyhaneler vardı. Ali Bey'in barı vardı. Ara sıra İstanbul'dan şehir tiyatrosu turneye gelirdi. Şafak Sineması'nda, Tayyare Sineması'nda temsiller verirdi. Devamlı bir tiyatro, yerleşik*

³²⁶ Nahit Kayabaşı, “Beyaz Perdede Zaman”, *Bursa Defteri*, Mart 1999, sy. 1, s. 94-98.

³²⁷ Yılmaz Akkılıç, *Atatürk ve Bursa*, Bursa Kültür ve Sanat yay. , Bursa 1999.

³²⁸ *Uludağ*, sy. 92, Kasım-Aralık 1948, s. 3.

³²⁹ Mithat Kırayoğlu, “Cumhuriyet Dönemi Bursa'da Mimari Değişim”, *Cumhuriyet Sürecinde Bursa*, Olay Basın Yay. Bursa 1998, s. 41.

³³⁰ Oğuz Bora, *Feraizci-zade Mehmet Şakir ve Bursa Tiyatrosu*, Devlet Tiyatroları yay. Ankara 1987, s. 12-14.

bir tiyatro yoktu. İstanbul'dan gelen kumpanyalar gösteri yaparlardı. Ahmet Vefik Paşa Tiyatrosu çok sonra açıldı. Çocukluğumda konser verildiğini hatırlamıyorum.”

Tayyare sineması 1945 yılında Bursa belediyesi tarafından satın alınmıştır. Zevk Sineması 1947 yılında Halkevi tarafından işletilmeye başlanır.³³² Yılmaz Akkılıç Bursa eğlence hayatı ile ilgili şunları anlatmıştır: “*Yollar pırıl pırıl parlayan parke taş döşeliydi. Asfalt yoktu. Bursa öteden beri temiz bir kentti. Tophane saat kulesinin olduğu yerde bir müzikhöl vardı. İnce saz, sanatçılar gelirdi. Mesela Hafız Burhan gazel okurdu. Benim ortaokul sıralarında olduğum dönemde Hafız Burhan'ın okuduğu gazellerin Yıldırım kahvelerinden dinlendiğini duymuştum. 1938'lerde Bursa o kadar sakin ki akşam saat 20'lerde ses Yıldırım'a kadar uzanabilmiş. Dönemde iki sinema vardı: Tayyare ve Şafak sinemaları. Şafak sineması şimdiki prestij sinemasının olduğu yerd. O bina Osmanlının son dönemlerinde Fransız bir mimar tarafından yapılmış. Mustafa Kemal Bursa'ya birinci ve ikinci gelişlerinde orada halka hitap etmiştir. Halifeye cehennem olup gideceksin dediği yerdir. İkinci konuşmasında da heykel yapılmasını istemiştir. Şafak sinemasının altında spor salonu vardı. Bu salonda boks ve mermer üzerinde patinaj yapılırdı. Gökdere akar giderdi. İki tarafı çimenlikti. Semt semt çocuklar gelirdi kavga ederdik. En iyi ulaşım aracı faytondu. Daha da iyisi yürümekti. Ben evden erkek lisesine yürüyerek giderdim. Öğlen yemek yer tekrar okula giderdik. İkinci ortaokulunda okudum. O zaman evimiz Nasuh Paşa Hamamı'nın yanındaydı. Arkadaşlar toplanır caddede tur atardık. Genelde kız görünmezdi. Daha sonraları kızlarda görülmeye başladı. Turlar sırasında bir kıızı iki defa görürsen bunda bir iş var derdin. Bursa'yı kaplıcalar şehri ve fil mezarlığı diye tanımlayabiliriz. Çünkü emekli olanlar Bursa'ya gelir ve ölümü beklerlerdi. O zaman Setbaşı'nda Rıdvan'ın Kahvesi vardı. Oraya Mahvel denirdi. Mahvel, toplanma yeri anlamına gelir. Benim babamda oraya giderdi. Orası emekli subayların toplanma yeri idi. Mahvel'in önünde dükkânlar vardı. Şarküteri, fırın, köfteci. 45-46 yılları. Setbaşı köprüsü daha dardı. Kaldırımlar bölümü yoktu. Kaldırımlarda içerdeki bölüme dahildi. Bursa'nın zayıf olan turizm hayatı içinde en önemli yeri kaplıcalar alırdı. Tabi bugün kent büyüdü*

³³¹ Futacı, a.g.g.

tercihlerde değişti. Belediye binasının önünde bir bahçe vardı. Perde çekilen bu bahçe sonraları Romans aile bahçesi oldu. Caddenin karşısından bakıldığında sağ tarafta kalan uzun bina Dağcılık Kulübü'ydü. Uludağ revaçta değildi ama Bursa'da 1930larda dağcılık kulübü adında bir kulüp vardı. Bunun dışında 4-5 tane spor kulübü vardı, Acar İdman Yurdu bunlardan bir tanesiydi. Stadyum doğu batı doğrultusundaı. Bu durum doğudaki kalecinin gözüne güneş geldiği için İşcan zamanında bugünkü yönünü aldı. Onun zamanında ancak kapalı tribünü bitirilmiştir".³³³

1950 yılından önce Haşim İşcan tarafından yaptırılan eğitim araçları binası 1950 yılından sonra Hayri Küçük Tiyatrosu olmuştur.³³⁴ 1923–1950 yılları arasında bu sinemaların dışında bir de yazlık sinemalar bulunmaktadır. 1950 yılından sonra sinemaların sayısı artmıştır.³³⁵ Ergun Kağıtçıbaşı Bursa eğlence hayatı ile ilgili şunları anlatmıştır:³³⁶ *Bir Atatürk Caddesi vardı. Arkadaşlarla şöyle konuşulurdu: "Caddede buluşalım". Böyle bir randevu olur mu? Demek ki caddede buluşalım demek, Ulucami ile Mahvel (Rıdvan Bey'in kahvesi) arasında, en yeni elbiselerimizle bir aşağı bir yukarı 4-5 kere tur atmaktı. İşte bizim lüksümüz buydu. Cumartesi günleri mesai biterken ve pazar akşamları saat 6'da Belediye bandosu heykel önünde konser verirdi. "Dağ başını duman almış, İzmir marşı, bir iki Çaykovski belki çalınırdı. Ben Ulucami ile Mahvel dediğimiz muntıkada yürüyen bir sürü insanlar, çekirdek çıtlayarak geçen bir yaşam hatırlıyorum. Atatürk Caddesi'nde, İstiklal Caddesi'nde benzin istasyonu düşünebiliyor musunuz, o kadar تنها ve basit bir yaşamdı. Bursa'ya çok kar yağardı. Atatürk Caddesi'nde çingiraklarıyla atların çektiği kızakları hatırlarım. Dizlerimize battaniye serip yolculuk yapardık. Bizim evimiz daha sonra şimdiki Kafkas pastanesinin üst tarafındaki Başak Caddesi'ne taşındık. Yukarıdan Maskem yokuşundan ta caddeye kadar kızak kayardık. Kızağı olmayanlar 3–4 kişi bir merdiven üzerinde kayardı. Böyle eğlenirdi şehir. Çakırhamam'ın orada Kadifeli Kahve vardı. Oraya eşraflar giderdi. Çok asilzade ve çok varlıklı sınıflar Çelikpalas'a giderlerdi. Havuzlu parkta bazen*

³³² Çiğdem Aladağ, "Cumhuriyet Döneminde Bursa'da Kent Kültürünün Gelişmesine Yönelik Faaliyetler (1935–1950)", *Yüksek Lisans Tezi*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Bursa 2004, s. 80, krş. , *Hakkın Sesi*, 17 Aralık 1939 , s. 2.

³³³ Akkılıç, *a.g.g.*

³³⁴ Aladağ, s. 81., krş. , *Ant*, t 19 şubat 1947, s. 2.

³³⁵ Kayabaşı, *a. g.m.* , s 98.

³³⁶ Kağıtçıbaşı, *a.g.g.*

sanatçılar şarkı söyler, saz eserleri seslendirilirdi. Tiyatro, AVP çok sonra yapılmıştır. 1950'den sonra yapılmıştır ve bildiğim kadarıyla Ticaret Odası finanse etmiştir. Babam akşam eve gelirken Başak caddesinin köşesinde, Cemal Bey'in tekel bayiinden bir Fahrettin Kerim alır, bu isim küçük rakılara boyu küçük olduğu için Fahrettin Kerim denilirdi- eve gelirdi. Asla elinde getirmez paltosunun cebine koyardı. Televizyon yoktu. Babamın Siemens marka lambalı bir radyosu vardı. Yayın yapabilmesi için lambaların kızması gerekirdi birkaç dakika beklerdik. Eve getirdiği günü çok iyi hatırlarım. Ertesi gün annem tozlanmasın diye el işlemeli bir örtü örtmüştü. Batıya yönelişin bir ifadesi olarak insanlar hafta sonlarını mutlaka değerlendirirdi. Dağ yamaçlarına pikniğe çıkılırdı. Ziraat mektebinin yanında Hürriyet mahallesinde bir çamlık var, oraya pikniğe gidilirdi. Ağabeyimin düğünü babamın isteği üzerine Çelikpalas'ta yapıldı. O zaman yirmi beş bin lira ödendi. Gönlüferah, Rüca Palastada düğün yapılırdı. Evlerde de olurdu. Annem yaşlılığında bu düğüne bu kadar para harcamayı lüzumsuz bulduğunu söylemişti. Düğünler şaşalıydı, bütün mahalle çağrılırdı. Havaya silah milah atıldığını hiç duymamışım. Nezaket, saygı ve varlıklı olmama içerisinde bir vakurluk vardı. Onurlu, Cumhuriyet ilkelerine sadık ve yaşamda da onurlu insanlardı diye özetleyebilirim. Hafta sonları mesire yerlerinden ziyade Mudanya'ya gidilirdi. Mudanya istasyonunun yan tarafına İnciraltı denilirdi. Kızılay'dan çadır kiralayıp, bir hafta oraya çadır kurardık. Evden yatak, yorgan, tencere, kap kacak götürülür, babam, ağabeyim ve ben çadırı kurardık. Çadırın bir bölümü mutfak olurdu. Akşamüzeri mangallar yakılır, çaylar demlenir, rakılar içilirdi. Bir gün babam gülerek eve geldi. İki kardeş Mudanya'da ev almışlar, çok sevinmiştik. Çadır kurma, Uludağ Bakacak mevkiinde de olurdu. Hafta sonları veya yaz aylarında Bir hafta on gün kadar kamp kurulurdu. 1940–50 arası. Bursa'ya gelen turistler daha çok banyolara gelen yerli turistlerdi. Çekirge otelleri yazın dolardı. Kaplıcalara daha çok İstanbul ve Ankara'dan fizik tedavi için gelirlerdi. 1920–1950 arası yabancı turist hatırlamıyorum". Salih Bilen ise şunları söylemiştir:³³⁷ "Romans çay bahçesinde, belediye binasının yanında, saz heyeti vardı. Hafız Burhan Bursa'ya sık gelirdi. Bir arkadaşımın babasının mevlidine geldi. Çok şişman olduğunu hatırlıyorum faytonun oturduğu tarafı çökmüştü. Zevk ve Milli Sinemaları vardı. Milli Sineması bugün Burç Sineması oldu. Bu gün Ulus

³³⁷Salih Bilen ile 03/03/2006 Salı günü saat 10.00'da yapılan görüşme .

şekerlemecisinin orada Zeki Müren'in anasının babasının, Kaya Müren'in keresteci dükkânı vardı. Biz ortaokul sıralarındayken caddede kızlı bir grup turlara başlamıştı. Cihan Borçbakan eğlence hayatı ile ilgili şunları söylemiştir: “Çekirge dolmuşlarının kalktığı Setbaşı'ndaki sokakta bulunan ki o zaman yedi tane vardı. Meyhanelere gider, bira içerlerdi. O meyhanelerin içinde Feridun diye bir arkadaşım işlettiği "Havana" diye bir meyhane vardı. Ekseri oraya giderlerdi. Öğretmenlerde gelirdi. Uzun tahta masalar vardı. Hep birlikte bira içer sonra giderlerdi. Mahvel'i Rıdvan Bey işletirdi. Oraya Rıdvan'ın kahvesi de denirdi. Buraya Bursa'nın bütün eşraflı gelirdi. 1942 senesinde rahmetli babam beni ablamı ve annemi alır, vali Fazlı Bey inde iki kızı ve eşi hep birlikte Mahvel'e gidilirdi. Babamlar nargile içer bizde dondurma yerdik. Bütün ekâbirin geldiği bir yerdi. Gençler giremezdi. Yasaktan değil saygıdan. Eczacı Tevfik Bey de çok sık giderdi. Biz 48-50'den sonra girebildik. Aziz Nesin de o yıllarda Bursa'da sürgündü. Çinkolu kahvenin orda otururdu. Mahvel'e gelir gazeteleri okur, çeker giderdi. Abuk subuk adamlar Kayan çarşısında bulunan meyhanelere giderdi. 27 tane meyhane vardı. Bu meyhanelerde adam yaralama olayı olmadan geçen hafta yoktu. Bursa'da ilk Ticaret Lisesi Vodinalı Hasan Efendinin evi kiralanarak açıldı. Eski ekonomi bakanı Abdullah Aker bile burada müdürlük yapmıştır.1944 yılıdır. Ramazanlarda karagöz oynatan Hakkı Efendi vardı. Çok muteber biriydi. Evlerde toplanılır, çocuklara karagöz oynatırdı. Asıl mesleği sandık eminliği idi (veznedar). Bizim evimiz 9 odalı büyük bir evdi. Şimdiki gazeteciler cemiyetinin yanındaki apartman. Ben bir kaç lisanı çok iyi konuştuğum için o zaman Bursa'ya gelen çok önemli isimlere tercümanlık da yaptım. 1958'de Alman cumhurbaşkanı Theodor Hob geldi. Başkan Erhart, dışişleri bakanı Adenaur, tarım bakanı von Çetto'yu gezdirdim. Yine 3 hanım 2 bay Fransız misafiri evimde ağırladım. Birisi Edit Piyaf'ın yeğeni idi. Piyaf'ın plağını çaldığımda söyledi. Pascal Pötti (aktör)'yi Kapadokya'da gezdirdim. Catren Hapbörn İstanbul'a gelişinde Hilton'dan Rıza Tefvik Bölükbaşı'nın oğlu aradı, Limuzinle Bursa'ya geldiler. 2 gece kaldı onu gezdirdim. Kraliçe Süreyya ikinci kocasıyla geldi. Onları da gezdirdim. Şafak Sinemasının alt katında Hakiki Bar vardı. 1918'de eğlence merkezi olarak yapılmış. Kültür parkın olduğu yer mesire yeri idi. Bir müzikol açıldı. Zeki Müren orada şarkı söylerdi. Bursa'da Dağcılık Kulübü'nün bahçesi vardı. Düğünler orada yapılırdı. Çelik Palas'ın olduğu yerde küçük bir otel vardı.

*Atatürk Bursa’da geldiğinde burada kalırdı. 1940-1943 arası yeni binalar otele eklendi. Çekirge’de Ada Palas oteli ve bahçesi vardı. Ayrıca gezinti alanı yoktu. Pınarbaşı Bursa’nın sade vatandaşının bayramlarda gittiği eğlence yeriydi. Kültürpark daha sonra açıldı. Canbazlar gelir, salıncaklar kurulur, dönme dolap olurdu. Çocuklar şeker v.b alırdı. Sanat açısından sadece Tayyare Sineması vardı. Arada çok nadir konserler verilirdi. Eğlence denince sinemalar akla gelirdi. Kültürpark açılınca eğlence yerleri çoğaldı”.*³³⁸

Halkevinin 19 Şubat 1932 tarihinde kuruluşundan 30 Haziran 1938 yılına kadar 19.500 kişinin izlediği 40 film gösterilmiştir. 1938 yılının ilk altı ayı içerisinde 19 650 kişinin izlediği 38 tane film izletilmişken,³³⁹ 1939 yılında 22 sinema filmine 10 747 kişi izlemiştir.³⁴⁰

1941 yılının ilk üç ayı içinde 35 film ile inkılâp ve ilim konulu 35 film gösterilmiştir.³⁴¹ 1941 Nisan ayında Halkevi salonunda 3 film 15 matine yapılmış, 6.600 seyirci tarafından izlenilmiştir.³⁴² 1941 yılının Haziran ayında Halkevi’nin gösteri salonunda 600 kişinin izlediği “Kahraman” isimli piyesin ardından bir sinema filmi gösterilmiştir.³⁴³ 1941 Temmuz ayında Cumhuriyet Meydanı’nda 16 gece film izletilirken, 1941 Eylül ve Ekim aylarında Halkevi salonunda ve açık havada 5.700 kişinin izlediği filmler gösterilmiştir. 1941 Kasım ayında Atatürk’ün üçüncü ölüm yılı dolayısıyla Halkevi önünde “Atatürk’ün Nutku, konuşmasını ve cenaze törenini gösteren bir film izletilmiştir. 1942 yılında CHP Genel Sekreterliği tarafından gönderilen “Hatay’ın Kurtuluşu” ve Maarif Müdürlüğü’nün devrimlerle ilgili filmi 9 defa gösterilmiş 3 475 kişi izlemiştir.

1942 yılında CHP Genel Sekreterliği’nde gösterilen 5 film ile Maarif Müdürlüğü’nün Tarzan Filmi 8 defa gösterilmiş ve toplam 3.600 kişi izlemiştir. Aynı yıl yaz başı Halkevi salonunda dört kez yaklaşık 6 500 kişinin izlediği sinema filmi gösterilirken, 1942 Kasım ve Aralık aylarında 14 kez sinema filmi gösterilmiştir.

³³⁸ Borçbakan, *a.g.g.*

³³⁹ Aladağ, s. 82, krş. *Uludağ*,sy. 18, s. 67.

³⁴⁰ *Uludağ*,sy. 17, Temmuz 1939, s. 4.

³⁴¹ *Uludağ*,sy. 33, Ocak-Şubat-Mart 1941,s. 65.

³⁴² *Uludağ*,sy. 35, Nisan-Mayıs 1941, s. 58 ve 74.

³⁴³ *Uludağ*,sy., 36, Haziran 1941, s. 47.

1943 Ocak ayında Maarif Müdürlüğü'nün İstanbul'dan getirttiği çeşitli filmleri 3 536 öğrencinin izlemesi sağlanmıştır. 1943 Şubat-Mart ayları içerisinde Bayer İlim Bürosu tarafından hazırlanan sağlık, spor ve kültür öğretimi filmleri 1000 kişi tarafından izlenmiştir.

1943 Yılı Nisan ayında 6 adet kültür filmi 10 defa gösterilmiştir.³⁴⁴ 1943 yazında Türk Donanmasının Malta'ya seyahati ve Bayer İlim Bürosu'nca hazırlanan bir veteriner filmi gösterilmiştir. Aynı yıl 21 Aralık tarihinde Halkevi gösteri salonunda okul öğrencilerine kültür filmleri izletilmiştir. İnönü kampı ve Sümerbank'a ait sanayi kuruluşlarını gösteren filmler gündüzleri okullarda, geceleri dağıtılan giriş karneleri ile Halkevi'nde halkla izletilmiştir.

1945 yılı Ağustos ayında Halkevi gösteri salonunda savaş filmleri ve dünya haberleri, 1949 Mayıs ve Haziran aylarında İngiliz Kültür Heyeti'nden elde edilen filmler Halkevi'nin sinema makinesi ile her ayın 15-18'i arasında okullar başta olmak üzere çeşitli yerlerde halka ücretsiz olarak izlettirilmiştir. 1950 yılında doktorlar için sıtma ve pansuman konulu film izletilmiştir.³⁴⁵ Halkevi'nin gösterdiği filmlerin haberleri dönemin basınında da yer almıştır.³⁴⁶

Buradan da anlaşıldığı gibi özel kişiler tarafından işletilen eğlence sinemaları, macera v.b. filmler gösterirken Halkevi kültürel ve eğitim amaçlı filmleri hem kendi salonunda hem de gezici olarak (seyyar sinema makinesi ve perdesi ile) halka izletmiştir. Maarif Müdürlüğü, Bayer İlim Bürosu ve İngiliz Kültür Heyeti bu filmleri sağlamada Halkevi'ne yardımcı olan kuruluşlardır.

Bursa'da 1927 yılından sonra Şafak Sineması, 1932 yılından sonra ise Tayyare Sineması ve Halkevi odaları tiyatro sergilenen yerlerdir. Cumhuriyetten önce tiyatrodaki kadınların hiç biri Türk değildir. 1935 yılında bu günkü tiyatro binasının olduğu yerde Halk Fırkası dükkânları yıkıp Halkevi binasını yaptırmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında Halkevi'nin ve gezici tiyatro etkinliklerinin dışında 28 Eylül 1957 yılında Ahmet Vefik Paşa Tiyatrosu'nun yapılmasına kadar bir faaliyet yoktur. 1930'lu yıllarda

³⁴⁴ Aladağ, s. 83-84.

³⁴⁵ Aladağ, s. 84., krş. *Uludağ 1943-1944-1949 sayıları*.

³⁴⁶ *Ant Gazetesi*, Ocak 1944 ve Ağustos 1945.

Bursa'daki kültürel atılımlar her biri kültür yuvası olarak Tayyare Sineması ve Halkevi'nin çalışma kollarıdır. Bunlar içinde tiyatro ve diğer bütün sanat dallarını destekleyen, bunlarla uğraşan insanların yetişmesine neden olan bir okul gibidir.³⁴⁷

Yılmaz Akkılıç Bursa'daki kültürel yaşam için şunları söylemiştir:³⁴⁸ *“Türkçe hocam, Haşim Nezih Okay'dır. Ortaokul birinci sınıf hocam. Ondan çok şeyler öğrendim. Derste şiir okurdu, konuşurdu. Türkçe'yi yaşatarak öğretilirdi. O zamanlar Bursa'da And gazetesi vardı, 5 kuruşturdu. Koltuk altında çocuklar satardı. Haşim hoca bu gazeteyi sınıfta okurdu. Halkevinin çeşitli çalışma kolları vardı. Temsil kolu, spor kolu, dağcılık kolu, sergi, müze, yardım, güzel sanatlar, dil, tarih ve edebiyat kolları vardı. İrfan Atan dünya ağır sıklet güreş şampiyonu burada güreşirdi. Bursa'da inzibat askeriydi. Kırmızı bıyıkları vardı. Boks vb. her türlü etkinlik yapılırdı. 1932–51 arasında Uludağ Dergisi yayınlanırdı. Bu dergi bana göre Bursa'nın kaybolan değerleriyle ilgili bir hazinedir. Hüsnü dayı olarak anılan Hüsnü Ortaç'ın Müzik öğretmeni olarak yaptığı folklor araştırmaları yine tarih öğretmeni Nazım Yücelt'in çalışmaları çok değerlidir ve bütün bunlar Halkevi'nin yayın aracı olan Uludağ Dergisi'nde yayınlanmıştır. Bana göre bu derginin günümüzde tıpkıbasımının yapılması çok yerinde olacaktır. Ben yazılarıma ilk olarak orada başladım. Bugün Heykel Sağlık Ocağı olan yer Uludağ dergisinin yönetim yeriydi. Yazı işleri müdürü Nevzat Kızılcam'a 16–17 yaşlarımdayken aruzla yazdığım bir şiiri verdim. Dışarıya çıkarken arkamdan seslendi: Delikanlı gel buraya dedi ve benimle görüştü. Erkek Lisesi, Necatibey Kız Enstitüsü, Orman Okulu, Sanat Okulu ve benim Bursa'ya geldiğim yıllarda açılan Ticaret Lisesi vardı. Ayrıca Amerikan Kız Koleji sonraları Maarif Vekâleti'nce kız lisesi oldu. Askeri Lise vardı. 35 civarında ilkokul vardı ve okullar numaralıydı”.*

Türk Ocakları kapatıldıktan sonra “Cumhuriyet Halk Partisi Temsil Şubesi” adıyla faaliyete geçen kol 19 Şubat 1932 yılında Halkevi'ne devredilmiştir. 27 Şubat 1936 yılında Halkevi temsil komitesi şu kişilerden oluşuyordu: Komite Başkanı Rüştü Akyürek, Orta Mektep Müdürü Murat Alp, Muallim Hüseyin Baştuğ, Turgut Simer ve

³⁴⁷ Turgut Tuna, “Cumhuriyetten Günümüze Bursa'da Kültür Yaşamı”, *Bursa Defteri*, sy. 11, Eylül 2001, s. 11.

³⁴⁸ Akkılıç, *a.g.g.*

Hadi Özsoyudur. Adalet, Muazzez, Mahpeyker, Lütfiye ve Fahrü Nisa Hanımlar komitenin kadın oyuncularındır. Eski Türk Ocağı Temsil Şubesi oyuncuları ve Akınspor'lu gençleri de kadrolarına dahil etmişlerdir. 1937, 1938, 1939, 1940, 1942, 1944 ve 1950 yıllarında komite üyeleri yenilenmiştir.³⁴⁹

1932-1941 yılları arasında Bursa Halkevi Temsil Kolu'nun çalışmalarına baktığımızda şöyle bir tablo ile karşılaşırız:³⁵⁰ 1932 yılında 4.000 seyirci, 6 oyun, 1933 yılında 27 oyun 14.800 seyirci, 1934 yılında 9 oyun 3.350 seyirci, 1935 yılında 5 oyun 3600 seyirci, 1936 yılında 56 oyun, 24.000 seyirci, 1937 yılında 64 oyun 26.500 seyirci, 1938 yılında 201 oyun, 95.500 seyirci, 1939 yılında 22 oyun 9.000 seyirci, 1940 yılında 39 oyun 16.000 seyirci, 1941 yılında 88 oyun 36.500 seyirci.

Bursa'da sergilenen tiyatro oyunlarından bazıları tarihleriyle şöyledir:³⁵¹

Tayyare sinemasında “Özyurt” isimli piyes ve “Tohum” isimli piyes 1935 yılı içinde oynanmıştır.³⁵² 1936 yılında Halkevlerinin kuruluş yıldönümü sebebiyle 13 Şubatta Temsil Kolu tarafından “Tohum” adlı oyun Bursalılara sergilenmiştir. Yine aynı yıl Temsil Kolu tarafından “Mavi Yıldırım” isimli oyun ücretsiz olarak sergilenmiştir. 1936 yılında ayrıca Hisse-i Şayia” piyesi oynanmıştır. “Köyün Namusu”, “Mavi Yıldırım” piyesleri Gürsu'da, “Ana” piyesi Orhaneli, Gemlik ve Trilye'de, “Himmetin Oğlu” Gürsu ve Gemlik'te oynanmıştır. 1936 yılında 8 piyes 48 gecede 24.000 seyirciye gösterilmiştir.³⁵³ 1937 yılı sezonunda “Aşkın Manası”, “Büyük Baba”, “Bir Azizlik”, “Babaların Günahı”, “Hülleci”, “Yarım Türkler”, “Beyaz Kahraman”, “Canavar”, “Kör”, “Yobaz Tercüman”, “Aynaros Kadısı” piyesleri oynanmıştır. Aynı yıl 11 piyes, 53 gece tekrarlanarak 26.500 kişi tarafından izlenmiştir.³⁵⁴

1938 yılının ilk 6 ayı içinde 971 kişi tarafından izlenen 71 gösteri, 12.550 kişinin izlediği 26 gösteri ve 1200 kişinin izlediği 3 hoparlörle gösteri sunulmuştur. “Cehennem”, “Kavga Sonu”, “Sancağın Şerefi”, Kahraman”, “Rüya İçinde Rüya”, “Aynaros Kadısı”, “Baskın”, “Çöküş”, “Tırtıllar”, “ Tayyare” piyesleri sergilenen

³⁴⁹ Aladağ, s. 71.

³⁵⁰ Turgut Simer, “Evimizin On Yıllık Temsil Çalışmaları”, *Uludağ*, sy. 44, Şubat 1942, s. 27.

³⁵¹ Ayrıntı için bkz. *Uludağ Halkevi Dergileri*.

³⁵² Aladağ, s.73, *Hakkın Sesi*, 27 Eylül 1935, s.2.

³⁵³ *a.g.t.*, s.73.

oyunlardır. Aynı yıl Necatibey Kız Enstitüsü öğrencileri ve öğretmenleri Hüsnü Ortaç yönetiminde “İnci Gül Operatini” sahneye koymuşlardır. Operet, Grimm’in Yoringo isimli peri masalından Philippe tarafından sahneye uyarlanmış, müziğini ise Edward Marzoya yapmıştır.³⁵⁵

1938 yılında Halkevinin Nisan ve Mayıs aylarında Cumartesi günleri hoparlörlerle yayınladığı 3 temsil halktan gelen yoğun talep üzerine tekrarlanmıştır. 1939 yılında “Gün Doğuyor”, “Palavra”, “Ateş”, “Zehirli Kucak” piyesleri oynanmıştır. 1939 yılında 12450 kişinin izlediği 26 oyun sergilenmiştir.1940’da “Yaşayan Ölü”, Mahçuplar”; 1941’de “Zor Nikâh”, “Hisse-i Şayia” ve “ Yaşayan Ölü”, “Kavga Sonu”, “Beyaz Baykuş” ve ”Yedekçi” piyesleri Bursa dışında, Kütahya, Afyon, Denizli, Burdur, Isparta ve Aydın’da sergilenmiştir.

1941 yılının ilk üç ayı içinde “İstiklal”, “Kör” ve “Mahçuplar” piyeslerini başta olmak üzere 19 temsil sahnelenmiş ve bunları 9.500 kişi izlemiştir. Yine aynı yılın Mayıs ayında Halkevi’nin sosyal yardım komitesi adına “Akın” piyesi oynanmış, bu oyundan 2.675 kuruş gelir elde edilmiştir. Haziran ayında ise değişik zamanlarda 600 kere “Kahraman” piyesi oynanmıştır. Temmuz ayında 8 piyes gösterilirken Ağustos ayında Halkevi temsil kolu tarafından “Belkıs” ve “Hisse-i Şayia” piyesleri oynanmıştır. Aynı yıl Halkevi’nin Temsil Kolu tarafından sergilenen “Yedekçi” piyesini 2000 kişi izlemiştir. Eylül ve Ekim aylarında ise “Yedekçiler” ve “Andova Palas” başta olmak üzere 7 piyesi 3500 kişi izlemiştir. Kasım ayında 11 piyes 3400 kişiye gösterilmiştir.³⁵⁶

1941 yılı içinde “Kör ve Mahçuplar”, “Doğru Yol” ve “Yedekçi” piyesleri 21 kez 9850 kişiye gösterilmiştir. Sosyal Yardım amaçlı kukla oyunu da aynı yıldır. 830 kişi tarafından izlenmiştir.1942 yılında, “Karagöz”, “Orta Oyunu”, “Kanun Adami” piyesleri sergilenmiş, bu piyesleri toplam,18.052 kişi izlemiştir.Aynı yıl Sosyal yardım amaçlı hokkabaz ve Karagöz gösterisini 6700 kişi izlemiştir.1943 yılı içinde Şen Sahne Kumpanyası 4 oyun sergilemiştir. “Sekizinci”, “Erkek Güzeli”, “Çakır Ali”, “Palavra”, İnsan Sarrafı”, “Kör”, “Soyulan Hırsız”, Himmet’in Oğlu”, “Sekizinci Piyas”, “Yapışkanlar” sergilenen piyeslerdir.

³⁵⁴ a.g.t.,s.74.

³⁵⁵ a.g.t.,s.75.

1944 yılı sonu ve 1945 yılı başında “Kanun Adamı”, “Akıl Taciri”, “Çifte Keramet”, Süt Kardeşler” ve “Yanlış Yol” sergilenen piyeslerdir.³⁵⁷

Cumhuriyet’in ilan edildiği günlerde sınırlı sayıda olan ve kadın oyuncuların tamamen azınlıklardan oluştuğu piyesler sergilenmiştir. Cumhuriyet’in kültür aracı olan Halkevleri’nin açılmasından sonra Temsil Kolları sadece Bursa’da değil Bursa dışında da sergiledikleri oyunlarla halka bu sanat dalını daha iyi tanıtmış ve sevdirmiştir. Temsil Komitesi oyuncuları halkın içinden, değişik meslek guruplarından. Okulların idareci ve öğretmenlerinin başını çektiği kolun ekibinde kadın oyuncu sayısı zamanla artmıştır. Oyunlar, Halkevi’nin ilk yıllarında Milli Sinema’da, daha sonra Zevk Sineması’nda, 1940’dan sonra kendi salonunda, Tayyare Sineması’nda ve şehrin merkezinde sergilenmiştir. Zamanla salonların hiçbiri ihtiyacı karşılayamaz duruma gelmiştir.³⁵⁸

2. Konserler

Cumhuriyet devrimi Osmanlı’dan kalan bütün üst yapı kurumlarını tasfiye etmiştir. Saltanat, Hilafet, eski yazı kaldırılıp, Tekkeler kapatılınca daha çok tekkelerde icra edilen eski musikimiz de bundan payını aldı. Eğitimine ve icrasına yasaklar getirildi.³⁵⁹ Osmanlı’nın Avrupa’ya açılması ile başlayan ve Cumhuriyetle birlikte artan batı türünde ve batı enstrümanlarıyla müzik yapma yaygınlaşmıştır. Rumeli’den göç eden batılı müzik adamları Bursa’da müzik öğretmenliği yapmıştır. Mustafa Rahmi Ortaç 1925–1931 yılları arasında Işıklar Lisesi’nde görev yapmış ve Işıklar Marşı’nı bestelemiştir.

1920 yılından 1960 yıllarına kadar Cumhuriyet dönemi müzik yaşamı, kültürel ve eğitim alanlarında gerçekleştirilen köklü adımlarda belirleyici olmuştur. Bursa’lı Halil Bedii Yönetken, Türkiye Cumhuriyeti’nin müzik eğitimi alanında yurt dışına giden ilk müzik eğitimcisidir.³⁶⁰ Bursa’da Cumhuriyete kadar bandolar dışında herhangi bir müzik etkinliği yoktu. Bursa Işıklar Lisesi bandosu dışında Bursa erkek Lisesi ve

³⁵⁶ a.g.t., s.76.

³⁵⁷ a.g.t.,s.78.

³⁵⁸ Bora, s . 8-10.

³⁵⁹ Ali Aksoy, “Bursa’nın Müzik Bağında Gezinti”, *Bursa Defteri*, sy. 2, Haziran 1999, s. 74.

³⁶⁰ Ali Uçan, “Doğumunun 100. Yılında Tüm Yönleriyle Halil Bedii Yönetken”, *Bursa Defteri*, sy. 2, Haziran 1999, s. 95–99.

İdman Yurdu'nun bandoları vardı. Türk Ocağı Müzik Şubesi Müfettiş Dr. Hasan Ferit Bey'in desteği ile kurulmuştur. 1928 yılında kurulmuştur. Öğretilecek sazlar şunlardır: Piyano, keman, viyolonsel, flüt. Klarnet, obua, tanbon, saksafon, bas, fagot, davul ve trompet idi. Bu dönemde Bursa Türk Ocağı Gençler Orkestrası kurulmuş ve ilk konserini küçük bir koro eşliğinde 1929 yılında vermiştir. Bu arada Erkek Lisesi ve Kız Muallim Mekteplerinin yaylı sazlar orkestraları vardır.

1938 yılında açılan Çelikpalas Oteli şehrin gündelik yaşamına renk getirmiştir. 19 Şubat 1932 yılında kurulan Bursa Halkevi Ar Komitesi (Güzel Sanatlar Komitesi) 1932–1942 yılları arasındaki etkinlikleri düzenlemiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında Halkevi Güzel Sanatlar Komitesi'nin verdiği konserler şöyledir: 1935 yılı ilkbaharında İstanbul Konservatuvarı profesörlerinden Cemal Reşit, Mesut Cemil, Muhittin Sadık, Ali Sezai, İzzet Nezihi ve Orhan Bey'den oluşan heyet Halkevi'nde üç gün konserler vermiştir. 1935 kışında Hüsnü Ortaç'ın şefliğini yaptığı doktor, öğretmen, bankacı ve mühendis 12 kişiden oluşan bir orkestra 1937 yılına kadar konserler vermiştir.³⁶¹

1935 yılında Kız Öğretmen Okulu müzik öğretmeni Fatma Yücel'in yönetimindeki ilkokul öğretmenlerinden oluşan koro çeşitli konserler vermiştir.³⁶² 1937 Mayıs ve Haziran aylarında halkevi orkestrası Halkevi Salonu'nda 6 konser verirken aynı yıl İstanbul Konservatuvarı profesörlerinden Ömer Refik Seyfettin ve Sezai Asaf kardeşler ve viyolonist İskender Bursa Belediye Salonu'nda konserler vermiştir.³⁶³ Bu konsere Ankara Devlet Konservatuvarı için Türkiye'ye gelen Profesör Hindermith de katılmıştır.³⁶⁴ 1938 yılı ilk altı ayı içinde 1100 kişinin katılımında üç konser verilmiştir. 19 Şubat 1932 tarihinden 30 Haziran 1938 yılına kadar toplam 19967 kişinin izlediği 57 konser verilmiştir.³⁶⁵

1937 yılında Bursa Belediyesi müzik evi Vali Şefik Soyer ve Hüsnü Ortaç'ın girişimleriyle açılmış, 1942 yılında kapanmıştır. 1943 yılında tekrar açıldığında bando dışında yaylı sazlar gurubu ile 1950 yılına kadar Tayyare Sineması'nda konserler

³⁶¹ *Uludağ*, sy.11., Haziran 1937, s. 39.

³⁶² *Uludağ*, sy.44., Şubat 1942, s. 7.

³⁶³ *Uludağ*, sy.44., Şubat 1947, s. 7.

³⁶⁴ *Uludağ*, sy.17., Temmuz 1938, s. 42.

³⁶⁵ *Uludağ*, sy.18., 1. Teşrin 1938, s. 67.

vermiştir.³⁶⁶ 30 Temmuz 1941 akşamı belediye salonunda 40 kişilik bir koro muhteşem bir konser vermiştir. Yine 1939 yılında Necatibey Kız Enstitüsü öğrencileri Grim'in "Yoringal" adlı peri masalından uyarlanan incigül operetini seslendirmişlerdir.³⁶⁷

1939 yılı Şubat ayının 24'ü Cuma günü 600 kişinin izlediği senfoni orkestrası ve şan konseri verilmiştir. Program Beethoven'in Türk Marşı, Mozart'ın Uverlür Sihirli Flüt Operası'ndan, Haydn'dan Senfoni Naib, Mozart'tan Arya, Delibes'ten Lokme, Puccini'den Loboheem, Rymsk Korsakoff'tan Gül ve Bülbül, Nuri Sami'den Yıldızlar, Jh. Strauss'tan Bahar Sesleri, Vas eserleri seslendirilmiştir.³⁶⁸ 16 Mart 1939'da öğrenci konserleri verilmiştir. Konserde görev alan öğrenciler: Piyano Bülent Arel, Keman M. Emin Yalgın, Viyolonsel Nuri Tezgelir, 2. ve 3. Eserde Keman sol İlhan Özsoy, 4. ve 5. eserde keman solo Nihat Acemi, 6. ve 7. eserde piyano solo Nurhayat Özen, 8. ve 9. eserde şan solo Muzaffer Gürgüneş, 11. eserde Piyano solo Bülent Arel'dir.³⁶⁹

1940 yılında viyolonist Zeki Kortav'ın şefliğindeki orkestra konserler verirken 1947 yılında ilk defa Bursa'da 25 kişilik bir mandolin orkestrası konserler vermiştir. Aynı yıl klasik batı müziğini halka tanıtmak ve sevdirmek amacıyla müzikevi öğretmen ve öğrencileri List, Frons Lohar, Fuccini gibi kompozitörlerden parçalar seslendirmişlerdir. Batı müziğini sevdirmek için pazartesi günleri iki saat plakla müzik dinleme saati konulmuştur.

1943 yılının ocak ayında Tayyare sinemasında Halkevi güzel sanatlar şubesi müzisyenleri tarafından 500 davetliye bir konser verilmiştir. Aynı yıl şubat ve mart aylarında koro çalışmalarına başlamış ve 98 kişilik bir koro hoparlörlerle şehre konser vermiştir. Müzik konusunda yapılması gerekenleri Atatürk "Bir milletin 16 Mayıs 1943 Pazar günü Halkevi'nin aile toplantısında müzik kolu bir konser vermiştir. 20 Kişiden oluşan orkestra keman, piyano, mandolin eşliğinde Türk müziği yanında Hendel ve Verdi'den de eserler seslendirmiştir. Erkek Lisesi müzik öğretmeni Hüsnü Ortaç'ın yönetimindeki Halkevi korusu milli ve vatani marşları iki sesli söylerken, programın ikinci kısmında tek sesli armonize edilmiş halk türküleri okunmuştur. Yine aynı yıl

³⁶⁶ Banu Demirağ, "Bursa'da Çok Sesli Müziğin Gelişimi", *Bursa Defteri*, sy. 2, Haziran 1999, s. 86.

³⁶⁷ Demirağ, *a.g.m.*, s. 87.

³⁶⁸ *Uludağ*, sy.21., Nisan 1939, s. 77.

³⁶⁹ *Uludağ*, sy.21., Nisan 1939, s. 75-76.

Halkevi salonunda öğretmen Münir Hiper bir piyano konseri vermiştir.³⁷⁰ 31. Ocak 1944 günü Halkevi orkestrası bir konser vermiş, aynı yıl 19 şubatta Halkevi'nin kuruluş yıldönümünde müzik kolu koro ve orkestra ile birlikte bir konser vermiştir. 1944 yılı 20 Mart, 3 Nisan, 17 Nisan, 8 Mayıs, 22 Mayıs, 7 Haziran, 29 Eylül günlerinde Halkevi orkestrası müzik öğretmeni Hüsni Ortaç idaresinde konserler vermiştir. 1946 yılı başında Safiye Ayla ve Kemancı Sadi Işılay bir konser vermiştir. Aynı yıl 4 Şubat Pazartesi günü Halkevi salonunda Halkavi orkestrasıyla 50 kişilik konser vermiştir. 8 Şubatta ise Muvaffak Gören ve Haluk Tarcan piyano ve keman konseri vermiştir. Tıbbiye öğrencisi Haluk Tarcan Chopen'in Vals, Polonoise ile List'in Macar Rapsodisi'ni piyano ile solo çalmıştır. Aynı yıl 11 Şubatta Halkevi'nin salonunda İngiliz Kültür Heyeti tarafından düzenlenen plak konseri verilmiştir. Konserin birinci kısmında kompozitörü Pureel'in Yeşil Yapraklardan Ayrı Düşmüş Ağaç adlı eseri ile Peri Kraliçesinden Üç Dans Parçası, Shasperae'nin Yaz Gecesi Rüyası'ndan bir parça, Adaların En Güzeli, Periler ve Çobanlar, Yaylı Sazlar için Suit yer almıştır. İkinci kısmında Hendel'in bir parçası çalınmıştır. 15 Gün sonra 2. plak konseri Mr. Beal'in açıklamalı anlatımı ile gerçekleştirilmiştir. 1946 yılında düzenlenen bir başka konser 30 Mayıs Perşembe günü Tayyare Sineması'nda Halkevi adına Safa Tangör ve Vali Haşim İşcan'ın kızı Günaç İşcan'ın piyano konseridir. Konserde F. Shubert'den Empromptü, Mendelsohn'dan Sözsüz Şarkı Polonyalı bestecilerden üç şarkı, Albeniz'den İspanyol Suiti, Beethoven'den Für Elize çalınmıştır.³⁷¹ 29 Mayıs 1949 yılında İnegöl Halkevi'nin kültür ziyareti sırasında Halkevi orkestrası konuklara bir konser vermiştir. Aynı yıl 13 kişilik Halkevi salon orkestrası ve yine orkestra heyetinden solist Yılmaz Baykal ile Piyanist Safa Tangör'ün keman konseri seslendirilmiştir. Cezmi Ertürk ve Piyanist Safa Tangör bir başka keman konserini de 1949 yılı içinde vermiştir. Halkevi orkestrası Mudanya, Gemlik, Eskişehir, Kütahya ve Balıkesir'de konserler vermiştir. Aynı yıl ses sanatçısı Akile Ertun bir konser vermiştir. 1950 yılına gelindiğinde Halkevi konserleri devam etmiştir. Orkestra üyelerinden Cezmi Ertürk ve Kız Enstitüsü salonunda birer keman konseri vermiştir.³⁷²

³⁷⁰ Aladağ, s. 86.

³⁷¹ "Hüsni Ortaç, Safa Tangör, Günaç İşcan'ın Piyano Konserleri", *Uludağ*, sy. 78, Temmuz-Ağustos 1946, s. 16-19.

³⁷² Aladağ, s. 88.

Halkevi 1932–1950 yılları arasında batı müziği kültürünü halka tanıtmak amacı ile pek çok konser vermiştir. Bunlar; tek sesli klasik Türk müziği, Halk Müziği, Çok Sesli Klasik Batı ve Çağdaş Çok Sesli Türk ve batı müziği türündedir.³⁷³ Canlı konserlerin dışında plak dinletileri ve hoparlörlerden müzik yayını yapılmıştır. Bütün bunlarla halkın müzik kültürünün gelişmesi amaçlanırken, batı müziği halka sevdirelmıştır.

Müzik konusunda yapılması gerekenleri Atatürk “Bir milletin değişikliğindeki ölçü, musikideki değişikliği kavrayabilmesidir” diyerek müzik devriminin çok zor olduğunu ancak yapılacağını belirtmiştir.

Konserlerin verildiği yerler, Halkevi'nin salonu başta olmak üzere Tayyare Sineması ve Kız Enstitüsü salonlarıdır. Dağcılık Kulübü, Tophane ve Havuzlupark bahçeleri ise halkın yemek yiyerek tek sesli klasik Türk müziğini dinlediği yerlerdir. Belediyenin yanındaki bahçede yaz aylarında Tiyatro kumpanyaları temsiller verir, caz konserleri yapılırdı. Kükürtlü Bahçesi ve Çelikpalas Otelinde Türk Müziğinin icra edildiği yerlerdir³⁷⁴

Bursa Türk Musiki Derneği 1949 yılında kurulmuştur. 1950'li yıllarda Çelikpalas Otelindeki Münir Nurettin Selçuk ve Müzeyyen Senar'ın verdiği konserler Bursa'nın müzik kültürünü geliştirmiştir. Bursa'nın Cumhuriyet dönemi yetiştirdiği sanatçılar şunlardır:³⁷⁵ Mustafa Rahmi Otman, Mehmet Baha Pars, Dr. Osman Şevki Uludağ, Hüsnü Ortaç, Tahsin Karakuş, Halil Bedii Yönetken, Hüseyin Sadettin Nusret Ergun, Sabri Süha Alsa, Kadri Şençalar, İsimail Baha Sürelsan, Müzeyyen Senar, Ali Erköse, Selahattin Erköse, Akın Özkan, Burhan Dikencik, Zeki Müren, Nigar Uluerer, Barbaros Erköse, Yıldırım Gürses ve Erdiñ Çelikkol.

3. Konferans, Kurs, Sergi ve Balolar

Bu dönem konferansları halk evi tarafından verilmiştir. Başlıca konular şunlardır: Atatürk, İstiklal Savaş, Dil Devrimi, Bulaşıcı Hastalıklar, Türklerde Roman gibi. Bu konferansların tamamı halkevinin yayın aracı olan Uludağ dergisinde

³⁷³ Daha fazla bilgi için bkz. *Uludağ Bursa Halkevi Dergisi*.

³⁷⁴ Necati Akgün, *Son Yüzyılın Bursa Olayları ve Anıları*, Print Ofset, Bursa 1994, s. 25.

³⁷⁵ Aksoy, *a.g.m.* s. 80-83.

yayınlanmıştır. Bursa Halkevi Halk Dersaneleri ve Kurslar Komitesi tarafından açılan okuma-yazma, matematik, fizik, kimya, daktilo, biçki-dikiş ve motor kurslarına oldukça fazla kişi katılmıştır.³⁷⁶ Modern ve çağdaş bir toplum yaratmak amacıyla açıldığı 19 Şubat 1932 tarihinden itibaren komiteleri aracılığıyla yoğun bir çalışma temposuna giren Halkevi'nin başarı ile yürüttüğü bir alan da Halk Dersanesi ve Kurslar Komitesi tarafından düzenlenen kurslardır. Bu kurslar kültürel amacın dışında meslek edindirmeyi de amaçlıyordu. Açılan kurslar ve kurslara katılanların sayıları yıllara göre şöyledir: 1937 yılında haftada 16 saat olmak üzere bir ve iki kurdan oluşan üç kurs Fransızca, haftada 16 saat bir ve iki kurdan oluşan üç Almanca kursu, haftada 16 saat resim kursu, 16 saat biçki-dikiş-nakış kursu ve 8 saat piyano kursu, yine cezaevinde haftada 4 gün dil dersi verilmiştir. 1938 yılında 3 643 kişinin katıldığı 170 kez 4. mıntıkada halk gece dersleri, 840 kişinin katıldığı 42 kez Fransızca dersleri, 870 kişinin katıldığı 39 kez İngilizce dersleri, 5267 kişinin katıldığı 187 kez Almanca dersleri, 2503 kişinin yararlandığı 140 kez resim dersleri, 109 kişinin yararlandığı 11 kez piyano dersleri, 32 kişinin yararlandığı 24 kez mandolin dersleri verilmiştir.³⁷⁷

1939 yılında dil kurslarına 268 kişi devam etmiştir. Bunların 130'u Fransızca, 41'i İngilizce ve 95'i Almanca'dır.³⁷⁸ Ayrıca düzenlenen ikmal kurslarına İngilizce, Fransızca, Almanca, Fizik, Kimya, Matematik derslerine 965 öğrenci devam etmiş 698'i başarılı olmuştur. 45 günlük bu kurslar 965 mevcutlu bir ilkokul görüntüdeydi.³⁷⁹ 1941 yılında fabrika, ticari kuruluşlar ve kooperatiflere eleman sağlamak için ilk ve üstü mezunları için ticaret kursu açılmıştır. 1941 yılı Mayıs ayında kurslara devam eden 120 Fransızca, 25 Almanca ve 22 cezaevi öğrencisi yapılan sınavlar sonucunda diplomayı hak etmiştir. Aynı yıl 130 öğrenci sınıflarını geçmiştir. 1940 yılında açılan resim ve fotoğraf kurslarına 281 kişi katılmıştır. Temmuz ayında mandolin, halk sazları, resim, fotoğraf, güreş, masa tenisi kurslarına 903 kişi, Ağustos ayında keman, dokumacılık kurslarına 60, spor kurslarına ise 450 kişi katılmıştır.³⁸⁰ Aynı yıl Eylül ve Ekim aylarında dokumacılık kurslarına 70, spor kurslarına 930 kişi devam etmiş, kasım

³⁷⁶ *Uludağ*, sy. 17, Temmuz 1938, s. 41-42, ayrıntı için bkz. Mine Akkuş, *a.g.t.*

³⁷⁷ *Uludağ*, sy. 17, Temmuz 1938, s. 41-42.

³⁷⁸ *Uludağ*, sy. 26, Mart 1940, s. 72.

³⁷⁹ *Uludağ*, sy. 56, 2. Kanun 1940, s. 50.

³⁸⁰ *Uludağ*, sy. 38-39-40, 1940, s. 52.

ayında keman kursuna 180, güreş kurslarına 214 kişi, Fransızca kursuna 990, ilk tahsil akşam kursuna 1033, biçki dikiş kursuna 240, ticaret kursuna 278, piyano kursuna 91 kişi olmak üzere toplam 2 632 kişi katılmıştır.³⁸¹ 1941 yılı Mayıs ve Haziran aylarında Fransızca, İngilizce, almanca, keman, piyano, biçki dikiş kurslarına 1491 kişi katılırken, yine yaz aylarında matematik, fizik, kimya İngilizce, keman, piyano, resim, fotoğraf kurslarına 16980 öğrenci katılmıştır. 1941 sonbaharında piyano resim, keman kurslarına 679 öğrenci katılmıştır.³⁸² 1942 yazında Fransızca, İngilizce, Almanca, biçki ve dikiş, resim, piyano, koro, felsefe, matematik, cebir ve kılıç kalkan kursları devam etmiş, eylül ve ekim aylarında ticaret, İngilizce, piyano, resim ve kılıç kalkan, kasım ve aralık aylarında ise İngilizce, piyano, resim ve kılıç kalkan dışında koza, ipek ve flatür kursları da açılmıştır.³⁸³ 1944 yılının ocak ve şubat aylarında İngilizce, Almanca, Fransızca, piyano, resim, koza, ipek, flatör, kılıç kalkan, koro, orkestra kursları devam ederken mart ayından ekim sonuna kadar İngilizce, Fransızca, Almanca, fizik, kimya, matematik, okuma-yazma, resim, piyano, keman, mandolin, kılıç kalkan kursları devam etmiştir.1945 yılında Dağcılık Kulübü, Dağcılık Federasyonu Başkanı Asım Kurt'un Bursa'ya gelmesi ile tırmanıcılık kursu açıldı.³⁸⁴ 1947 yılında hak dersanelerinden ilk okulu bitirme kursundan 50 kişi diploma almıştır. 177 kişi okuma yazma, 46 kişi Fransızca kursuna devam etmiştir. 1949 yılında akşamları ilkokul bitirme kursları açılmıştır. 32 kişinin katıldığı kurstan 31 Mayıs'ta yapılan sınavda 15 kişi mezun olmuştur. Mezunların içinde gedikli erbaş okulu ile sanat enstitüsüne başvuranlar olmuştur. 10 Ocak 1949 yılında 113 öğrencinin devam ettiği İngilizce ve Fransızca kursları açılmıştır.Akşam ticaret bilgileri kursları(muhasebe, steno, ticaret matematiği) 15 Marta kadar 38 öğrenci devam etmiştir.³⁸⁵ 1950 yılında Ticaret Lisesi daktilo kursları ve aynı yıl Kız Lisesi'nde orta tedaris kursuna 50 kişi devam etmiştir.³⁸⁶

Cumhuriyetin ilk yıllarında Halkevi kültürel alanda sergiler düzenleyerek da misyonunu sürdürmüştür. Karikatür, heykel, resim, el sanatları alanlarında düzenlenen sergilerden bazıları şunlardır: 1936 Mayıs ayında Cemal Nadir karikatür sergisi

³⁸¹ *Uludağ*, sy. 41, 1941, s. 68.

³⁸² *Uludağ*, sy. 51-52, Eylül 1942, s. 48.

³⁸³ *Uludağ*, sy. 60, Haziran 1943, s. 59.

³⁸⁴ Aladağ, krş. *Nilüfer*, sy. 5, Eylül 1945, s. 12.

³⁸⁵ *Uludağ*, sy.95, Mayıs-Haziran 1949,s.14.

düzenlenmiştir.³⁸⁷ Aynı yıl Celal Uzman, Dr. Münir Halit ve Dr. İzzet resim sergisi düzenlemiştir.³⁸⁸ 1937 yılı Mayıs ayında İstanbul müstakil ressam ve heykeltıraşları tarafından bir sergi açılmıştır.³⁸⁹ 1939 yılında açılan okuma yazma kursları şöyledir: ilkokulun 4. ve 5. sınıflarını bitirememiş olanlarla ve hiç okuma yazma bilmeyenler için 124 kişinin katıldığı üç sınıflı bir gece okulu açılmıştır. Bu kurslara devam edenler ilkokul sınavlarına girip başarılı olurlarsa diploma alabiliyorlardı. Üç sınıflı gece okulu Bursa merkezi dışında Muradiye’de ve İstiklal Okulu’nda açılmıştır. Böylece Halkevi’nin ders verdiği öğrenci sayısı 490 kişiyi bulmuştur. Halkevi’nin cezaevinde açtığı dersane 120 kişiliktir. 23 bayan ve 42’si erkek toplam 65 öğrencilik resim atölyesi açılmıştır. 1939 yılında 74 kişinin katıldığı atölyede ulusal günler, törenler için çelenk, dekor ve temsili tablo meydana getirilmiştir.

1938 yılında Halkevi spor komitesi başkanı İhsan Celal Antel’in bir fotoğraf sergisi açılmıştır. 1939 yılında Halkevi’nin açılması dolayısıyla Halkevi Atölyesinde 1800 kişinin ziyaret ettiği bir sergi açılmıştır. 1940 yılında 55 öğrenciden oluşan Halkevi resim atölyesinin açtığı sergiyi Halkevi üst salonunda 30000 Bursa’lı gezmiştir. 47 gencin 313 eseri natürmort, peyzaj, desen, afiş türündedir. Yapılan seçimde Mesut Erken’in Portre ve Gül’ü birinci, Faik Ünal’ın Peyzaj ve Natürmort’u ikinci, Nihat Bozkaya’nın portresi üçüncü seçilmiştir. Eser sahiplerine 30, 20 ve 10 lira ödül verilmiştir.

1940 yılında resim, fotoğraf, 1941 yılında güzel yazı, çiçek, dikiş ve el yazıları sergileri açılmıştır. 1943 yılında yerli çocuk oyuncakları sergisi açılmıştır. 1944 yılında Britanya’nın Beş Büyük Eseri isimli fotoğraf sergisi açılmıştır.³⁹⁰ 1944 yılı Mart başından Ekim sonuna kadar İngiliz Kültür Cemiyeti “İngiliz Resim Sergisi”, Resim öğretmeni İhsan Çizakça tarafından Halkevi resim sergisi, Ticaret Lisesi öğretmenlerinin afiş sergisi, resim öğretmeni Esat Bilenoglu tarafından 2. Ortaokul Resim Sergisi, Resim öğretmeni Şahin Özgür tarafından 1. Orta ve Kız öğretmen okulu

³⁸⁶ Aladağ, s.93, krş. Hakimiyet Milletindir, sy. 181, 1950, s.2

³⁸⁷ *Uludağ*, sy. 26, *Mart 1940*, s. 31.

³⁸⁸ Bu sergi Bursa’da açılan ilk resim sergisidir. Bursa’da kuralan yerli malları sergisindeki resme ayrılan bir köşeden oluşuyordu. Ayrıntı için bkz. R. Yücer, “Halkevi’ndeki Resim Sergisi”, *Türkün*, sy. 6, Nisan 1936, s. 52-53.

³⁸⁹ *Uludağ*, sy. 11, *Haziran 1937*, s.40.

Resim Sergisi açılmıştır. 1946 yılında açılan sergiler: İngiliz Çocukları Resim Sergisi, İngiliz Binaları Fotoğraf Sergisi, Hulusi Mercan Resim Sergisi, Galatasaray Lisesi Resim Sergisi, Arifi Kaptan Resim Sergisi, Ticaret Lisesi Afiş sergisi, Necatibey Kız Enstitüsü Sergisi ve Güney Bıçki-Dikiş Yurdu sergisi.³⁹¹ 30 Ağustos 1947 Zafer Bayramı nedeniyle Halkevi üst salonunda 2. Ortaokul resim öğretmeni Müeyyed Dinçel'in 250 motiften oluşan bir sergisi ve 2. Ortaokul öğrencilerinin katıldığı iki sergi düzenlenmiştir.³⁹²

27 Ekim 1949 yılında Erkek Sanat Enstitüsü öğretmenlerinden Şefik Özelsoy'un koleksiyonundan oluşan bursa motifleri sergisi açılmıştır. 1950 yılının Mayıs ve Haziran aylarında Halkevi Güzel Sanatlar Kolunun düzenlediği ve 5 628 kişinin gezdiği bir resim sergisi açılmıştır.

Cumhuriyet ile birlikte Türk halkı için yeni eğlence alanları oluşturulmuştur. “ Batı tandaslı balo, dans, kadın-erkek birlikteliği –Cumhuriyet’in siyasal ve toplumsal değişiminin en güçlü gösterim alanıdır. Cumhuriyet baloları, siyasal elitlerin en medeni buluşma yerleridir.”³⁹³ Okullara dans dersleri konularak batılı yeni eğlence biçimlerinin yaygınlaşması sağlanmıştır. Cumhuriyet döneminde toplum için bu yeni alanlarda nasıl giyinileceğinden, nasıl davranılacağına kadar anlatan kitaplar bile yayınlanmıştır. Cumhuriyet ‘in ilk yıllarında kadın ile erkeğin aynı mekan içinde bulunması, balolarda dans etme zorunluluğu ciddi gerginlik yaratmıştır. Budrumda baba-kız veya erkeğin erkekle dans etmesi, kardeşler arası dansla çözüm bulunmuştur. “Cumhuriyet modernleşmesi Osmanlı moderleşmesinin bir devamı gibi görünse de ,değişen siyasi yapı ve bunun getirdiği yeni sosyo-kültürel yapılanmalarla bir önceki dönemden tamamen ayrılmaktadır.”³⁹⁴ Cumhuriyet döneminin bu yeni eğlence anlayışı Osmanlı son dönemi saray eğlence hayatı içinde yetişen vekiller tarafından eleştirilmiş;

³⁹⁰ *Uludağ*, sy. 18, 1938, s. 67.

³⁹¹ Aladağ, s. 99.

³⁹² Aladağ, s.100, krş. *Ant*, 1 Eylül 1947 s. 2.

³⁹³ Nevin Meriç, *Osmanlı'da Gündelik Hayatın Değişimi(Âdâb-ı Muâşeret1894-1927)*, Kaknüs Yay., İstanbul 2000, s. 62.

³⁹⁴ Meriç, *a.g.e.*,s.63.

zarafetten yoksun kasaba panayırı olarak görülmüştür.Onlar toplumsallaşan Cumhuriyet insanını vals ve tangodan sonra zeybek oynuyorlar diye eleştirmişlerdir.³⁹⁵

Cumhuriyetin ilk yıllarında düzenlenen balolar çoğunlukla yardım amaçlıdır. 1932–1938 yılları arasında Halkevi iki tane balo düzenlemiştir.³⁹⁶ 1938 yılında Atatürk'ün son bursa ziyaretinde şerefine düzenlenen balodur.³⁹⁷ 1939, 1940 ve 1941 yıllarında düzenlenen balolarda batılı tarzda eğlence anlayışının ürünü olarak Bursa kültür hayatında Cumhuriyetle birlikte yerini almıştır.

4. Spor

Bursa'da yapılmaya başlanan ilk sporlar 1Eylül 13 Ekim 1906 tarihinde düzenlenen 1. Bursa Sergisi'nde izlenmiştir.³⁹⁸ Bu sergide at yarışları yağlı güreş ve bisiklet (velespit) yarışları yapılmıştır. 1922 yılında Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı kurulduğunda Bursa'da Mıntika Merkez Heyeti oluşturulmuştur. 1923 yılındaki seçimlerde kurulan Bursa Merkez Heyeti şu kişilerden oluşmaktaydı: Başkan Devlet Demiryolları Müfettişi Şefik Bilge, 2. Başkan ve Futbol Heyeti Başkanı Faik Tinel, Üyeler, Kadri Can, Hayri Terzioğlu, Dr. Edip Rüştü Akyürek ve Turgut Bey.³⁹⁹ 1934 yılında ise heyet Başkan Dr. Tahir Ertuğrul, 2. Başkan Edip Rüştü Akyürek, Genel Sekreter Tekel Fen Memuru Sait Bey, Denetmen Savcı Yardımcısı Ferit Bey, Sayman Hayri Bey, Ayrıca Atletizm Kurulu Başkan İhsan Celal Antel, Üyeler Şeref, Hayri ve Kadri Beyler, Futbol Kurulu Başkan Vecihi Bey, Üyeler: Abit, Selahattin ve Hüsnü Beyler, Güreş Kurulu Başkan Belediye Müfettişi Salim Bey, Üyeler: Suphi ve Derviş Beyler, Binicilik Kulübü Başkan Mustafa Bey, Bisiklet Kurulu Başkan Atif Bey, Üyeler Selehattin ve Süreyya Ögünç Beyler'dir.⁴⁰⁰ Türkiye ilk defa 1924 yılında Olimpiyatlara katılmış, bu bağlamda yeni spor dallarının yaygınlaşması için Bursa'da da çeşitli adımlar atılmıştır. 1938 yılında Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü kurulmuş ve yasa gereği başkanlığına Bursa Valisi Şefik Soyer seçilmiştir. 1938–1942 yılları arasında Bölge Müdürü İhsan Celal Antel, 1942–1946 yılları arasında Mehmet Cık, 1946-1950

³⁹⁵ *a.g.e.*, s.63.

³⁹⁶ *Uludağ*, sy. 63, 2. Teşrin, 1. Kanun 1943, s.32.

³⁹⁷ Akkılıç, *Atatürk ve Bursa...*, s. 105.

³⁹⁸ İsmail Kemankaş, “Osmanlı'dan Günümüze Bursa'da Spor”, *Cumhuriyet Sürecinde Bursa*, Olay Basın Yayın, Bursa 1998, s. 99-100.

³⁹⁹ *a.g.m.*, s. 101

yılları arasında ise Reşat Esmel Başkanlık yapmıştır. Bursa'nın Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'nin genelinde olduğu gibi en gözde spor dalı Futbol olmuştur. Bursa'da incelediğimiz dönemde kurulan kulüpler şunlardır: Sanatkarlar İdman Yurdu (1924), İnkışaf İdman Yurdu (1927), Akınspor (1934'ten sonra), Muradiyespor (1930), Demirtaş (1930), 1932–1933 yıllarında Acar İdman Yurdu kadını alan Sanatkarlar İdman Yurdu şampiyon olmuştur. Merinos'un açıldığı yıl (1938) Merinos Spor Kulübü'nde kurulmuştur.⁴⁰¹ 1947 Yılında Güvenspor kurulmuştur.

1930-1950 yılları arasında bisiklet ve atletizm sporlarında epey ilerleme kaydedilmiştir. 1935 yılında bisiklet sporunun en önemli ismi Süreyya Ögünç'tür. Atatürk Stadi'nin çevresindeki 400 metrelik pistte yapılan yarışlarda Ögünç'ün rakiplerine 2-3 tur bindirdiği olmuştur.⁴⁰²

Spor karşılaşmaları 1926 yılına kadar Atıcılar'da yapılırken Atatürk'ün isteği ile ve maddi katkısı ile bu günkü stadyumun olduğu yerde bulunan dut bahçesi satın alınmış, iş makineleri ile bahçe düzelterek saha yapılmıştır. Vali Fatin Güvendiren saha ve stadyumun yapımını başlatmıştır. Stadyum iki hektar alanda ve 300 kişilik bir tribünden oluşuyordu.⁴⁰³ 1938 yılında Ankara 19 Mayıs Stadyumu ve Hipodrom'unun planını yapan Viento Viyola'nın yüzme havuzu, tenis kortu, atış poligonu, manej, çocuk bahçesinden oluşan bu günkü stadyumun yapımına başlanmıştır. 1945 yılında Haşim İşcan stad yapımını tamamlamıştır.

5. Yemek Kültürü

Bursa'da yemek kültürü denince lokantalar akla gelir. Gündelik hayatın bir parçası olarak şehirde yemek yenilen birinci sınıf lokantalarda et yemekleri 20, sebze 15, tatlılar ise 10–12,5 kuruştur. Bursa'nın ünlü Pıdeli Kebabı ise 30 kuruştur.⁴⁰⁴ Diğer lokanta ve Kayan'daki aşçı lokantaları bu fiyatların yarısı kadardır. Cahit Anğ Bursa'da yemek hakkında şunları söylemiştir:⁴⁰⁵ “Bursa'da şimdiki Akbank'ın olduğu yerde şehir

⁴⁰⁰ *Bursa 1934 İl Yıllığı*, s.17.

⁴⁰¹ Kemankaş, *a.g.m.*, s. 105.

⁴⁰² Necati Akgün, *Son Yüzyılın Bursa Olayları ve Anıları...*, s. 21-22.

⁴⁰³ *Bursa 1934 İl Yıllığı*, s.18.

⁴⁰⁴ *Bursa 1934 İl Yıllığı*, s. 48.

⁴⁰⁵ Anğ, *a.g.g.*

lokantası vardı. İçkili çok nezih bir yerdi. Ziraat Bankası'nın karşısında (eski Sümerbank) İbrahim Münerlepçi çok güzel ev yemekleri yapardı. İçi küçük olduğundan dışarıya birkaç tane masa koyardı. Tam ev yemeği yapardı.

Mahvel, şimdi galiba Mado kahve oldu emeklilerin gittiği, gazete okuduğu nargile içtiği bir yerdi. Karşısında da bir kahve vardı. Özel okuma sehpaları vardı. Sonraları Mudanya gezmeleri başladı. İnsanlar deniz için Mudanya'ya gidiyordu”.

Cihan Borçbakan ise 1936–1950 yılları arasındaki yemek kültürünü şöyle anlatıyor:⁴⁰⁶ “ 19336–1950 arası Bursa'da yemek; eskiden Bursa'da çok güzel yemek yapan Ethem Ağa'nın lokantası vardı. Kapalı Çarşı'dan şimdiki ticaret odasına doğru inen yol üzerindeydi dükkânı. Daha sonra ticaret odası yapılırken yıkıldı. Ethem Ağa harika bir adamdı. Dükkân daha sonra Şafak sinemasının üst katına taşındı. Sinemanın köprü tarafında terzi ve lokantalar vardı. Çok meşhur bir aşçıydı. Ethem Ağa buradan Ankara'ya at yarışı oynamaya giderdi. Bir oğlu hayatta. Altınceylan'da garson olarak çalışıyor. Ormancı Fehmi diye biri daha vardı. Oda at yarışına meraklıydı”.

Cumhuriyetin ilk yıllarında ekmek ve gaz yağı vesika ile verilirdi. Genelde içkili lokantaların -ki buraları aynı zamanda eğlence yerleriydi- dışında Bursalılar ailece yemek yemek için lokantaya gitmezlerdi. Mahallelerdeki fırınlarda veya merkeplerin iki yanına taktıkları küfünlerle bakkallara ekmek dağıtan kişilerin dağıttıkları ekmeklerden alırlardı. Yoğurtçular, sütçüler ve yaz aylarında buzcular mahalle esnafsını oluşturuyordu.⁴⁰⁷ Evlerin bahçelerindeki su havuzları (Pınarbaşı Suyu) içme sularının toprak testi içinde soğutulduğu ve üzerlerine konulan yemeklerin bozulmamasının sağlandığı yerlerdi. Kışlık erzak hazırlamak da Bursa'da yaygındı. Yufka, tarhana, erişte, sebze ve balık turşuları hazırlanırdı.⁴⁰⁸

Bursa'da yemek kültüründen söz ederken “Bocuk Gecesi” denilen geleneği de anlatmamız gerekir. Kasım ayında Hristiyanların suya put atıp domuz eti kaydattıkları,

⁴⁰⁶ Borçbakan, a.g.g.

⁴⁰⁷ Feridun Sönmezoğlu, *Bizim Mahalle Hisar Bölgesi Mollagürani Mahallesi*, Osmangazi Belediyesi yay. , Bursa 2006, s. 52.

⁴⁰⁸ Erhan Yıldızalp, *Bizim MahalleHisar Bölgesi Mollagürani Mahallesi*, s. 74

Müslümanlarında kokuyu duymamak için kabak pişirdiği bu gün Cumhuriyetin ilk yıllarında Bursa'da yaşanırđı.⁴⁰⁹

Fatih Özgökmen anılarında buzdolabının olmadığı 1940'lı yıllarda soğuk su ihtiyacının nasıl karşılandığını şöyle anlatıyor:⁴¹⁰ “... Eskiden 1940'lı yıllarda buzculuk yapılmış. Dedem, o zamanki buzcı Selim Süter'lerden buzu alıp İnebey Caddesi'ndeki dükkânda satıyordu. Buzlar parçalanır kalıp şekline getirilip etrafı talaşla örtülerek muhafaza edilirdi. 5-10 kuruşa satılırdı. İnsanlar soğuk su ihtiyaçlarını bu şekilde karşılardı”. Mehmet Sırrı Tekirkaya ise Ramazan hazırlığı için neler yapıldığını şöyle anlatmıştır:⁴¹¹ “... Evimizin bahçesinde yaz aylarında yasta ağaçlarda (daire şeklinde ağaç masa) yufka açılır. Yufkalar kış için hazırlanırdı. Yufka açımı bittiğinde orada çalışanlara kartalaç yapılırdı. Kartalaç da yufkanın az pişmişi olup içine maydanoz ve peynir karışımı malzeme konulur, üzerine tereyağ sürülüp sıcak yenilirdi. Bahçemizde çok çeşitli meyve ağaçları vardı... Toplanan meyvelerle nardenik denilen hakiki meyve püresi yapılırdı (elma, dut, erik).”

6. Geziler

Bursa'da Cumhuriyetin ilk yıllarında belediye bahçesi denilen halka açık bir park vardı. Yine Hisar'da tophane bahçesi ve Kükürtlü'deki Havuzlu Park hem ince saz eşliğinde yemek yenilebilen, hem de ailece gidilebilen yerlerdi. Gezintiye gidilen yerler Mudanya ve Uludağ idi. Cihan Borçbakan Uludağ gezilerini şöyle anlatıyor:⁴¹² “Dr. Cevat Tahsin Bey, İhsan Celal Antel gibi isimler Uludağ'a spor amaçlı çıkarlardı. Benim de katıldığım bu gezilerde Uludağ'a Maksem'den çıkardık. Özel İdarenin üç oda bir salonlu misafirhanesi vardı. Burası Tusan Firması'na verildi. Büyük Otel 29 yıl valilikçe yap işlet devret olarak işletmeye verildi. Ben Erdal Bey'i (Erdal İnönü) dağa çıkarırdım. Erdal İnönü kayağa meraklı idi. Çingen tarlasına kadar araba ile giderdik. Burası eskiden Orhaneli yolunun olduğu yerdi. Musa Ataç ile birlikte 14. kilometreye kadar arabayla oradan da katırlarla dağa giderdik. 1942-1943 yıllarıydı. Tahta kayaklarla kayardık. Bu yüzden benim omuzlarım dardır. Zirveye çıkmak için yedi tane

⁴⁰⁹ Şükran Özgökmen, *Bizim Mahalle Hisar Bölgesi Molla Güranimahallesi*, s. 47.

⁴¹⁰ Fatih Özgökmen, *Bizim Mahalle Hisar Bölgesi Molla Güranimahallesi*, s. 46.

⁴¹¹ Mehmet Sırrı Tekirkaya, *Bizim Mahalle Hisar Bölgesi Mollagürani Mahallesi*, s. 48.

⁴¹² Borçbakan, a.g.g.

yol vardı. Bu gün kayak yapılan yerde eskiden mandıralar vardı. Fahrinin otelinin bulunduğu yer, onun yanındaki Köy Hizmetleri binası, Kar Otel alanları hep ormanlıktı. 1950 yılında beden eğitim öğretmeni Cihat Bey o ormanın içinde talebeleri için ilk defa kamp kurdu. Yazın arkadan motorlu Austin marka arabalarla bir buçuk saate zor giderdik. O yıllarda Dağcılık Kulübü vardı. Ama dağa çıkmak için on kişiyi zor bulurduk. Kayak sporu bu gün pahalı ve sefahat sporu oldu”.

1923-1950 arasında rağbet gören diğer bir yer de Mahvel’dir. Rıdvan’ın kahvesi de denilen bu kahve Setbaşı’ndaydı.⁴¹³ Özellikle emekli askerlerin toplanma yeri idi. Bursa Halkevi 1932 yılında ilk çalışmalarına burada başlamıştır.

Bursa’da akşam saatlerinde Ulucami’den Setbaşı’na kadar yürüyüş yapmak bir gelenektir.⁴¹⁴ Setbaşı’nda meyhane boğazı denilen yer baştan sona meyhanelerle doluydu.⁴¹⁵

Mesire gezilecek yer anlamındadır. Bursalılar bahar ve yaz günlerinde yakın yerlere yaya ve at, eşek arabaları ile, uzak yerlere ise fayton, briçka veya demiryolu güzergâhında ise trenle gidilirdi.⁴¹⁶ Başlıca mesire yerleri, Atıcılar, Aydede (Aytepe/Karanfilli Bayır), Demirtaş İstasyonu, Geçit, Havuzlu Park, Karapınar, Kızıkdedesinin yeri (Ertuğrulgazi Mah.), Kokulusu, Köprübaşı, Mudanya, Pınarbaşı, Piremir, Teferruç, Temenyeri, Yayıncılar Pınarı, Ziraat Okulu idi.⁴¹⁷ Ali İhsan Futacı Bu konuda şunları söylemiştir:⁴¹⁸ “*Gezilecek yerler, piknik alanları, Aydede denilen bir yer vardı. Postaneden Maskeme giden yolun sonunda caminin oradan çıkılırdı. Kestanelik, yeşillik bir yerd. Temenyeri vardı. Gökdere önemli bir piknik alanıydı. Dereyi besleyen pınarlar yazında kurumazdı. Bursa halkı derenin iki yanındaki çimenliklerde piknik yapardı. Soğusun diye suya karpuz, rakı korlardı. Çok serin olurdu. Ziraat okulunun orası da başka bir mesire yeriydi. Özellikle hidrellez için gidilirdi. Abdal Murat diye bir yer vardı yine Pınarbaşı tarafındaydı. Oralari şimdi mahalle olmuş. Mesire yerleri*

⁴¹³ Hacı Tonak, “Mahvel; Setbaşı’nın, Gökdere’nin İnci Gümüşü”, *Bursa Araştırmaları Kent Tarihi ve Kültürü Dergisi*, sy. 6.,2003, s. 57-58.

⁴¹⁴ Mümtaz Şükrü Eğilmez, “1918’de Setbaşı”, *Bursa Defteri*, sy. 2, Haziran 1999, s. 35.

⁴¹⁵ Ahmet Ö. Erdönmez, “Dünya’ni En Garip Yeri Bursa Barı”, *Bursa Defteri*, sy. 6,Haziran 2006,s. 23.

⁴¹⁶ *Bursa 1934 İl Yıllığı*, s. 48.

⁴¹⁷ *Bursa Ansiklopedisi*, c. 3, s. 1147-1149.

⁴¹⁸ Futacı, *a.g.g.*

genelde Uludağ'ın eteğindeydi. İnsanlar eğlenirdi, manzara çok güzeldi. Tren istasyonu şimdiki halin olduğu yerdı. Orası da mesire yeri ydi. Dutluk, yeşillik bir alandı. Şehrin dışındaydı. Çocuklar uçurtma uçururdu. İkinci cihan harbi çıkınca millet kendi derdine düştü, gezi mezi kalmadı. Bursa'da genelde yabancılar yemek yerdi. Cadde üstünde Şehir Lokantası vardı. Yerliler pek gitmezdi. Tuz pazarında kebaççı ve aşçı dükkânları vardı. Kayanda köfteciler vardı. Birde aristokratların gittiği Çelik Palas Otelinin lokantası vardı. Daha çok Bursa'ya gelen misafirler yemek yerlerdi.”

7. Düğünler

Cumhuriyetin ilk yıllarından 1950 yılına kadar Bursa'nın düğün geleneklerinin büyük çoğunluğu bozulmadan yaşamıştır. Bursalılar evliliğe ve gereklerine çok önem vermişlerdir. Kızların başlıca çeyiz eşyaları: Peşkir, yağlık, çevre, bindallı, seccade ve ayna örtüsüdür.⁴¹⁹ Bu çeyiz eşyaları sandık içlerinde bohçalarda saklanırdı.⁴²⁰ Evlenme işi görücü usulü dediğimiz usul ile oğlunun fikirlerini ve isteklerini az çok bilen anneler tarafından çevre araştırmaları yapıldı. Erkek annesinin beğendiği kızı ancak düğün gecesi görebilirdi. İki tarafta evliliğe taraftar olduklarında söz bohçaları verilirdi.⁴²¹ Bursa düğünleri genelde evde yapılırdı. Hali vakti iyi olanlar lüks oteller, özellikle çelik palas, dağcılık kulübü bahçesi gibi yerlerde evlenirlerdi. Hüsnü Canat 1930-1939 yılları arasındaki Bursa mahalle düğünleri ile ilgili şunları anlatmıştır:⁴²² “... Dedem yemişçi Hüsnü Efendi Kale-i Umurbey Mahallesi'nin muhtarı imiş. O zaman muhtarlar oranın eski ve yerlisi olan kişilerden seçilirdi. Bizim evlerde vakıf kapları vardı. Eskiden cemiyetlerde kullanılan vakıflara ait kazanlar, kapaklı sahanlar muhtarlarda dururmuş. Babamın anlattığına göre dönemin Kale-i Umurbey Mahallesi'nin muhtarı olan dedem yemişçi Hüsnü Efendi zamanında düğün sünnet cemiyeti olan kişiler dedeme kaç tane hangi malzemeden aldıklarını yazdırırlarmış. Hatırladığım kadarı ile 60 kapaklı sahan, 3 tane bir buçuk metre çapında büyük kazan onların büyük maşaları, büyük siniler, üçgen sayaklar ve cenaze kazanları vardı”.

⁴¹⁹ Dilek Yıldız, “Bursa’lı Gelinin Çeyiz Sandığı”, *Bursa Defteri*, sy. 11, Kış 2005, s. 43-44.

⁴²⁰ Ayten Sinir, “İşlemeli Bohçalar ve Bursa’da Bohça Kültürü”, *Bursa Defteri*, sy.14, Haziran 2002, s. 82-83.

⁴²¹ Kıvanş Hakgüder, “Bursa’da Düünden Bugüne Düğün Gelenekleri ve Gelinlikleri”, *Bursa Defteri*, sy.18, Haziran 2003, s. 146.

⁴²² Hüsnü Canat, *Bizim Mahalle Hisar Bölgesi Mollagürani Mahallesi*, s.42.

Bursa'da düğün öncesi hazırlıklar önemlidir. Bir gelinin evinde; konsol, taş ayna, bir çift karpuz lamba ve o karpuz lambalarla aynı renkte su takımı ve karafaki mutlaka olurdu.⁴²³ Gelinler faytondan biraz daha büyük londonlarla taşınırdı. Mahalle düğünleri davullu zurnalı olurdu. Damat mahalle meydanında traş yapılırdı. Damatlara horoz gibi ötme, ağaca çıkma gibi şeyler yaptırılırdı.⁴²⁴

Bursa'da ki sünnet düğünleri ise genellikle okullar kapandıktan sonra yapılırdı. Aileler çocuklarını 5–9 yaşlarında sünnet ettirirlerdi. Çancılar çarşısının doğu girişinde süpürgeci lakaplı sünnetçi ve oğlu kerim usta tarafından yapılan sünnet için önce “harç düzme” çocuğa takım elbise, gömlek, ayakkabı ve şapka sünnet günü içinde entari almak demektir. Misafirleri davet etmek için ise kırmızı dipli mum alınır. Bu mumlarla davet yapılır, tek çocuksa yakın akrabalar ya da maddi durumu iyi olmayan bir çocukla sünnet ettirilirdi. Mutlaka fotoğraf çektilirdi. Sünnet günü davetlilere öğlen yemeği verilir, bunun için aşçı tutulur. Aşçı sandalye vb. malzemelerini kendisi getirirdi. Mevlit okunduktan sonra menüdeki düğün çorbası et pilav ve helva davetlilere ikram edilirdi. Sünnet gezmeleri faytonlarla yapılırdı. Sünnet yatağı daha önceden süslenirdi. Sünnet günü Emir Sultan ziyaret edilerek gezilerle çocuk rahatlatılırdı. Gece kına yapılır, kamberlerden tutulan çengillerle eş dost aile hanımları eğlenirlerdi. Başlıca sünnet hediyesi bakır kaplardı.⁴²⁵

Askere uğurlama da Bursa'da bayram, düğün coşkusu içinde geçiyordu. Tophanede bulunan Askerlik Şubesi askere uğurlama zamanlarında binlerce kişinin gelmesiyle tophane yamaçları insanlarla dolup, taşıyordu.⁴²⁶

8. Hamam Kültürü

“Hamam” sözcüğü Arapça'da hamam (ısıtan), hamma (ısıtmak) ve İbranicede hamam (sıcak olmak) köklerinden gelir. Bu kelime yıkanmak için yapılmış kapalı mekan anlamındadır. Halka açık olan hamamlara “halk hamamı” veya “çarşı hamamı”, bir yapı bünyesinde yer alanlara “özel hamam”, doğal sıcak su kullanılan hamamlara ise

⁴²³ Esat Uluumay, “Bursa Tartışmaları Başladı”, *Bursa Defteri*, sy. 1, Mart 1999, s. 25.

⁴²⁴ Mehmet Bakıryapan, *Bizim Mahalle Hisar Bölgesi Osmangazi Mahallesi*, s.55.

⁴²⁵ Esat Uluumay, “Bursa'da Sünnet Gelenekleri”, *Bursa Defteri*, sy. 1, Mart 1999, s.127-130.

⁴²⁶ Yüksel Çokal, “*Bizim Mahalle Hisar Bölgesi Mollagürani Mahallesi*”, s.51.

“kaplıca” adı verilir.⁴²⁷ Bursa'nın Uludağ'ın eteklerinde kurulmuş olması, soğuk ve mineralli sıcak su bakımından zengin olması, çeşitli zamanlarda bir çok hamam yapılmasına sebep olmuştur. Bursa'da yapılan ilk Osmanlı hamamı 1329 tarihli Orhan Gazi'nin Hisar'da yaptırdığı Orhan Hamamı'dır.⁴²⁸ Batıda Hisar'dan doğuda Atpazarı'na; kuzeyde Ulucami ve hanlar bölgesinden, güneyde Reyhan'a kadar uzanan alanda değişik zamanlarda yapılmış hamamlar şunlardır: İnebey Hamamı (1401), Kadı (Perşembe) Hamamı (1405), Kayan (Mehmet Ağa) Hamamı (1439), Reyhan Hamamı (1438), Çakırağa Hamamı (1484), Atpazarı (Dayıoğlu) Hamamı (1605).⁴²⁹ Çeşitli mahallelerde ise Başçı İbrahim Hamamı (1420), Mahkeme Hamamı (1421), Emirsultan Hamamı (1426), Umurbey Hamamı (1430), Nasuh Paşa Hamamı (1477), Yeşil Hamamı (1485), Muallimzade Hamamı (1490), İncirli Hamamı (1497), Haydarhane Hamamı (1511), Hançeirli Hamamı (1524), Kiremitçi Hamamı (1543) ve Yahudiler Hamamı (1552)'dir.

Bursa'da ki kaplıca hamamlarının en eskisi 1389 yılından önce I. Murat'ın Bizans kaplıcaları üzerine yaptırdığı Eski Kaplıca'dır.⁴³⁰ Selvinaz Kaplıcası, Keçeciler Kaplıcası, Çekirge Kaplıcası, Hüsnügüzel Kaplıcası ve Boyugüzel Kaplıcası günümüzde hala kullanılmaktadır.⁴³¹ Çekirge'de ayrıca Yeni Kaplıca, Kaynarca, Kara Mustafa (1450) Kaplıcaları Osmanlı'dan günümüze ulaşmıştır.⁴³² Erken Cumhuriyet döneminde Bursa'da yaşamı konuştuğumuz Cihan Borçbakan eski bir kaplıca geleneğini şöyle anlatmıştır:⁴³³ “Çocuklumda mahallemizdeki evlerin hepsi bahçeliydi. Mahalledeki insanlar birbirleri ile kaynaşmışlardı. Mahalle kadınları arasında hamam günleri yapılırdı. İki otobüs vardı. Biri Emirsultan'dan Çekirge'ye giden Sabri Arca diye bir adama aitti. Diğeri ise Yıldırım'dan Çekirge'ye giderdi. Mahallenin bütün hanımları birleşerek hep birlikte Karamustafa'ya giderlerdi. Demirkapı'nın yaşlı çingeneleri de otobüslere binerler ve kadınların eşyalarını, hamam bohçalarını

⁴²⁷ Elif Şehitoğlu, “Bursa Hamamları”, *Bursa Defteri*, sy. 9., Mart 2001, s. 131.

⁴²⁸ *a.g.m.* s. 132.

⁴²⁹ *a.g.m.* s. 134.

⁴³⁰ *Uludağ Bursa Halkevi Dergisi*, “Hamamlar”, sy. 2, c. 1., s. 30-31.

⁴³¹ *Bursa Ansiklopedisi*, c. 2, s. 832.

⁴³² Şehitoğlu, *a.g.m.*, s. 134.

⁴³³ Borçbakan, *a.g.g.*

taşırlandı. Çekirge’de otobüsten inilirdi. Özel hamam yemekleri yapılırdı. Örneğin mercimekli, pastırmalı özel bir hamam dolması yapıldığını hatırlarım. 1938’li yıllardı”.

Evliya Çelebi kaplıca deyiminin Bursa'da doğduğunu söyler. Atatürk Bursa'ya geldiğinde Kükürtlü’de bir hasta odasında konaklamış, Cumhuriyet sonrası bu tedavinin önemini vurgulayarak ileri görüşlülüğünü bir kez daha göstermiştir.⁴³⁴ Bursa Kaplıcaları Türk A.Ş. şirketi Bursa’nın sıcak ve soğuk maden sularının değerlendirilmesi amacıyla 9 Haziran 1926 tarihli kanunla kurulmuştur. Şirket bir buçuk milyon lirayı aşan sermaye ile modern otel, banyo, lokanta ve park yapmak ve işletmek üzere kurulmuştur. Sermayesinin 100.000 lirası Hidiv Abbas Hilmi Paşa, 100.000 lirası Evkaf Müdürlüğü, 50.000 lirası Bursa Belediyesi, 50.000 lirası Bursa Özel İdaresi, 100.000 Türk Ticaret ve Sanayi Bankası, 100.000 lirası İş Bankası ve 50.000lirası Ziraat Bankası tarafından verilerek kurulmuştur. Şirketin bu günkü adı Çelik Palas Otelidir. Atatürk ve Celâl Bayar’ın da hisse sahibi olduğu bu otel 1935 yılında hizmete açılmıştır. Mimarı Guillio Mongeri’dir. 1945 yılından itibaren ek binalarla otel büyütülmüştür. Bursa’nın ilk asansörlü binasıdır.⁴³⁵

Bursa bu kadar çok hamam ve kaplıcası olan bir şehir olarak seneler boyunca devam eden hamam kültürünü de beraberinde yaşatmıştır. Örneğin; hamam eşyaları üretmiştir. Dr. Ali İhsan Futacı, hamam kültürü için şunları söylemiştir:⁴³⁶ *“Bilhassa Eylül ayında İstanbul’dan banyolara gelirlerdi. Bursa’nın havlusu meşhurdu. Benim dedemde havlucuydu. Gelenler hamam takımları, hamam tası, havlu, bornoz satın alırdı Banyo mevsimi denirdi ve İstanbul’dan bir akın olurdu. Vasıta çok olmadığından insanlar çok uzak yerlere gitmezlerdi. Genelde kazalardan da banyolara gelirlerdi”.*

Bursa'da 15-16. yy.’larda hamamlar toplumsal hayatın önemli bir parçasını oluşturmaktaydı. Aynı işlevi Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Erkekler çarşı hamamlarında bir araya gelerek dinlenir, siyaset ve iktisat konuşurlardı. Sosyal yaşama pek katılmayan ve vaktini evinde geçiren kadın için ise hamam tek eğlenceydi. Hamamlarda kimin ne yaptığından haberdar olunur, önceden sözleşildiği gibi çeşit çeşit

⁴³⁴ Merih Yurtkuran, “Kükürtlü Kaplıcaları’nın Dünü, Bugünü”, *Bursa Defteri*, sy. 8, Aralık 2000, s. 108.

⁴³⁵ Kaplanoğlu, *a.g.e.*, s. 290

⁴³⁶ Futacı, *a.g.g.*

zeytinyağlılar, köfteler yapılır, hamam bohçası hazırlanırdı.⁴³⁷ Hamam bohçasının içinde, bir ipek futa, Bursa işi birer peştamal, birer silecek, birer tane baş, yüz ve ayak havlusu, birer lif ve hamam kesesi, avuç ve tırnaklar için kına, kaçlar için rastık, birer kalın Girit sabunu, tarak, ayna birde gümüş ya da fakfon tas konulurdu.⁴³⁸

Meliha Atabarut Bursa 'daki hamam kültürü ile ilgili şunları anlatmıştır: “ *Hafta sonları, ailece Çekirge hamamlarına giderdik. O zamanlar, Bursa’da iki kişilik tirişka arabaları⁴³⁹ ile körüklü fayton arabaları vardı. Bunlardan birine biner giderdik. Giderken de yumurtalar, dolmalar, köfteler götürmek adetti. Böylece, hamamda hem yıkanır; hem de sefa yapardık, yemek yer çay içerdik. O, bizim için alem olurdu, pazar eğlencesi gibi. Bir de Çekirge semtinde, Çekirge Sultan vardı. Halktan insanlar, bir takım dileklerde bulunurlardı. Dilekleri yerine gelince de, hastanenin bitişiğindeki Çekirge Sultan’a bir davet yaparlardı. Davetliler gelir, halvet yapılırdı. Aileler orayı kiralar, dışarıdan kimseyi almazlardı. Hamama gelen kadınlar müzik çalar, türkü söyler, oyun oynarlardı. Böylece hamamda hem yıkanılır, hem eğlenilirdi.*”⁴⁴⁰

Düğün, sünnet, doğum, halvet ve gelin hamamı yapma geleneği Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Halvet güzel bir hamam geleneğidir. Çocuğum olsun, oğlum askerden gelsin vb. Allah’tan diledikleri dileklerin yerine gelmesi için adak olarak “halveti” Bursalı hanımlar adarlardı. Halveti yapacak hanım gelecek misafir sayısı kadar yemek hazırlar, hamamda bütün eş dost, eğer sebil adanmışsa her gelen girebileceği şekilde banyo yapılır, yenilir ve içilirdi. Eğlence kısmı ayrı bir güzel olurdu. Tef, dümbelek eşliğinde şarkılar, türküler çalınır ve söylenirdi. Halvet geleneği bugün hala devam etmektedir.⁴⁴¹ Bursa’da bu gün Çekirge Sultan ve Keçeli Hamamları bu geleneğin yaygın olarak devam ettiği hamamlarımızdandır.

Toplumun bütün kesimleri için eğlence ve rahatlama merkezi olmanın yanı sıra hamamlar Bursa ekonomisi için önemli bir turizm geliri kaynağıdır.

⁴³⁷ Elif Şehitoğlu, “Osmanlı’da Hamam Kültürü ve Hamam Geleneğinin Toplumsal Önemi”, *Bursa Defteri*, sy. 10, Haziran 2001, s. 55.

⁴³⁸ Uluumay, *a.g.m.*, s.24.

⁴³⁹ Tek atla çekilen üstü kapalı araba.

⁴⁴⁰ Yüceer., *Tanıkların Anlatılarıyla...*, s. 105.

⁴⁴¹ “Halvet” ve “Sebil” geleneği için bkz. Esat Uluumay, “Bursa’da Halvet ve Sebil Geleneği”, *Bursa Defteri*, Mart 2003, sy. 17, s. 139.

E. DİNİ KÜLTÜR

Cumhuriyetin ilanı ile birlikte devleti ve toplum kurumlarını laikleştirmek amacı ile yapılan yeniliklerin Bursa'da gündelik hayata yansması oldukça uyumludur. Bursa halkı gerek kılık kıyafet konusu, gerek tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması konusu olsun tüm devrimlere sahip çıkmış ve uygulayıcısı olmuşlardır.⁴⁴² Cumhuriyetin ilk yıllarında 1930–1950 arası dönemde din konusunda herhangi bir kısıtlama olmamıştır. İbadethaneler açıktır. 1927 yılı itibarı ile Bursa'da 202 cami ve mescit bulunmaktadır.⁴⁴³ 1950 yılına kadar Türkiye genelinde olduğu gibi Bursa'da da din eğitim veren bir kurum bulunmamaktadır. Yalnızca Ulucami'de resmi izinli Kuran kursu vardır. 1946-1947 yıllarında İsmet İnönü cumhurbaşkanı olduğu dönemde Başbakan Prof. Dr. Şemsettin Günaltay'ın başkanlığında 35 milletvekilinin verdiği bir önerge doğrultusunda Ankara'da İlahiyat Fakültesi açılması kararı verilmiştir. 1950 yılında Demokrat Parti iktidarı ile birlikte Kuran kursları ve imam-hatip okulları açılmaya başlamıştır. Herhangi bir kısıtlama olmasa da Cumhuriyetin ilk yıllarında camiye gidenlerin yaş ortalaması 70 civarındadır. Bursa'da Cumhuriyet döneminde din ile ilgili yaşanan tek olay 1932 yılında ezanın Türkçe okunmaya başlanması ile yaşanmıştır.⁴⁴⁴ O yılları yaşayan Bayram Sarıcan bu olayı şöyle anlatmıştır:⁴⁴⁵ “1932–50 arası ezan Türkçe okundu. Ulucami'de 1932'de görevli baş imam urgancı Hacı Tevfik gerek iç ezanı Arapça okuyup gerekse dış ezanları müezzinelere Arapça okutunca polis camiyi sarmış. Hoca efendileri teslim etmeyiz diyen 70 kadar esnafla birlikte toplayıp götürmüşler. 2-3 gece nezarete kaldıktan sonra bunları Çorum'a nakletmişler. Çorum ağır cezada yargılanmışlar, kendi ağızlarından dinledim. Bursa'da Hamdi Emin adındaki avukat her ay Çorum'a duruşmaya giderdi. O zamanlarda 3 günde Çorum'a gidilirdi. Davaları orada görülmüş. Ramazanda Çorumlular bunlara çok iyi bakmışlar. Duruşmada Arnavut esnaf Şahin Ağa'ya sıra gelince hüviyet tespit edildikten sonra hakim sormuş:”siz devlete isyan etmişsiniz” Şahin Ağa:bre hakim bey top yok tüfeng yok, piştov yok, hangi isyan, ordu yok, asker yok, isyancı isyancı ...hoca efendi Allah dedi,

⁴⁴² 1925 yılında Nakşi, Kadiri ve Mevlevi tekkeleri kapatılınca buralardaki bütün kitaplar kütüphanelerde toplanmıştır.

⁴⁴³ *Bursa Ekonomik ve Sosyal Göstergeler*, Bursa Valiliği yay., 29 Ekim 2003, s. 110.

⁴⁴⁴ Akgün, *a.g.e.*, s.5.

⁴⁴⁵ Bayram Sarıcan ile 07/03/2006 Salı günü saat 13.00'te yapılan görüşme.

sen demez? derim demiş. Bizde Allah dedik. Ankara'ya 20 saatte gidilirdi. 17 Haziran 1950'ye kadar Türkçe ezan devam etti. 1950 yılı ikinci saati Ankara'dan gelen bir telgraf emriyle Arapçaya çevrildi. Demokrat Parti ile birlikte. Tekbirler dahi Türkçe okunmuştu. Şöyle: Tanrı uludur, Tanrı uludur, Tanrı'dan başka Tanrı yoktur. Tanrı Uludur Tanrı Uludur Hamd ona mahsustur. Ezan: Tanrı Uludur, Tanrı Uludur şüphesiz bilirim, bildiririm tanrıdan başka yoktur tapacak. Haydin Namaza haydin Namaza, Haydin felâha haydin felâha. Tanrı Uludur, Tanrıdan başka yoktur tapacak. Sabah namazında ise: Namaz uykudan hayırlıdır eklenirdi. Cami içinde kamet ise; Namaz başladı, Namaz başladı. Tanrı uludur, Tanrı uludur. Tanrı'dan başka yoktur tapacak. Bunları bilen pek kimse kalmadı. Ben de 87 yaşındayım”.

Cumhuriyet öncesinde Bursa şehrinde 40 tarikat ve bunların kendi ibadetlerini gerçekleştirdikleri mekânları vardır. Bursa'da aynı yıllarda 50 kadar medrese bulunmakta idi. Günümüzde 10 medrese ayaktadır.⁴⁴⁶ Bursa'da gerek Müslümanlara gerek Müslüman olmayanlara ait ibadethanelerin Cumhuriyetle birlikte değişimine bakarsak; Bursa'da bir kısmı sultanlar, bir kısmı Osmanlı yöneticileri, din adamları, dede veya şeyhler, tüccarlar tarafından yaptırılan cami ve mescitler vardı. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte camilerin birçoğu onarılmıştır.⁴⁴⁷ Bursa'da dini kültür ile ilgili bir gelenek de; bir şehir kılıçla alındıysa şehrin en büyük sultan camisinde Cuma hutbelerinin hatip tarafından elindeki kılıçla okunmasıdır. 1955'lerde Ulucami'de bu gelenek devam etmektedir.⁴⁴⁸

Bursa'da ki azınlıklara ait kiliselerin büyük bölümü 19. yy. da yapılmıştır. 1905 yılında Bursa merkezinde 6 kilise 3 havra bulunmaktadır. Bu havraların biri bugün ibadete açıktır.⁴⁴⁹ Cumhuriyet öncesinde Bursa merkezinde 10, tüm ilde ise 100'e yakın kilise bulunmaktaydı. Merkezdeki kiliselerin 7'si büyük, 3'ü küçüktür. Azınlıkların Lozan Anlaşması sonrasında şehri terk etmesi ile kiliselerin çoğu bakımsızlıktan kullanılamaz duruma gelmiş veya yıkılmıştır. Bursa merkezindeki Rum Metropoliti 1922 yılında yanmıştır.⁴⁵⁰ Demirkapı'daki kilise Cumhuriyet yıllarında fabrika olarak

⁴⁴⁶ *Bursa Ekonomik ve Sosyal Göstergeler*,..., s.111.

⁴⁴⁷ Kazım Baykal, *Bursa ve Anıtları*, Hakimiyet Matbaası, Bursa 1993, s. 30.

⁴⁴⁸ “Bursa Tartışmaları Başladı”, *Bursa Defteri*, s. 1. s, 24.

⁴⁴⁹ Kaan Sebüktay, “Yahudilerin 2000 Yıllık Yolculuğu”, *Bursa Defteri*, sy. 12, Aralık 2001, s. 145.

⁴⁵⁰ Rum Metropoliti yanmadan önce Zafer Plaza'nın karşısındaki yamaçta idi.

kullanılmıştır.⁴⁵¹ Bir diğer kilise ise Muradiye ile Hisar arasındaki Rum Mahallesinde bulunmaktaydı. Halen askerlik şubesi bahçesindedir. Bursa'da ki üç Ermeni kilisesi de Namazgâh'dadır.⁴⁵² Cumhuriyet dönemi uzun süre özel şahıslar tarafından fabrika olarak kullanılmıştır. İl Halk Kütüphanesi altındaki kilise ise 1980 yılında yıkılmıştır. Hocaalızade mahallesindeki Santa Maria kilisesi hâlâ ayaktadır.

1. Ramazanlar

Bursa'da dini hayatla ilgili ilk olarak Ramazanlardan bahsetmek yerinde olacaktır. 1940-1950 yıllarında Ramazanlar yaz aylarına rastlamıştır. Bayram Sarıcan, eski Bursa Ramazanları için şunları söylemiştir:⁴⁵³ *“Bursa'da Ramazanlar çok güzel geçerdi. Biliyorsunuz ki Bursa çok eski bir kent. Bursa'nın her şeyi, hayatı çok güzel. Çocukluğumda ayrı bir manası vardı. Camide hoparlör yoktu. Her direğin başında ve pencere kenarında bir vaiz vardı. Öğleden önce vaiz, öğleden sonra cüz mukabeleler okunurdu. Ulucami'nin 12 ana penceresinde son 10 gününde Riyazad'a girilirdi. Perde gerilir nefis terbiyesine girilirdi. Aile efradı yemeğini getirir, yatsıdan sonra hacet görür dönerdi gelirdi. Teravimler kalabalık olurdu. Ulucami'nin güneyindeki yol iki fayton geçecek kadar dardı. Taksi, otobüs, kamyon yoktu. Caminin gerek güney, gerek batı ve doğu cephelerinde çayhaneler vardı. Sahura kadar çaylar içilir semaverler kurulurdu. Çaycı Veysel oğlu İsmet Aktan'ın dükkânına kadar hasırlar serilir sohbetler edilirdi. Ulucami merkez olduğu için herkes gelirdi. Sahura yarım saat kalana kadar hoca efediler nasihatlerde bulunurdu. Müdavimlerden biri kolsuz Kemal Hoca'ydı”*.

Dr. Ali İhsan Futacı ise:⁴⁵⁴ *“Ramazanlarda çok özel bir şey yoktu. Yani İstanbul Direklerarası eğlenceleri gibi eğlenceler olmazdı. Teravihe gidilirdi”* diye ifade etmektedir. Cahit Anğ eski ramazanları şöyle anlatmıştır: *“Ramazanlar bizim için çok zevkli olurdu. Her insana yaşadığı devir güzel geldiğinden mi bilmem ama eski Bursa'da Ramazan ayı çok güzel geçerdi. Ramazanda lokantalar açmazdı. Ya da camlarını beyaza boyarlardı. Kapalıçarşı'daki kahvehanelerde iftardan sahura kadar çay içilir, sohbet edilirdi”*.

⁴⁵¹ Turhan Güler, “Bir Kentsel Sit Alanı; Demirkapı”, *Bursa Defteri*, sy. 11, Eylül 2001, s. 100.

⁴⁵² “Ahmet Malcıoğlu ile Bursa'nın 90 Yılı”, *Bursa Defteri*, sy. 12, s. 135.

⁴⁵³ Sarıcan, **a.g.g.**

⁴⁵⁴ Futacı, **a.g.g.**

Ramazanlarda Tahtakale’de İbrahim Efendi’nin hasır serili bahçesinde çay ve nargile sohbeti yapılırdı. Ramazanın özellikle 15. günü durumu iyi olan aileler evlerinde mevlitler okutulardı. O dönemin mevlithanları arasında; Hafızağa, Şampiyon Ahmet ve Erdinç Çelikkol vardır. Bu mevlitler sırasında konuklara şeker ve kahve ikram edilirdi.⁴⁵⁵

Bayram Sarıcan bayram namazlarını şöyle anlatmıştır:⁴⁵⁶ “*Bayram Namazlarında cami dolar, Teravih, öğlen ve ikindi Namazlarında dolmazdı. Bursa 80 bin nüfusluysa. Cemaat 70 yaşın üstündeydi. Genç cemaat yoktu. Camiye gitmek uygun düşmezmiş gibi bir durum vardı. Bugün 6–7 bin kişi var*”. Ergun Kağıtçıbaşı ise 1940 yıllarındaki Kurban Bayramlarını ve bayram eğlencelerini şöyle anlatıyor:⁴⁵⁷ “*Bayramlar özel önemi içerisinde çok güzel karşılanırdı. Mutlaka Kurban Bayramında kurban kesilirdi. Sabahleyin erkenden kalkar en yeni elbiselerimizi giyer, büyüklerimizle birlikte bayram namazı kılmak için camiye giderdik. Yeni ayakkabılarımızın yastığın altında tutulması edebiyat kitaplarından kalma bir olay değildir. Gerçek yaşamdan gelmez. Ben ayakkabılarımı yastığın altına koyup uyuduğumu çok iyi hatırlıyorum. Eş dost birbirine ziyarete giderdi. Pınarbaşı’nda bayramlarda o zamanın lunaparkı kurulurdu. Şahmeran yılanından tutunda sihirbazlar, kaybolan insanlar, telden kayanlar, dönme dolaplar v.s. Bütün bunların çok özel anlamı vardı. Bayramlarda el öpülür, para ve mendil alınır. O paralar biriktirilir, şeker alınır, sinemaya harcanırdı*”. Bayramlarda büyüklerinin ellerini öptükten sonra, çocuklar harçlıklarını Pınarbaşı’nda harcarlardı. Bayramların tek eğlence yeri Pınarbaşı’dır.⁴⁵⁸

1923–1950 yılları arasında Bursa’da her kesimden insanın eğlence yeri Pınarbaşı’dır. Bayramlarda kurulan Pınarbaşı eğlence yerini Ahmet Erçelebi anılarında şöyle anlatıyor: “... *Pınarbaşı bayram yeriydi. Çocukluğumuzda salıncaklar tahtadandı. Lele Bekir ve ağabeyi kani tahtadan yaptıkları salıncaklarda çocukları kırtıklı bir kuruş-5 kuruşa kendileri sallandırılırdı. Kani aynı zamanda yılcılık yapar, birçok yılanı sepete, sandığa koyar oynatırdı. Ateşin üstüne koyduğu tepsiye*

⁴⁵⁵ Şükran Özgökmen, *Bizim Mahalle Hisar Bölgesi Mollagürani Mahallesi*, s. 47.

⁴⁵⁶ Sarıcan, **a.g.g.**

⁴⁵⁷ Kağıtçıbaşı, **a.g.g.**

⁴⁵⁸ Orhan Günalp, *Bizim Mahalle Hisar Bölgesi Mollagürani Mahallesi*, s. 49.

*tavuk ve horoz koyar ve hayvanları oynatırdı... Tel üstünden makarayla kayılırdı. Turşucular turşu satarlardı. Turşucu lütfü ve şefik en tanınmışlarıydı. Kavun ve armut turşuları meşhurdur. Köfteci Niyazi vardı. Kader kismetçiler vardı. Kiralanan atlarla Pınarbaşı'ndan Orduevi'ne kadar tur yapılırdı. Haydar Ağa bisikletleri kiraya verirdi. Yaz kış 20–30 tane bisikleti vardı. Şerbetçiler vardı, pamuk helva, ballı ballı (elma şekeri) satılırdı. Çocukluğumda Pınarbaşı bayram yerinde Abdülvahit karamela şekeri ve Tombul Teyze şekerlerinden çok satmışımdır”.*⁴⁵⁹

Bu dönem çocukların başlıca eğlence araçları: Konserve kutuları, makaralar, kibrit kutuları, başlıca oyunları ise kozalaklarla oynanan küt küt oyunu, çelik çomak ve bilyedir.⁴⁶⁰ Eğlencenin bol olduğu bir kutlama günü de Hıdırellez'dir Yüksel Çokal anılarındaki Hıdırellez'i şöyle anlatıyor:⁴⁶¹ “... Hıdırellezler çok güzel geçirdi. Hıdırellez'e gecedan herkes bir eşya verirdi. Topraktan yapılmış küçük bir kübe herkesin bir eşyası atılırdı. Ağzı bağlanıp gülfidanı dibine bırakılırdı. Hıdırellez sabahı annem bizi demirle vurarak uyandırırdu. Demir gibi sağlam olalım diye. Aynı zamanda şimşir dalını da saçımıza takardık. Şimşir gibi sağlam olalım diye. Sonra evimizin arkasındaki bahçede bütün komşular, çoluk-çocuk temiz giysilerini giyerlerdi. Saatli maarif takviminden maniler biriktirilirdi. Küpten herkes hediyesini seçer, çıkan hediyeye göre mani okunurdu”.

2. Hacı Tehniyesi

Hacca gitmek, Cumhuriyetten önce olduğu gibi Cumhuriyetin ilk yıllarında da önemli bir olaydır. Bu inanç yolculuğunu başararak geri dönenlerin karşılanması, düğün-bayram havasında olurdu. 1940'lı yıllarda gerek 2. Dünya Savaşı, gerek Arap-İsrail Savaşları hacca gitme sayısını düşürmüştür. Bu yüzden hacca gidebilenler 3-4 aylık yolculuklarından döndüklerinde coşkulu bir şekilde karşılanırlardı.⁴⁶² “Tehniyet” Osmanlıca'da karşılama, kutlama, hoş geldin deme anlamına gelir.⁴⁶³ Bursa'da Tehniye şeklinde kullanılmıştır. “Hacı Tehniyesi” yani hacı karşılanması Türkiye'nin birçok

⁴⁵⁹ Ahmet Erçelebi, *Bizim Mahalle Hisar Bölgesi Mollagürani Mahallesi*, s. 41.

⁴⁶⁰ Ülkü Özalp, *Bizim Mahalle Hisar Bölge Mollagürani Mahallesi*, s.54.

⁴⁶¹ Yüksel Çokal, *Bizim Mahalle Hisar Bölgesi Mollagürani Mahallesi*, s.51

⁴⁶² Esat Uluumay, “Bursa'da Hacı Tehniyesi”, *Bursa Defteri*, Eylül 1999, sy. 3, s. 210-212.

⁴⁶³ *Bursa Ansiklopedisi*, “Tehniye”, c.4, s.1592-1593.

bölgesinde değişik şekillerde yapılmıştır. Bursa'da ise şöyle kutlanırdı: Erkekler, hacıyı karşılamak üzere evinden 2–3 km. uzağa çıkarlardı. Karşılamaya gidenlerin boyunlarına hediye olarak “Keyfiye” sarılırdı. Kadın hacılar faytonla evine götürülürdü. Erkek hacılar yaya olarak bir komşunun evine götürülür, ipek halılarla döşenmiş, mekâna oturtulur, el öpülür ve anılar dinlenirdi. Hacının evi günler öncesinden süslenir, Mahallede ne kadar genç kız ya da yeni evlenmiş genç hanım varsa bunlar çoğunlukla uzun tuvalet yaptırırlardı. Ateşte kızdırılan maşalarla saçlar lüle yapılırdı. Ziyet eşyaları takılır ve ikramlar üç gün sürerdi.⁴⁶⁴ Zemzem suyu, hurma, yüzük, tesbih dağıtılan başlıca hediyelerdir.⁴⁶⁵

Bursa hacı tehniyelerinin önemli bir toplumsal işlevi de hac kutlamasına gelen hanımların evlenecek oğullarına ikram yapan genç kızlar arasından gelin adayı seçmeleridir.⁴⁶⁶ Hac yolculuğunun kolaylaşması bu geleneğin kaybolmasına yol açmıştır.

⁴⁶⁴ Erhan Yıldızalp, *Bizim Mahalle, Anılarda Hisar Bölgesi Kavaklı Mahallesi*, Osmangazi Belediyesi yay., , 2006, s. 28.

⁴⁶⁵ Ahmet Erçelebi, *Bizim Mahalle Hisar Bölgesi Mollagürani Mahallesi*, Osmangazi Belediyesi yay. , Bursa 2006, s. 40.

⁴⁶⁶ Ulumay, **a.g.m.** , s. 212.

SONUÇ

1923 yılında Cumhuriyet'in ilan edilmesinin ardından Türkiye genelinde olduğu gibi Bursa'da da savaşın yaraları sarılmaya çalışılmıştır. Lozan Antlaşması gereğince şehirden giden azınlıkların yerine gelen göçmenler Bursa'nın toplumsal yapısında olduğu kadar ekonomik yapısında da değişiklik yaratmıştır. Göç eden azınlıklarla birlikte sermaye ve yetişmiş iş gücü açığı doğmuş, Cumhuriyet hükümetinin yaptığı iktisadi inkılâplar bu açığı kapatmaya dönük iken, eğitim ve kültür inkılâpları ile birlikte çağdaş bir toplum hedefine ulaşmayı amaçlamıştır. Bu amaçla birlikte Bursa'da ülke genelinde olduğu gibi bu alt yapıyı oluşturacak kurumları, doğu İslam toplum düzenini ve geleneksel kalıpları bırakarak çağdaş uygarlığa yönelebilen insan topluluğu yetiştirecek şekilde oluşturulmuştur. Bursa'da ulaşım ve haberleşme olanaklarının da Cumhuriyet ile birlikte arttığı görülmektedir. Mevcut yollar iyileştirilirken 1950 yılında ilk asfalt yol yapımına başlanılmıştır. Bu bağlamda Bursa şehri 1950 yılına kadar ki süreçte hızlı bir değişime tanık olmuştur.

Bursa'nın fiziki yapısı göçmenlerle birlikte yeni yerleşim alanlarının açılması ve modern kent planları yapılarak bu doğrultuda kentin gelişmesiyle bir değişim içine girmiştir. Cumhuriyet'in modern binaları Atatürk Caddesi üzerinde yerini alırken, Tayyare Sineması'nın ve Halkevi binasının yapılması ile kültürel hayata canlılık getirecek bir alt yapı oluşturulmuştur. Cumhuriyet ile hedeflenen çağdaş yaşam biçimini yerleştirmede çok önemli bir görev üstlenen Halkevleri'nin tüm ülkede olduğu gibi 1932 yılında Bursa'da da açılmasından sonra Bursa halkı modern yaşamın kendisi için çok yeni alanlarını tanıma ve uygulama şansı bulurken, kültürel ve eğitim amaçlı etkinlikler hem kollarında çalışanlar için hem de bu etkinlikleri izleyen Bursalılar için sosyal yaşamın vazgeçilmezlerinden olmuştur. Halkevi'nin yürüttüğü eğitim ve kültür amaçlı faaliyetler, müzikten konferansa, spordan dans yarışmalarına kadar çok geniş bir yelpaze de gündelik hayatın içinde yer almıştır. Halkevi toplumu ilgilendiren konularda konferanslar vermiş, müzik ve resim kursları başta olmak üzere çok çeşitli konularda kurslar açmış, kendi bünyesindeki tiyatro koluyla sürekli oyunlar sergilemiştir. Maarif

Müdürlüğü başta olmak üzere sağladığı filmler ile kendi salonu dışında seyyar film makinesiyle halka film izletmiş, Bursa'nın yerel tarihi ile ilgili çalışmalar yaparak bunları Uludağ Dergisi'nde yayınlamıştır. Düzenlediği yardım amaçlı balolara sosyal hayat için yeni bir eğlence biçimi olmasına rağmen katılım yüksek olmuştur. Halkevi halkı eğiterek ve sanatı sevdirek Cumhuriyetin hedefi olan devrimlerin halkla birlikte yapılmasını sağlamıştır. Bursa Halkının düzenlenen etkinliklere katılımının çok olmasından dolayı 1940 yılında Halkevi'nin yeni binası yapılarak Bursa sosyal ve kültürel yaşamına kazandırılmıştır.

Bursa Halkı Cumhuriyet'e bağlılığını resmi bayramlarda da göstermiştir. 1933 yılında Cumhuriyet'in 10. Yıl kutlamaları Bursa'da çok coşkulu geçmiştir. Yine devlet kurumlarına yaptıkları yardımlar da özellikle Tayyare Cemiyeti'ne yaptıkları uçak bağışları Cumhuriyet'e verdikleri değer açısından önemlidir. Açılan Millet Mekteplerine her yaşta Bursa'lının katılımı yüksek olmuştur. Kılık kıyafet konusunda memurlar dışında bir zorunluluk olmasa da fakir zengin herkes çağdaş kıyafetle görünmeye ve şapka takmaya özen göstermiştir.

Sonuç olarak geleneksel yaşamlarına bağlı olan Bursa Halkı Cumhuriyetin çağdaş bir toplum yaratma hedefine hemen sahip çıkmış, yeni yaşam tarzını gündelik hayatlarının içine katmışlardır.

BİBLİYOGRAFYA

- AKBULUT, Rüknettin, *Her Şeyi ile Bursa*, Sulhi Gara Matbaası, İstanbul 1957.
- AKGÜN, Murat, “Eski Yıldırımından Hatırladıklarım” *Bursa Defteri*, Hâkimiyet Matbaası, sy. 9, Mart 2001.
- AKGÜN, Necati, *Son 100 Yılın Bursa Olayları ve Anılarım*, Print Ofset, Bursa 1994.
- AKKILIÇ, Yılmaz, “Bursa Ekonomisinin Tarihsel Gelişimi”, *Bursa Defteri*, Hâkimiyet Matbaası, sy. 13, Mart 2002.
- AKKILIÇ, Yılmaz, *Atatürk ve Bursa*, Altan Matbaası, İstanbul 1999.
- AKKILIÇ, Yılmaz, “1923’ten 1998’e Bursa”, *Cumhuriyet Sürecinde Bursa*, Olay Basın Yayın, Bursa 1998.
- AKKILIÇ, Yılmaz, “64 Yıl Öne Bursa’da Bir Belediye Seçimi”, *Bursa Defteri*, sy.16, Hâkimiyet Matbaası, Aralık 2002.
- AKKILIÇ, Yılmaz, “Çocukluğumun Bursa’sı”, *Bursa Defteri*, Hâkimiyet Matbaası, sy. 17, Mart 2003.
- AKKILIÇ, Yılmaz, “Osmanlıdan Cumhuriyete Dönüşüm Sürecinde Üç Bursa Sergisi”, *Bursa Defteri*, sy. 3, Eylül 1999.
- AKKILIÇ, Yılmaz, “Yakın Geçmişten Üç Kardeşin Portresi Mehmet Baha, Hakkı Baha, Muhittin Baha” , *Bursa Defteri*, sy. 2, Haziran 1999.
- AKKUŞ, Mine, “Bursa Halkevi”, *Bursa Araştırmaları Kent Tarihi ve Kültür Dergisi*, Bursav Yay. , sy. 4, Şubat 2004.
- AKKUŞ, Turgay, “Kurtuluştan sonra Bursa’da yayınlanan gazete; Ertuğrul”, *Bursa Araştırmaları Kent Tarihi ve Kültür Dergisi*, Bursav Yay., c.1, Mayıs 2003.
- AKSOY, Ali, “Bursa’nın Müzik Bağında Gezinti”, *Bursa Defteri*, sy. 2, Haziran 1999.
- ALADAĞ, Çiğdem, “Cumhuriyet Döneminde Bursa’da Kent Kültürünün Gelişmesine Yönelik Faaliyetler (1935-1950)”, *Yüksek Lisans Tezi*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2004.
- ASLANOĞLU, Rana, “Bursa’da Kentleşme Süreci”, *Bursa Defteri*, Altan Matbaası, sy. 2, İstanbul 1994.
- Ant Gazetesi*, Ant Basımevi, Bursa 1950

- AKSOY, Necip, “Bursa ve Haşim İşcan”, *Uludağ Bursa Halkevi Dergisi*, sy. 90, Temmuz-Ağustos 1948.
- Ali Cevat Borçbakan’ın Hatıraları*, Yayına Hazırlayan: Doç. Dr. Saime Yüceer, T.C. Uludağ Üniversitesi Yay. , Bursa 2005.
- ALTUN, Metin Dr., “Cumhuriyet Döneminde Bursa’da İktisadi Gelişmeler”, *Cumhuriyet Sürecinde Bursa*, Olay Basın Yay., Bursa 1998.
- Ant Gazetesi* (Gündelik siyasi gazete), Ant Basımevi, Bursa 1950.
- AYANOĞLU, Burhanettin, “Haşim İşcan’ın Hayatı ve Görevleri”, *Yüksek Lisans Tezi*, Uludağ Üniversitesi , Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2000.
- _____, *Bizim Mahalle*, Hisar Bölgesi Osmangazi Mahallesi, Altan Matbaası, İstanbul 2005
- _____, *Bizim Mahalle*, Hisar Bölgesi Mollagürani Mahallesi, Altan Matbaası, İstanbul 2006.
- BAYKAL, Kazım, *Bursa ve Anıtları*, Hakimiyet Matbaası, Bursa 1993.
- BAYKAL, Kazım, *2000 Yıllık Bursa’nın Belediyesi*, Özkardeşler Matbaası, Bursa 1976.
- _____, “Belediyeciliğin Tarihsel Gelişimi ve Bursa Belediyesi”, *Bursa Defteri*, Hakimiyet Matbaası, Mart 2000.
- BERKAY, Fügen, “Bursa Göçler ve Kentsel Yansımalar” *Bursa Defteri*, Altan Matbaası sy.9, İstanbul Mart 2001.
- BORA, Oğuz, *Feraizci-zade Mehmet Şakir ve Bursa Tiyatrosu*, Devlet Tiyatroları Yay., c.2.,Ankara 1987.
- _____, “Bursa’nın Kentsel Gelişimi”, *Bursa Defteri*, Hâkimiyet Matbaası, sy. 5, Mart 2000.
- Bursa 1934 İl Yıllığı*, Hazırlayan: Sedat Ataman, Bursa Vilayet Matbaası, (tarihsiz)
- Bursa Ansiklopedisi*, Hazırlayan: Yılmaz Akkılıç, Bursa Kültür Sanat Yay., Bursa 2002.
- Bursa Belediye Konservatuarı*, Bursa Belediye Konservatuar Müdürlüğü (tarihsiz).
- Bursa Belediyesi Faaliyet Raporu (1950-1957)*, Kardeş Basımevi, Bursa 1957.
- Bursa Ekonomik ve Sosyal Göstergeler*, Hazırlayanlar: Mustafa Aydın-Vedat Atacan-

Raif Kaplanoğlu, Bursa Valiliği 80.yıl Yay.,
29 Ekim 2003.

Bursa 1927 Vilayet Salnamesi, Vilayet Matbaası, Bursa 1927.

Bursa Gazetesi, 1938.

_____, “Bursa Hakkında Yapılan Etüdler”, *Uludağ Bursa Halkevi Dergisi*,
Bursa 1947.

_____, “Belediyeciliğin Tarihsel Gelişimi ve Bursa Belediyesi”, *Bursa Defteri*,
Hakimiyet Matbaası, Mart 2000.

_____, “Bursa’da Seçimler”, *Bursa Defteri*, Hâkimiyet Matbaası, sy. 2, Mart
1999.

Bursa Sesleri Dergisi, (Ekonomi, Turizm, Bilgi Dergisi), Yeni Basımevi 1936.

Bursa Tarih ve Kültür Yolu Canlandırma Projesi 2, Osmangazi Belediyesi,
Bursa 2006.

CAUNCE, Stephen, *Sözlü Tarih ve Yerel Tarihçi*, T.T.Vakfı Yayını, Ankara 2006.

CEYHAN, Mümin, “Bursa’da Elektriğin Tarihi”, *Bursa Defteri*, sy. 2, Haziran
1999.

COŞKUN, Zebercet, “Anılarda Kayan Çarşısı”, *Bursa Defteri*, sy. 7., Hâkimiyet
Matbaası, Eylül 2000.

ÇAVDAR, Ayşe, *Yerel Tarih Grupları Oluşumu*, (Rockefeller Vakfının desteğiyle
yürütülen Yerel Tarih Grupları Projesi kapsamında basılan
kitapçık), (Tarih ve Basım yeri yok)

ÇIĞ, İlmîye Muazzez, “Bizim Mektepli Anılar”, *Bursa Defteri*, Hakimiyet Matbaası,
sy.17, Mart 2003.

ÇUBUKÇU, Bayhan, “Cumhuriyetin 10. Yılında Bursa İli Merkez ve İlçelerinde
Çalışan Doktor, Diş Doktoru, Dişçi ve Eczacıları”, *Bursa
Araştırmaları Kent Tarihi ve Kültür Dergisi*, Bursav Yay. , sy.6,
Ağustos 2004 .

ÇUBUKÇU, Bayhan, “Nine, Anneanne ve Torun Bursa’da Üç Çeyrek Yüzyıl
Yaşam(1875-1950), *II. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu Bildiri
Kitabı*, c.1, Uludağ Üniversitesi Yay., Bursa 2005.

ÇUBUKÇU, Bayhan, “Yıl 1918 Kız Öğretmen Okulu Öğrencileri ve Çağdaşlık
Yolunda İlk Toplu Hareket”, *Bursa Araştırmaları Kent Tarihi ve
Kültür Dergisi*, Bursav Yay., sy. 11, 2005.

- DEMİRAĞ, Banu, “Bursa’da Çok Sesli Müziğin Gelişimi”, *Bursa Defteri*, Altan Matbaası, sy. 2, Haziran 1999.
- DOSTOĞLU, Neslihan Türkün, “İrgandı Köprüsünün Tarih İçindeki Gelişimi” *Bursa Araştırmaları Kent Tarihi ve Kültür Dergisi*, Bursav Yay., sy.1, Mayıs 2003.
- FEYZİOĞLU, Turhan, “Atatürk ve Milli Eğitim”, *Atatürkçü Düşünce*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yay.,Ankara 1992.
- FRAOHİ, Suraiya, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam (Ortaçağdan 20. Yüzyıla)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2005.
- EĞİLMEZ, Mümtaz Şükrü, “1918’de Setbaşı”, *Bursa Defteri*, sy. 2, Haziran 1999.
- _____, “Eltaller’in Eski Bursa Anıları”, *Bursa Defteri*, Hakimiyet Matbaası, sy. 22, Haziran 2004.
- ERDÖNMEZ, Ö. Ahmet, “Dünyanın En Garip Yeri Bursa Barı”, *Bursa Defteri*, sy. 6, Haziran 2006.
- EROĞLU, Hamza, *Türk İnkılâp Tarihi*, Savaş Yay., Ankara 1990.
- ERTEKİN, Rıza, “Medreseden Üniversiteye Bursa’da Eğitimin 75. Yılı”, *Cumhuriyet Sürecinde Bursa*, Olay Basın Yay., Bursa 1998.
- Ertuğrul Gazetesi*, 1924.
- GÜLER, Turhan, “Bir Kentsel Sit Alanı”, *Bursa Defteri*, sy. 11, Eylül 2001.
- GÜRMERİÇ, Hayri, “Uludağ’a Yolculuk”, *Bursa Araştırmaları Kent Tarihi ve Kültür Dergisi*, Bursav Yay., sy.10, Mayıs 2003.
- GÜVENÇ, Bozkurt, “Bursa Göçler ve Kentsel Yansımalar” *Bursa Defteri*, Altan Matbaası, sy.9, İstanbul, Mayıs 2001.
- HAKGÜDER, Kıvaniş, “Bursa’da Düünden Bugüne Düğün Gelenekleri ve Gelinlikleri”, *Bursa Defteri*, Hâkimiyet Matbaası, sy. 18, Haziran 2003.
- _____, “Hamidiye Medrese-i Muallimi”, *Bursa Defteri*, Altan Matbaası, sy.2, İstanbul, Haziran 1999.
- Hâkimiyet Milletindir Gazetesi*, 1950.
- İPEKYÜN, Ahmet, *Bursa’nın Ekonomik Yapısına Bir Bakış*, Bursa Ticaret ve Sanayi Odası Yay.,Bursa 1994.

- İRGİL, Ceyhun, “Bursa Sağlık Tarihi”, *Bursa Defteri*, Hakimiyet Matbaası, sy. 17, Mart 2003.
- KAHRAMAN, Kenan, “İlk Türk Kadın Milletvekillerinden Şekibe İnel”, *Bursa Araştırmaları Kent Tarihi ve Kültür Dergisi*, Bursav Yay., sy.1, Mayıs 2003.
- KAPLANĞLU, Raif, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Bursa (1876-1926)*, Avrasya Etnografya Yay., İstanbul, Şubat 2006.
- KARATAL, T., “Spor Komitesinin 10 Yılına Bir Bakış”, *Uludağ Bursa Halkevi Dergisi*, Şubat 1942.
- KAYA, Mehmet, “1918-1950 Yılları Arasında Bursa Kazasının Sosyal ve Ekonomik Durumu”, *Doktora Tezi*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İzmir 1999.
- KAYABAŞI, Nahit, “Beyaz Perdede Zaman” *Bursa Defteri*, Altan Matbaası, sy. 1, Mart 1999.
- KAYABAŞI, Nahit, “Bursa’nın Kültürel Serüveni Üzerine Bazı Düşünceler”, *Cumhuriyet Sürecinde Bursa*, Olay Basın Yay., Bursa 1998.
- KESİRİKLİOĞLU, Fatma, “Bursa’daki İktisadi Kurumların Gelişimi Üzerine Tarihsel Bir İnceleme (1935–1955)”, *Yüksek Lisans Tezi*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 1999.
- KEMANKAŞ, İsmail, “Osmanlı’dan Günümüze Bursa’da Spor” *Cumhuriyet Sürecinde Bursa*, Olay Basın Yay., Bursa 1998.
- KIRAYOĞLU, Mithat, “Bursa Evleri”, *Bursa Defteri*, Altan Matbaası, sy.2 İstanbul, Haziran 1999.
- KIRAYOĞLU, Mithat, “Cumhuriyet Döneminde Bursa’da Mimari Değişim”, *Cumhuriyet Sürecinde Bursa*, Olay Basın Yayın, Bursa 1998.
- KOCA, Fatma Dilek, “Eski Bir Fotoğraf ve Altıparmak”, *Bursa Defteri*, Bursa Gazetecilik ve Yayın A. Ş., Bursa, Eylül 2004.
- KOCA, Fatma Dilek, “95 Yıllık Bursa Barosu”, *Bursa Araştırmaları Kent Tarihi ve Kültür Dergisi*, Bursav Yay. sy.11., 2005.
- LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Çev. Metin Kırafı, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1996.
- MERİÇ, Nevin, *Osmanlı’da Gündelik Hayatın Değişimi (Adab-ı Muâşeret 1894-1927)*, Kaknüs yay., İstanbul, Mart 2000.

- MALCIOĞLU, Ahmet, "Bursa'nın 90 Yılı", *Bursa Defteri*, Hâkimiyet Matbaası, sy.12, Aralık 2001.
- _____, "Mudanya-Bursa Demiryolu", *Bursa Defteri* sy.11 Aralık 1999.
- _____, "Motorlu Kara Taşımacılığının Öncüleri", *Bursa Defteri*, sy. 16, Aralık 2002.
- MUMCU, Ahmet, *Tarihsel Açıdan Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1992.
- NESİN, Aziz, *Bir Sürgünün Anıları*, Adam Yay., 8.Basım 1988.
- OĞUZOĞLU, Yusuf, "Bursa İşgal, Özgürlük ve Cumhuriyet Günleri," *Cumhuriyet Sürecinde Bursa*, Olay Basın Yayın, Bursa 1998.
- OĞUZOĞLU, Yusuf, "Tarih, Yerel Tarih ve Kent Müzeleri", *Bursa Defteri*, Hakimiyet Matbaası, Haziran 2003.
- OKYAR, Osman, Prof. Dr., "Atatürk ve Devletçilik Politikası", *Atatürkçü Düşünce*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1992.
- ORTAÇ, Hüsnü, "Spor Komitesinin 10 Yılına Bir Bakış", *Uludağ Bursa Halkevi Dergisi*, Temmuz-Ağustos 1946.
- ÖNDER, Mehmet, *Atatürk'ün Yurt Gezileri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara 1998.
- ÖZDEMİR, Nebi, Doç. Dr., *Cumhuriyet Dönemi Türk Eğlence Kültürü*, Akçağ Yayınları, Ankara 2005.
- ÖZDEMİR, Nezaket, "Uludağ Gazozu ve Mehmet Erbak", *Bursa Defteri*, Bursa Hâkimiyet Matbaası, sy. 16, Aralık 2002.
- ÖZGÜR, Şahin, "Bursa Bir Sanat Şehrimidir?", *Uludağ Bursa Halkevi Dergisi*, sy.81, Ocak-Şubat 1947.
- ÖZTÜRK, Ali, "Zeki Müren'in Ortaokul Yıllarından Anılar", *Bursa Defteri*, Hakimiyet Matbaası, sy. 23, Eylül 2004.
- SEBÜKTEY, Kaan, "Yahudilerin 2000 Yıllık Yolculuğu", *Bursa Defteri*, sy. 12, Aralık 2001.
- SİMER, Turgut, "Evimizin On Yıllık Temsil Çalışmaları", *Uludağ Bursa Halkevi Dergisi*, Şubat 1942, s.44.
- SİNİR, Ayten, "İşlemeli bohçalar ve Bursa'da Bohça Kültürü", *Bursa Defteri*, sy. 14, Haziran 2002.
- SÖZEN, Metin, *Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarisi*, Türkiye İş Bankası Yay.Ankara

1996.

ŞEHİTOĞLU, Elif, “Osmanlı’da Hamam Kültürü ve Hamam Geleneğinin Toplumsal Önemi”, *Bursa Defteri*, sy. 10, Haziran 2001.

ŞEKER, Nesim, “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Bir Kent Bursa”, *Bursa Defteri*, Altan Matbaası, sy. 3, İstanbul, Eylül 1999.

TAYLA, Mustafa, *Bursa Basını (1868-1983)*, Bursa Gazeteciler Cemiyeti Yayını, Bursa 1997.

THOMSON, Paul, *Geçmişin Sesi*, T.T.Vakfı Yayını, Ankara 2006.

TONAK, Hacı, “Mahvel; Setbaşı’nın, Gökdere’nin İnci Gümüşü”, *Bursa Araştırmaları Kent Tarihi ve Kültür Dergisi*, Bursav Yay., sy.6, 2003.

TOYNBEE, Arnold, *Tarih Bilinci*, Bataş Yay., İstanbul 1978.

TUNA, Turgut, “Cumhuriyetten Günümüze Bursa’da Kültür Yaşamı”, *Bursa Defteri*, sy. 11, Eylül 2001.

TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasi Partiler(1859-1952)*, Doğan Kardeş Yay., İstanbul 1952.

Uçan, Ali, “Doğumunun 100. Yılında Tüm Yönleri İle Halil Bedii Yönetken” *Bursa Defteri*, Altan Matbaası, sy. 2 Haziran 1999.

Uludağ Bursa Halkevi Dergisi, 1935–1950.

ULUUMAY, Esat, “Bursa’da Hacı Tehniyesi”, *Bursa Defteri*, sy. 3, Eylül 1999.

ULUUMAY, Esat, “Halvet ve Sebil Geleneği”, *Bursa Defteri*, sy. 17, Mart 2003.

ULUUMAY, Esat, “Bursa’da Sünnet Gelenekleri”, *Bursa Defteri*, sy. 1, Altan Matbaası, Mart 1999.

ÜNVER, Zafer, “Eski Eserleri Sevenler Kurumu”, *Bursa Araştırmaları Kent Tarihi ve Kültür Dergisi*, Bursav Yay., sy.2., Ağustos 2003.

ÜNVER, Zafer, “Eski Eserleri Sevenler Kurumu”, *Bursa Araştırmaları Kent Tarihi ve Kültürü Dergisi*, Bursav Yay., s. 2, Ağustos 2003.

YAŞA, Memduh, *Cumhuriyet Dönemi Bursa Ekonomisi*, Akbank Kültür Yay., İstanbul 1980.

YETMEN, Tahir, “Bursa’da İpekböcekçiliği”, *Uludağ Bursa Halkevi Dergisi*, sy.20., 1940.

- YILDIZ, Dilek, “Bursalı Gelinin Çeyiz Sandığı”, *Bursa Defteri*, sy. 11, Kış 2005.
- YURTKURAN, Merih, “Kükürtlü Kaplıcalarının Dünü Bugünü”, *Bursa defteri*, sy. 8, Aralık 2000.
- YÜCEER, Saime Doç. Dr., *Tanıkların Anlattıklarıyla Bursa Tarihi (Sözlü Tarih Arşivi, 1919–1938)*, T.C. Uludağ Üniversitesi Kent Tarihi ve Araştırmaları Merkezi (Ketam), Yayın no:1, Bursa 2005.
- YÜCEER, Saime, “Atatürk’ün Güvenlik Politikasına Bir Örnek: Türk Tayyare Cemiyeti-Bursa Örgütü”, *Atatürkçü Bakış*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, yıl: 2, c. 2, sy. 3, Bursa 2003.
- YÜCEER, Saime, “10. Yılda Bursa’da Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları”, *II. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu Bildiri Kitabı*, T.C. Uludağ Üniversitesi Yayını, c.2, Bursa, 20–22 Ekim 2005.
- YÜCEER, Saime, “Türkiye’nin Aydınlanma Sürecinde Bir Kültür Devrimi Millet Mektepleri”, *Atatürkçü Bakış*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Yıl 1, sy. 1, Bahar 2002.
- YÜCELT, Nazım, “Otuz Yıl Önce Bursa’da Kültür Hayatı”, *Uludağ Bursa Halkevi Dergisi*, s. 10, Şubat-Mart 1937.
- YÜCER, R., “Halkevindeki Resim Sergisi”, *Türkün*, sy. 6, Nisan 1936.
- YÜKSEKLİ, Berrin Akgün, “50-51 Göçünde İskan Hizmetleri” *Bursa Araştırmaları Kent Tarihi ve Kültür Dergisi*, Bursa Hâkimiyet Gazetesi Matbaası, sy. 3, Kasım 2003.

EKLER

Akıntıya...

AKŞAM

... Karak çekilmiz l...

Şenş 17 — No: 5798 — Fiyatı her günde 5 kurus

CUMARTESİ — 8 Kasım 1934

Telefon: 24240 (İdare) - 24249 (Tahiri) - 24248 (Matbaa) - 20113 (Kilise)

Süs kadını İş kadını

Gazetelerden biri, kadınların evincini belirtmek için kocaman başlığına şu yazmıştı: «Dünün süs kadını, bugünün ulu sayıladı».

Biz diyebiliriz ki arkadaşımız yanılmış... Türk kadını, cuda süs kadını değildir, olmuştur, olmamalıdır.

Arasra yurdumıza gelen yabancı gazetecileri de bu yanlış yöle saçıyolar, Türk kadınına geçirdiği derin evrimi anlamak için gerçek Türk kadınına çevresine değil, züppe kalabalıklar için ne diyorlar. Sezgilerinin kaynağı eğlence yerleri olsa gerek...

Duyularını düzeltmek için balolara değil, başlarını çevirip Anadoluya, biraz da zeki kurulanlara bakınlar.

Bütün Türk tarihi süzünce, kadını, süs dükünü görebileceğimize bir devir yoktur. Türk kadını, atalarının binbir ölüde ün saldıkları çağlarda, erkekle yan yana afa binip savaşta gider, tarla sürüp ekin bicer, ulusa uluy işlerinde hep bir arada çalışır çabalar güverç.

Kadınla erkek arasında adam oğlunun ilk çağlarına özgü olan iş bölümü, yaşayış ayrılığı rejimini en çabuk geçiren, eski Türklerdir.

Bugün de kadın, yer yüzünün en leri gıtnis ülkelerinde olduğu gibi, birde de büyük iş bölümüne sahiptir. Salt evde oturuyor, tarlada işi bakılmı toprak sürüyor, ahıyede, fabrikada avuçları kabarıyor, okullarda kafa patlatıyor, avukatlık ediyor, yargıcı oluyor, doktor yetiştiriyor. Olması yağı neane, giremeyeceği yer kalmadı. Sindi kurtulaya da girecekler.

Bu yüce urunlara erişmeğe süs kadınının gücü yetmez.

Süs, kadın içindir. Ancak, süle giymiş, yaşamın tek amacı sanan mutsuz kadınlar, varlıklarının değerini bozuk içinde, öğütmekten başka iş gözemler.

Mekteplerde öz türkçe

Çocuklarımız öz türkçe kelimeleri çabuk öğreniyorlar

Atatürkün öz türkçe olarak Büyük Millet Meclisinde söylediği nutukta geçen kelimeler mektep talebesine öğretilmektedir. Lise, orta ve ilk mektep talebeleri muallimlerinden aldıkları yazı derslerini yaparken; öğrendikleri öz türkçe kelimeleri de yazıda geçirilmektedirler. Kız muallim mektebi talebesi Atatürkün öz türkçe nutkundan bir tablo yapmıştır.

Atatürkün nutkunda geçen öz türkçe kelimelerin bir listesi yapılmış ve bu liste kültür bakanlığına menas mekteplere yapılmıştır. Mektep idareleri resmi muhaberatta türkçenin mukabil varsa bu öz türkçe listeden alacaklardır.

Erkek lisesinde derslerin sonunda on dakika öz türkçe ayırılmıştır. Bu on dakika içinde talebe gene aynı listeden kelimeler öğretilmektedir. Talebe öz türkçe kelimeleri çabuk öğreniyor.

Muallimlerin yardımıla bilimler tertip edilmekte ve bunların öz türkçe ile halli istenmektedir.

Demiryolu inşaatı

Ankara 7 — Matabeydan Diyarbakire kadat bütün demiryolu hattı inşaatı müteahhillerle ihale edilmiştir. Bu yol üzerinde çalışılmaktadır. Ağustos doğru hattın Diyarbakire varacağı anlaşılmaktadır. Hat, Diyarbakire bir kilometre mesafende geçecektir, İstasyonların inşasına başlanmıştır.

Konyada su

Birçok araziye sulamak kabil olacak

Konya civarında Kayışpözü köyünün 8 kilometre çimlerinde Ayazdağı mevkiinde yapılan tetkikatta burada çok bol miktarda su bulunduğu anlaşılmıştır. Bu su yeraltından alınmaktadır. Sondaj ameliatından sonra lazım gelen tesisata başlanacaktır. Burada büyük bendler yapılması düşünülmüştür.

Suyun çok bol olduğu anlaşıyor. Bununla birçok araziye sulamak kabil olacaktır.

Istanbul kadınlarının dün Beyazıtta yaptıkları toplantıda Saadet Rafet nutuk söylerken

Başvekil Kırklarelinde

Bugün öğleden sonra Edirneye gidecekler

Kırklareli 7 (A.A.) — Başbakan İsmet İnönü saat 17 de Kırklarelince geldi. Havanın yağmurlu ve soğuk olmasına rağmen binlerce insanın, sürükten gelmesi kılarklandı. General İsmet İnönü ayrı ayrı halka, mekteplere iltilfatta bulundu.

Bu akşam belediye kerelerine bir ziyafet verilecektir.

Edirne 7 — Başvekil general İsmet İnönü Demirköy ve Vize de yaptığı tetkikattan sonra bu akşam Kırklarelince gelecektir.

Yarın saat on beşte Edirne de bulunacaktır.

Gece yüce konuk serfine kız muallim mektebinde 12 yüz kiplik bir ziyafet verilecektir. Trakya mebuları kendileri beraber gelecektir.

KARA KEDI

Selâmî İzzet'in «Karak çekilmiz» övürdüğü Edgar Re'nun bu şaheserini 8 inci sayfasında okuyunuz.

Dün memleketin her tarafında kadınlar bayram yaptılar

Istanbul kadınlarının Beyazıtta ki toplantısı çok kalabalıktı, hararetle nutuklar söylendi

Kadınlarımızın mebus seçime ve seçilmek hakkının verilmesi memleketin her tarafında büyük bir sevinç doğurmuştur. Alınan haberlere göre bütün şehirlerimizde dün kadınlar bayram yapılmış, Atatürk, Büyük Millet Meclisine, C. H. Fırkasına, büyüklerimizimize teşekkür telgrafları çekmişlerdir.

Istanbul kadınları bu münasebetle dün sabah saat on buçukta Beyazıt meydanında büyük bir toplantı yaptılar. Meydan saat ondan itibaren kamilen dolmuştu. Fırka büyükleri de miting mahalline gelmişlerdi.

Her tarafta toplantılar yapıldı

Edirne 8 — Mebus seçme ve seçilmek hakkının kadınlarımıza da verilmesi üzerine Edirne kadınları bir toplantı yaptılar. Kadınlar sevinçlerini bildirirken için ulu kürtaçarı Atatürk'e, Meclis başkanlığına ve İsmet İnönü'ne Fırka umumi kâtibi Receba liver tel yazısı göndermişlerdir.

Atatürki cevabı

Kadınlar birliği başkanı Lütfiye Behrin telgrafına Atatürk'ün telgrafına cevabı vermiştir.

Lütfiye Bekir İnk
Türk kadınlar birliği
İstanbul
Erdemli Türk kadınına kendine düşen büyük işi görevle başa kaldıracağına kuşku yoktur.
Reisicumhar
Atatürk

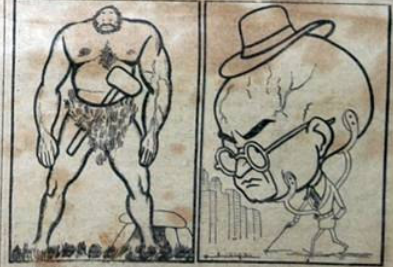
Denizli 8 — Dün Denizli kadınlarından bir çoğu Halkevinde toplanarak mebus seçiminde kendilerine verilen hakları dolay sevinçlerini telgrafa büyüklerimizimize bildirmişlerdir.
(Devamı 4 üncü sahifede)

DÜŞÜNCELER

SEVMEK - İNANMAK..

Geçen gece «Sühe Tiyatrosu» nda Hamlet'i gördüm. Daha kabalıkların onun sözünde, güfletim ağır uykularla dolu.

«Sevmek - İnank...
Beni kullu bin aygırlara bakmıyorum yapmıyorum. Kavrayıp sevmeyenim benim memnu eritilmeceğimi bildiğim için meclisçiler sandığı sevmeyorum. Yapmam sevmeyorum, kavrayıp sevmeyenim. Benin aygırları, bilmek içinde gelim ama sevmeyenim, memnu diye aygır geldiklerine inanıyorum.
SEVMEK - İNANK...
Ouhan Selim

Kadınlarımızın her iş adında yapmış il bir bu şekilde olduğunu gör...

CİLT: 4
No : 21

UMUMİ 120
HUSUSİ 120

MİLLET MEKTEBİ

İMTİHAN VESİKASI

VİLÂYET *Bursa* SEMT

KAZA *Mudanya* MAHALLE *Karafatma*

NAHİVE " " SOKAK *Çardaklı 14*

KÖY

ADI *Behice Mustafa Hanım*

İŞİ

YAŞI *1322 Kandıye*

MEKTEBE DEVAM MÜDDETİ VE TARİHİ *İki ay*

yapılan imtihan neticesinde Türkçe okuyup yazmayı öğrendiği
anlaşılmıştır.

15 Nisan / 1929

MUALLİM

A. Pflke

idare heyeti-reisi namına
kâtibi umumî

A. Pflke

* 1929 Millet Mektebi İmtihan Vesikası (Cüneyt Pekman Koleksiyonundan alınmıştır)

**İ. Ü. T. B.
Eczacı Okulu Talebe
Cemiyeti**

8 Nisan 1950 Cumartesi günü saat 18 de Halkevi Salonunda Eczacı - Kimyager Prof. Dr. Sarım Çelebioğlu tarafından verilecek konferansa teşrifinizi rica ederiz.

* Halkevi Konferans Davetiyesi - 1950 (Cüneyt Pekman Koleksiyonundan alınmıştır)

BURSA Halkevi Başkanlığı Edebiyat Kolu	Program
Bursa Erkek Lisesi öğrencileri tarafından	1-Mehmet Âkif Ersoy'un Hayatı Güney Pekman
28-12-949 Çarşamba günü saat (20) de Halkevi	2- " " " Milliyeti Ayhan Özbek
salonunda büyük Türk şairi Mehmet Akif Ersoy'u	3- " " Edebi değeri İrfan Aytan
anma toplantısı yapılacağından teşrifinizi say-	4-İstiklâl marşının kabulü Kublay Beloğlu
gularıyla rica ederim.	5-Şiirler : Bülbül Erdoğan Arıpınar
	Hasta Necdet Karadayı
	Leylâ Sami Gökten
	Şark Cemil İrşadi
	Çanakkale Ünel Komman
Halkevi Başkanı Dr. Arif Sözen	

* Halkevi Anma Günü Davetiyesi - 1949 (Cüneyt Pekman Koleksiyonundan alınmıştır)

* Bursa'nın Temenyeri'nden Görünüşü - 1930 (Yüce Doruk Koleksiyonundan Alınmıştır)

* Halkevi'nin Düzenlediği Bisiklet Yarışması - 1940
(Yüce Doruk Koleksiyonundan Alınmıştır)

* Atatürk Stadyumu - 1937
(Yüce Doruk Koleksiyonundan Alınmıştır)

* Resmi Geçit Töreni –1937
(Yüce Doruk Koleksiyonundan Alınmıştır)

Atatürk Caddesi'nde Cumhuriyet Bayramı Töreni - 1937
(Yüce Doruk Koleksiyonundan Alınmıştır)

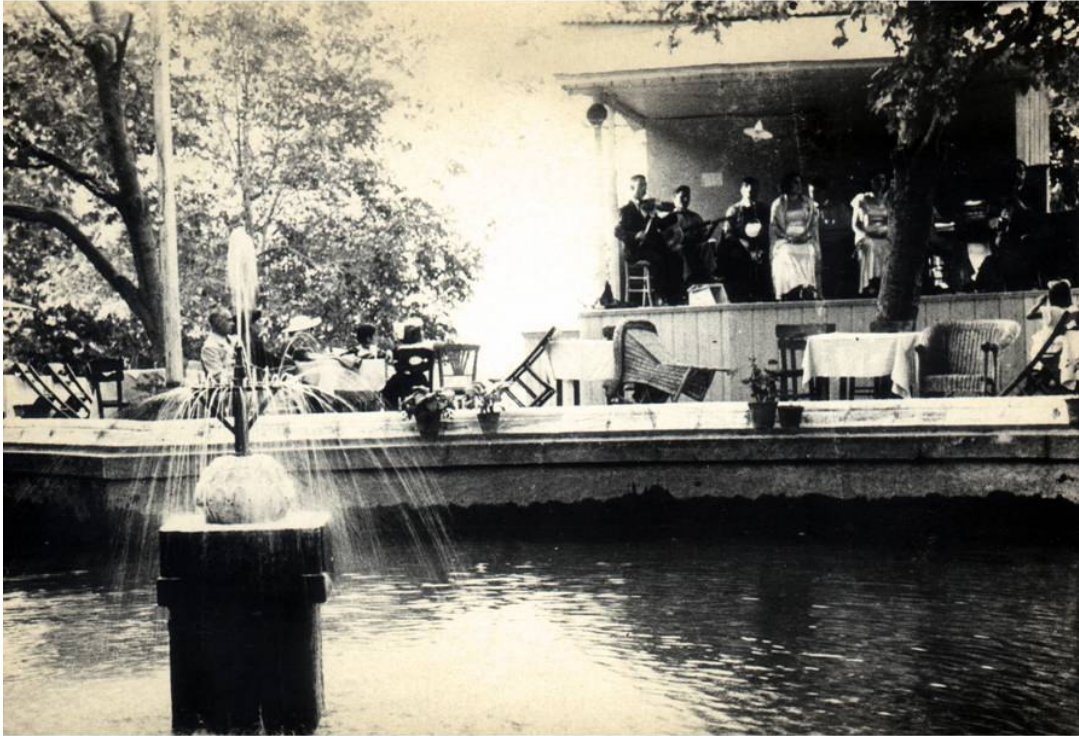
* Cumhuriyet Meydanı Atatürk Heykeli Yapılmadan Önce –1926
(Yüce Doruk Koleksiyonundan Alınmıştır)

* Cumhuriyet Meydanı –1936
(Yüce Doruk Koleksiyonundan Alınmıştır)

* Havuzlupark - 1935
(Yüce Doruk Koleksiyonundan Alınmıştır)

• Dağcılık Kulübü Bahçesi - 1937
(Yüce Doruk Koleksiyonundan Alınmıştır)

* Pınarbaşı Eğlenceleri –1932
(Anılarda Molla Gürani Mahallesi Kitabından Alınmıştır)

* Dondurmacı –1945
(Anılarda Kavaklı Mahallesi Kitabından Alınmıştır)

* Atatürk Caddesi—1937
(Yüce Doruk Koleksiyonundan Alınmıştır)

* Atatürk Caddesi –1940
(Yüce Doruk Koleksiyonundan Alınmıştır)

* Cumhuriyet Bayramı Kutlaması ve İlkokul Öğrencileri –1935
(Yüce Doruk Koleksiyonundan Alınmıştır)

* Resmî Geçit Sonrası Erkek Sanat Enstitüsü Öğrencileri –1940
(Yüce Doruk Koleksiyonundan Alınmıştır)

* Bakkal Dükkanı - Tahtakale -1938

* Maksem Caddesi -1938